

Olympische Spelen

- De laatste Spelen in de oudheid
- Leni Riefenstahls *Olympia*: propaganda of kunst?
- Wat kun je leren van Asterix en Obelix?

De zaak rond Joelija Tymosjenko, de voormalige premier van Oekraïne, en het komende EK-voetbal maakt duidelijk wat ieder weldenkend mens al lang weet en alleen sportbestuurders blijven ontkennen: sport en politiek zijn onlosmakelijk verbonden. Dat was vroeger zo, dat is nu het geval, en dat zal ook in de toekomst zo wezen. Sport legitimeert regimes, mobiliseert bevolkingen voor ideologische doelen en verbreedt sportieve, politieke en commerciële belangen met elkaar. Dat zal ook deze zomer op de Spelen van Londen het geval zijn. Dit nummer is bijna geheel gewijd aan de Olympische Spelen. Voor zo'n themanummer

moet een keuze gemaakt worden uit de vele brouwsels die met de ingrediënten 'sport en politiek' in de moderne tijd en de oudheid rond die Spelen zijn bereid. Desondanks belooft deze Kleio andermaal bijzonder lezenswaardig te worden. En dan iets geheel anders. Deze Kleio zal de laatste zijn waarin ik als redacteur heb meegewerkt. Zo'n vijftien jaar heb ik me ingezet voor ons mooie vak en ons onvolprezen blad en nu is het moment gekomen om achter dat laatste een punt te zetten. Het ga u goed!

Hans Pols

Contributies 2012

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid (alleen voor studenten) € 35,-
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
- Buitenland, Europa € 75,-
- Buitenland, overig € 85,-
- Losse nummers € 12,-

incl. verzendkosten

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Maas van Egdom
voorzitter
(contactpersoon VGN-reizen,
website, CvE)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@kpnmail.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
maudknook@kpnmail.nl

Marcel Nonhebel
secretaris
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Hellen Janssen
(commissie havo/vwo)
Groesbeeksedwarsweg 29-B
6521 DA Nijmegen
hellenjanssen@me.com

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Spoorstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@
driestar-educatief.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Marcel Nonhebel. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot
eindredactie
Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
Burgstraat 48 | 4201 AD Gorinchem
Tel. 0183 - 707 446
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra
Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193 | 3162 SB Rhooon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters
Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt
Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Nicole van der Steen
Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nvdsteen@gmail.com

Ben Vriesema
Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u sturen naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met Joke Noordstrand a.i.

4

22

4 **Griekse tradities verliezen de strijd**

De neergang van de antieke Olympische Spelen

Anton van Hooff

10 **Sport en politiek**

Bezoek aan het Olympiastadion in Berlijn - Anny Hartgerink

12 **Pierre de Coubertin bracht Franse jeugd op juiste spoor**

Sport en ideologie in de Derde Republiek, 1870-1914

H. Wesseling

18 **Veel vrolijkheid houdt lezer bij de les**

Asterix en de Olympische Spelen geeft goed beeld van de oudheid - René van Royen en Sunnyva van der Vegt

24 **Olympia**

Feest van schoonheid of pure propaganda? - Daan Schuijt

32 **Voorkennis als leesbril**

Het interpreteren van historische bronnen in de geschiedenisles - Kaat Wils e.a.

40 **Gebouwd op de grondvesten van het verleden**

De bibliotheek van Alexandrië - Ben Vriesema

44 **De leerling als reiziger door tijd en ruimte**

Over effecten van afstand en nabijheid tot het verleden
Stephan Klein

50 **'Hé, die les gaat over mij!'**

Multiperspectiviteit in de geschiedenisles

Bart Wagemakers en Jaap Patist

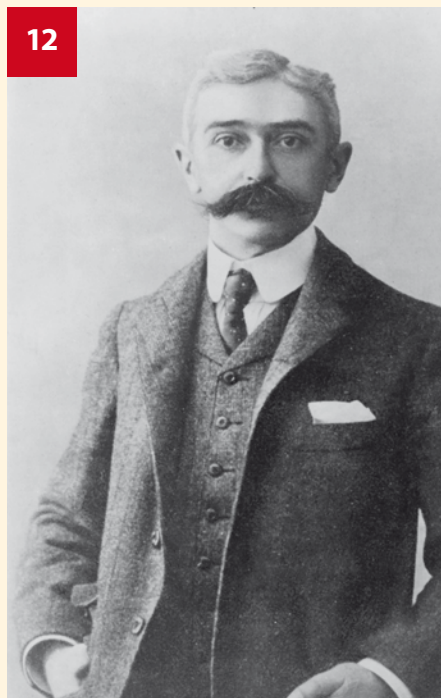
60 **Flip je geschiedenisles**

Differentiëren met behulp van screencasts - Jelmer Evers

64 **Een levensgrote spiegel**

Ervaringen van een beginnend docent - Madeleine Kievits

12

18

17 **Boeken**

22 **Museum**

Olympisch Stadion Amsterdam

30 **Willem Melching ...**

en de geschiedenis

38 **Kleioskoop - Munich**

42 **Uitgelezen - De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland**

48 **Lokaal van...**

55 **Webrecensie**

Het Geheugen van Nederland

56 **Recensies**

66 **VGNieuws - Jaarrede**

67 **Column Edith van Gameren**

68 **Kleiokrant**

Olympische Spelen
Berlijn 1936.
Chinese zwemsters,
met de badmutsen
nog op, drogen
zich na de training
af voor een beeld
van een atletische
jongeling. Foto:
Nationaal Archief/
Spaarnestad Photo/
Het Leven.

Griekse

*De neergang van de
antieke Olympische Spelen*

tradities verliezen de strijd

Toen de schrijver Pausanias Olympia in 174 bezocht, was er nog geen vuiltje aan de lucht. De Griekse pracht en praal was er, met enkele Romeinse toevoegingen, nog in volle glorie te zien. De Spelen gingen na de Romeinse overheersing gewoon door. Romeinse atleten verschenen aan de start en de keizers van Rome werden als belangrijke sponsors met beelden geëerd. Maar in de eeuwen daarna zette het verval toch door. Bij de 287ste spelen werden de allerlaatste *Olympionikai* aan de overwinnaarslijsten toegevoegd. Aan een traditie van 1100 jaar kwam een einde.

Bij de dood van Marcus Aurelius, de laatste 'goede' keizer, in 180 na Chr. leek de wereld nog in orde. De crises die zich onder de regering van Marcus de Wijze hadden voorgedaan, waren uiteindelijk bezworen. Bij overstromingen en aardbevingen had de vorst zijn vaderlijke zorg kunnen tonen. In het oosten waren de Parthen op hun plaats gezet. De grote pest stak nog maar hier en daar de kop op. En toen Marcus in 180 aan het Donaufront stierf, waren de Marcomannen en Quaden, die zelfs even Italië waren binnengedrongen, teruggejaagd. Romeinse legioenen drongen diep in Midden-Europa door. Het inrichten van een nieuwe Romeinse provincie Marcomannia leek een kwestie van tijd. Maar aan de periode, die volgens Edward Gibbon in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* ongetwijfeld de gelukkigste periode van het mensdom was, zou een einde zijn gekomen door de ontaarde opvolger, Marcus' zoon Commodus. Dit geschiedbeeld heeft bijvoorbeeld nog de plot van de film *Gladiator* (2000) bepaald, een film die een *remake* is van de laatste echte spektakelfilm *The Fall of Rome* uit 1964 (met Sophia Loren als een oneindig mooiere dochter Lucilla dan Connie Nielsen).

Pracht van Olympia

Ook voor Olympia leek er bij de dood van keizer Marcus geen vuiltje aan de lucht. Een paar jaar tevoren bezocht Pausanias de plaats. Hij werd de schrijver van de eerste reisgids van Griekenland. Zijn *Rondleiding van Hellas* heeft archeologen erg geholpen om orde te scheppen in de puinhopen van Olympia. Alles was er bij zijn bezoek (in 174?) nog. In

de grote Zeustempel met zijn marmeren - in plaats van terracotta - dakpannen troonde de oppergod, gevormd door gouden en ivoren platen, zoals Pheidias hem zes eeuwen tevoren had uitgebeeld. De werkplaats waar dit wereldwonder was geschapen, stond er ook nog. Bij de moderne opgravingen is er een drinkschaal gevonden, met daarin gekrast VAN PHEIDIAS BEN IK – iedere keer als ik het voorwerp in het Museum van Olympia zie, bekruipt me het gevoel dat een *practical joker* aan het werk is geweest.

'Atleten konden hoge startgelden bedingen die het leven in het Romeinse Rijk tot een permanent feest maakten'

Het terrein waarop Pausanias zijn ogen uitkeek, was bezaaid met paviljoens en beelden. Het was een permanente wereldtentoonstelling. Honderden atleten stonden er in brons of marmer vereeuwigd; ze hadden ooit letterlijk de Olympische lauweren geoogst – overwinnaars kregen slechts een krans van laurier. Maar ze werden meer dan gecompenseerd door de materiële gunsten van hun trotse vaderstad. En later toen de sport helemaal een beroep was, konden *Olympionikai* hoge startgelden bedingen bij de talrijke festivals die het leven in het Romeinse Rijk volgens lofredenaar Aristides tot een permanent feest maakten.

Pausanias beschrijft ook het grote altaar voor Zeus, een kegel van zeven meter hoog, opgeworpen van de as van offerdieren. Even besef je wat een smerige troep het in de antieke heiligdommen was: tientallen liters runderbloed liepen in stromen van de altaren. Deelnemers ►

Anton van Hooff is classicus en werkt als schrijver/publicist.

Pheidias' Rondleiding van Hellas heeft archeologen erg geholpen om orde te scheppen in de puinhopen.

De start- en aankomstlijn van het stadion in Olympia.
Foto Wknight94 via Wikimedia.

aan de offers gingen met hun portie offervlees ergens zitten barbecueën, terwijl de damp van de botten en vet, die op het altaar voor de god werden verbrand, zien en adem benam.

Waar wij alleen nog wat verstrooide of heropgerichte zuilenstompen zien, zag Pausanias complete tempelinterieurs, niet alleen van de grote Zeustempel, maar ook die van zijn goddelijke eega Hera: in haar heilighdom troonde zij terwijl haar man naast haar stond. In noordoostelijke richting aan de voet van de Kronionheuvel lag een reeks 'schathuizen'. Dat waren paviljoens die door (ooit) prominente staten waren opgericht om de offergaven van de eigen burgers te herbergen. Iets lager, op weg naar het stadion met de bekende boogvormige toegangspoort, kwam Pausanias langs een reeks 'Zeusen', voor ons alleen nog resten van voetstukken. De Zeusen waren beelden die sporters die op omkoping waren betrapt, als straf moesten oprichten. Voor hun entree in de renbaan kregen de lopers dus nog een laatste waarschuwing. Geen detail wordt de lezer bij Pausanias' rondgang bespaard - in moderne druk beslaat *Olympia* ongeveer 150 pagina's, dus wel wat meer dan de fameuze *Blue Guide*.

Speelbal van Rome

Ook Romeinen kwam Pausanias op het heilige domein tegen. Hatelijk was de manier waarop Lucius Mummius zich 300 jaar tevoren als eerste Romein had gemanifesteerd. Na de vernietiging van Korinthe in 146 v. Chr. liet hij van de buit een bronzen Zeusbeeld bij de grote tempel oprichten. Ook 21 vergulde

de paar machten die nog met Rome konden rivaliseren, werden soms op Griekse bodem uitgevchten. Toen de generalissimi Sulla, Caesar, Pompeius en Marcus Antonius in een reeks burgeroorlogen verwikkeld raakten, was Griekenland hun slagveld, bijvoorbeeld in de slagen van Pharsalus (48 v. Chr.) en Philippi (42). De ellende en verarming leidden nooit tot afgelasting van de Olympische Spelen; de lijsten van de *Olympionikai* tonen geen onderbreking. De eerste Romein die erin voorkomt is ene 'Gaius uit Rome' in 72 v. Chr. Hij won de lange loop in de Spelen die plaatsvonden aan het begin van 177ste Olympiade – anders dan tegenwoordig was de Olympiade de vier jaar tussen de Spelen, niet de naam van de spelen zelf.

De volgende Romein met Olympische lauweren in de lijst is Tiberius, die door Augustus bij gebrek aan alternatief als zoon ten slotte werd geadopteerd en zo tot opvolger aangewezen. Zover was het nog niet toen Tiberius in 4 v. Chr. het vierspan, *tethrippon*, won. Er was toen juist sprake van een grote verwijdering tussen Augustus en de zoon van de vorige echtgenoot van zijn vrouw Livia. In 6 v. Chr. had Tiberius Rome de rug toegekeerd, waarschijnlijk uit walging over Iulia, Augustus' dochter (dus zijn stiefzus) met wie hij uit dynastieke overwegingen had moeten trouwen. Toen hij de vrouw die hij voor haar had moeten inruilen, op straat tegenkwam, barstte hij in tranen uit en liep haar tot haar huis na. In 2 na Chr. kwam Augustus achter Iulia's promiscuïteit; hij verbande haar naar een eilandje – zoals Mussolini ook nog deed met tegenstanders. Toen zijn kleinzoons Gaius en Lucius kort na elkaar stierven, nam hij de 45-jarige Tiberius in arrenmoede als zijn zoon aan.

'Iedere Romein die van goeden huize was, moest zich een flinke portie Griekse cultuur eigen maken. Het Grieks had de positie die het Frans ooit in het Westen had'

schilden op de dwarsbalk boven de zuilen herinnerden pijnlijk aan de oorlog die voor tweeduizend jaar een einde maakte aan de Griekse onafhankelijkheid.

In de eeuw na Mummius kreeg Griekenland te voelen dat het 'veroverd' was, volgens het bekende woord van de dichter Horatius, al veroverde het met zijn cultuur de ruwe overwinnaar (*Graecia capta ferum victorem cepit et artis/intulit agresti Latio*; Griekenland veroverd, veroverde de ruwe overwinnaar en bracht cultuur aan het boerse Latium; Horatius *Epistulae* 2,1,156). Oorlogen tussen Romeinen en

Gunst van de keizer

In de tijd van zelfgekozen ballingschap reisde Tiberius de Griekse wereld. Hij studeerde retorica op Rhodos. Zijn liefde voor de Griekse cultuur blijkt ook uit zijn deelname aan de Olympische Spelen van 4 v. Chr. Bij het wagenrennen ging het niet om persoonlijke deelname; bij de onderdelen daarvan ging de prijs naar de eigenaar van het wagenspan. Nadien bleven de Spelen een bijna exclusief Griekse aangelegenheid, waarbij beseft dient te worden dat de Griekse wereld zich tot ver in het Midden-Oosten uitstrekte. Winnaars kwamen uit Klein-Azië en zelfs Syrië. In 17 na Chr. won Germanicus, Tiberius' neef, met het vierspan, typisch een nummer voor buitenlandse sponsors.

Wel kwamen er steeds meer gemengd Grieks-Latijnse namen in de overwinnaarslijsten voor. Hierbij ging het om Grieken die al vroeg het Romeinse burgerrecht verkregen. In de eerste eeuw van de jaartelling begonnen de Griekse lokale regenten door te dringen tot de rijkse elite, een proces dat in de eeuw van Marcus de Wijze praktisch werd voltooid.

Een flinke dosis Griekse cultuur moest iedere Romein die van goeden huize was, zich eigen maken. Het Grieks had de positie die ooit het Frans in het Westen had. Maar net zoals men bij Francomania het odium van wuftheid op

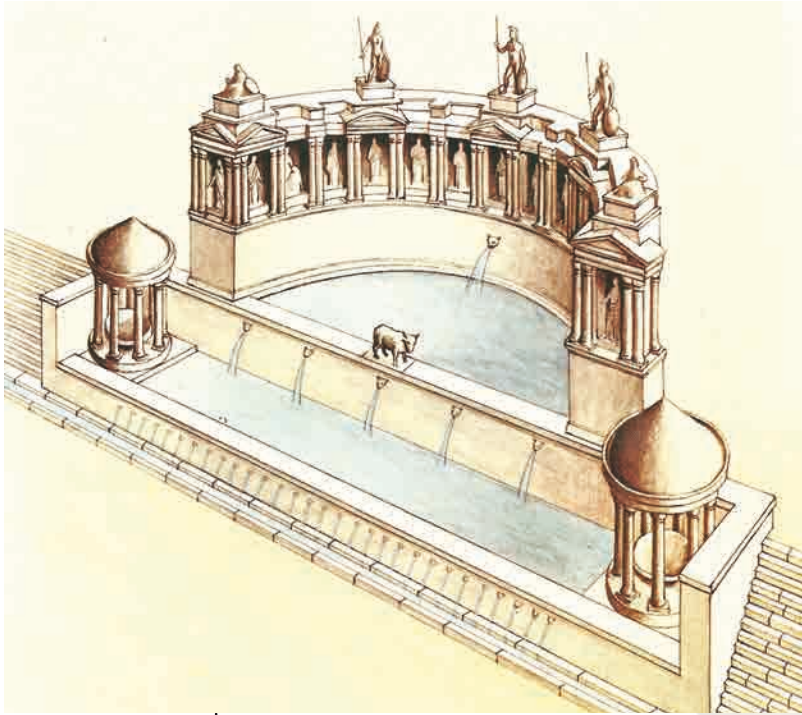
Het pankration was een Olympische vechtsport die bestond uit een combinatie van worstelen en boksen. Er waren weinig regels, alleen het gebruiken van nagels of tanden of het uitdrukken van ogen was niet toegestaan.

zich kon laden, moesten Romeinen op hun tijd ook afstand van de 'Griekjes' weten te bewaren. Hiermee maakte Nero een van zijn fatale fouten. Hij dweept zo met de Griekse cultuur dat hij als keizer een rondreis door Griekenland maakte en persoonlijk deelnam aan diverse onderdelen van het Olympische programma. Tot zijn verbazing won hij ze allemaal: het omroepen, lierspelen, tragische voordracht, en diverse vormen van wagenrennen. Bovendien waren andere cyclische spelen, die normaal plaatsvonden in de jaren tussen de Olympische Spelen, naar hetzelfde seizoen verplaatst, zodat Nero nog meer prijzen in de wacht kon slepen. Triomfantelijk keerde hij in Rome terug. Als iemand in de elite nog twijfelde: dit was een onwaardige vorst die de Romanitas verried. Zijn opvolgers deden dan ook alles om geen Nero te lijken. Als begunstigers van Olympia bleven zij op een afstand. Traianus (keizer van 98-117 na Chr.) liet er een badgebouw aanleggen. Dat lijkt geen overbodige voorziening zoals de moderne bezoeker kan navoelen als hij in de zomerhitte in Olympia loopt te puffen. De filosoof Epiktetos gebruikt de beproeving die het bijwonen van het Olympische festival betekende voor een Stoïsche levensles. 'Maar er gebeuren toch nare, onaangename dingen in het leven?' In Olympia niet soms? Hebben jullie het daar dan niet warm? Staan jullie daar niet dicht opeengepakt? Nemen jullie daar niet een bad onder primitieve omstandigheden? (Colleges 1,6,26).

Behalve alle rituelen en wedstrijden waren er als bij een popfestival allerlei randactiviteiten. Pronkredenaars traden er op, zoals Dio Guldenmond in 97. Een goeroe als Peregrinos was er verzekerd van publiciteit toen hij zich daar in brand stak. De spotter Loukianos was getuige van deze demonstratie van doodsverachting. ►

De sokkel waarop de Nike van Paionios stond. Het beeld is nu een van de topstukken van het archeologisch museum in Olympia.

Halverwege de tweede eeuw kreeg Olympia eindelijk een fatsoenlijke watertoevoer en riolering. De sponsor daarvan was Herodes Atticus, een van de rijksaristocraten met een Grieks-Latijnse naam. Hij financierde de aanleg van een waterleiding, die uitmondde in een brongebouw, een *Nymphaeum*, aan de voet van de Kronosheuvel.

De 'goede' keizers van de tweede eeuw bleven Olympia begunsten, hoewel het zelfs van de filhelleen Hadrianus de vraag is of hij Olympia ooit bezocht. Misschien dat ook de locatie aan de westkant van de Peloponnesos Olympia parten speelde. De afgelegenheid was de reden dat bij de wedergeboorte van de Olympische Spelen in 1896 Athene als plaats van de sporthandelingen werd gekozen.

Olympische proliferatie

Hadrianus heeft iets dergelijks geprobeerd door Panhelleense Spelen in Athene op te zetten, maar de atleten wezen zijn initiatief af en reisden door naar Olympia. De Spelen daar bleven hun prestige behouden, maar ze ondervonden wel toenemende concurrentie van de talrijke evenementen elders. Ieder centrum van betekenis probeerde zijn plaatselijk festival internationaal te maken. Soms werden lokale spelen bij wijze van kwaliteitswaarmark voorzien van het predicaat Olympisch. In het Syrische Antiochië werden tot 510 'Olympische Spelen' gehouden.

Behalve deze proliferatie van het begrip Olympisch, was er ook sprake van een verschuiving van het zwaartepunt, weg van het oude Hellas. Athene bleef nog wel aanzien genieten als een oude universiteitsstad, maar steden als Smyrna, Efese, Antiochië en Alexandrië hadden een veelvoud aan inwoners van wat ooit het Hellas van Hellas was. Maar zoals aan het begin betoogd, ogenschijnlijk was er geen vuiltje aan de lucht. De

keizers werden nog steeds als weldoeners met beelden geëerd; Pausanias zag in de grote Zeustempel naast een Augustus ook een Traianus en Hadrianus. En halverwege de tweede eeuw kreeg Olympia eindelijk een fatsoenlijke watertoevoer en riolering. De sponsor daarvan was Herodes Atticus, een van de rijksaristocraten met een Grieks-Latijnse naam (hij leefde van ca. 100 tot ca. 180). Herodes was een zeer vermogend man. Hij nam als weldoener veel monumenten voor zijn rekening. Het Odeion van Herodes Atticus aan de voet van de Akropolis wordt nog steeds voor uitvoeringen gebruikt. Zijn biograaf zegt dat voor één keer de god van de Rijkdom, *Ploutos*, eens niet blind was. Zelf noemde Herodes geld dat niet rolde 'lijkenrijkdom', *nekron plouton*. In Olympia financierde hij de aanleg van een waterleiding, die uitmondde in een brongebouw, een *Nymphaeum*, aan de voet van de Kronosheuvel. Waarschijnlijk stond Olympia bij de dood van keizer Marcus in 180 op het toppunt van zijn uiterlijke pracht.

Behalve de verschuiving van de centra ondermijnde ook een verschuiving van waarden het respect voor sport en de Olympische Spelen. De eenzijdigheid van het atletenbestaan was al vroeg een punt van kritiek. Filosofieën die de dualiteit van ziel en lichaam benadrukten, zoals de Stoa en het Neoplatonisme, werden in de loop van de tweede eeuw overheersend. Deze wijsgerige scholen werden door het opkomende christendom als wegbereiders van de ware leer gezien. Niet alleen de toenemende lichaamsverachting zorgde voor verminderd aanzien van sport. Aan de festivals bleef altijd het stigma van hun heidense wortels kleven. Om schade voor het zielenheil te voorkomen ontraadden geestelijke leiders aan de christelijke kudde het bijwonen van spelen. Aan het begin van de derde eeuw was er nog een sterke opleving van bouwactiviteit, misschien om de schade van een aardbeving te herstellen. De laatste persoon van keizerlijke status die Olympia bezocht was Iulia Domna. Deze ontwikkelde echtgenote van keizer Septimius Severus was er in 201, aan het begin van de 245ste Olympiade. Haar zoon Caracalla is de laatste keizer die in een inscriptie ter plaatse wordt vermeld.

Decline and fall

De crises van de derde eeuw, de tijd van de soldatenkeizers, hadden hun weerslag op Olympia. In 261 drongen de Heruli tot op

de Peloponnesos door. In dat jaar werden de laatste ordentelijke spelen gehouden. Van daarna hebben we alleen nog incidenteel vermeldingen van *Olympionikai*. De allerlaatste namen zijn uit 369: een Philoumenos uit Philadelphia won toen het worstelen en een vorst uit Armenië (Barasdates of Artabados) zegevierde bij het boksen. Dat gebeurde bij de 287ste Spelen. Vanaf 776 v. Chr. – het eerste jaar waarvan we een *Olympionikes* kennen – tot 369 waren 1145 jaar verlopen. Daarbij vergeleken komen de moderne Olympische Spelen pas kijken. Officieel geldt als het einde van de Olympische Spelen het edict van de allerchristelijkste keizer Theodosius I die in 393 alle heidense culten en festivals verbood.

Olympia was toen al een kwijnende locatie. Bij de inval van de Heruli was in allerijl een klein areaal tot fort omgebouwd, waarbij bestaande gebouwen het bouw materiaal leverden. Alleen de Zeustempel werd ontzien. Dit eerbiedwaardige heiligdom werd onder de laatste heidense keizer Diocletianus voor het laatst gerestaureerd. Wat er daarna met het gouden en ivoeren beeld van Zeus is gebeurd, staat niet vast. Er is sprake van dat het, zoals zoveel antieke schatten, naar het nieuwe Rome, Constantinopel, is overgebracht. Daar zou het in 475 bij een paleisbrand zijn vernietigd. Helemaal verlaten was het gebied voorlopig

niet. Pheidias' werkplaats werd omstreeks 400 tot kerk omgebouwd. De christenen ontzagen het heilige terrein niet; ze begroeven er hun doden.

Het terrein werd geteisterd door overstromingen; tot in de negentiende eeuw was het drassige gebied door malaria onbewoonbaar. De verlatenheid en de dikke lagen slib die over de resten waren afgezet, betekenden een geluk voor de Duitse archeologen die in de negentiende eeuw Olympia tot hun domein maakten – de Fransen hadden Delphi. Hun claim op Olympia bevestigden ze in 1936 door de potsierlijke ceremonie van de Olympische fakkel in te voeren, vastgelegd in Leni Riefenstahls meedogenloos mooie film *Olympia*. ■

Literatuur

- Over de geschiedenis van de Spelen: M.I. Finley en H.W. Pleket, *Olympische Spelen in de oudheid*, Fibula – Van Dishoeck, Haarlem 1976 (diverse herdrukken)..
- Over de archeologie van Olympia: A. Mallwitz, *Olympia und seine Bauten*, Prestel, München 1972.
- Bronnen in Nederlandse vertaling: Charles Hupperts e.a., *Olympische Spelen. Sport en opvoeding in de Griekse oudheid*, Eisma, Leeuwarden 1989.
- Over Nero's overdreven liefde voor Griekse zaken: Anton van Hooff, *Nero & Seneca. De despoot en de denker*, Ambo 2010 (derde druk 2011).
- Over de mentaliteit van de tweede eeuw: Anton van Hooff, *Marcus Aurelius. De keizer-filosoof*, Ambo, augustus 2012.

Het Philippeion, het ronde heiligdom tere ere van Philippos II, de vader van Alexander de Grote.

Sport en politiek

Bezoek aan het Olympiastadion in Berlijn

Een bezoek aan Berlijn is niet compleet zonder een bezoek aan het Olympiastadion, het sportcomplex waar nog veel nationaalsocialistische geschiedenis zichtbaar is.

Anny Hartgerink is
redacteur van Kleio.

Op 1 augustus 1936 opende Hitler in het Olympiastadion voor zo'n honderdduizend toeschouwers de Olympische Spelen. In 2006 was het grondig gerenoveerde stadion, dat plaats biedt aan maximaal 74.244 toeschouwers, het decor van de finale van het WK-voetbal dat door Duitsland was georganiseerd. De wereldkampioenschappen atletiek werden hier in 2009 gehouden en tegenwoordig speelt de Berlijnse voetbalclub Herta BSC de thuiswedstrijden in dit legendarische bouwwerk.

'De nazi's wilden een politiek correcte indruk maken en namens Duitsland werden dan ook twee halfjoden naar de Spelen afgevaardigd'

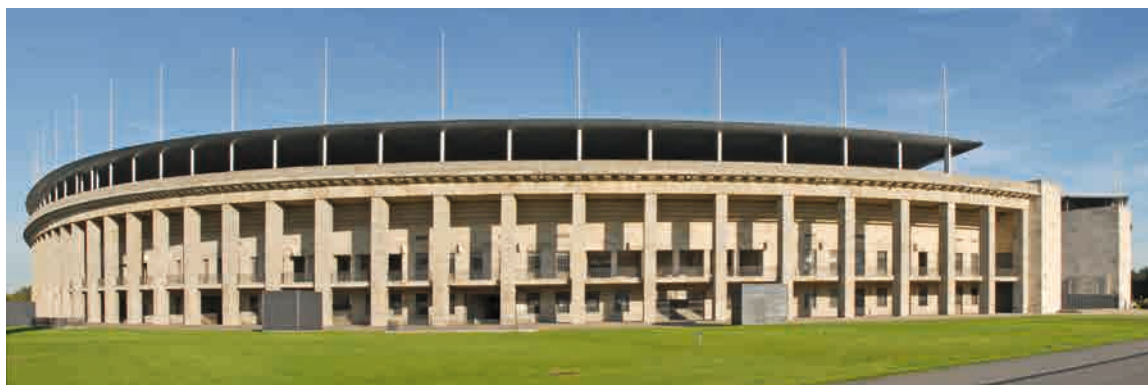
Boven: De grote klok uit de Glockenturm staat nu voor het stadion. Het hakenkruis kon niet worden weggehaald, daarom werd het opgevuld.

Foto Norbert Aepli via Wikimedia Commons.

Hiernaast: Het massieve en imposante Olympisch stadion van Berlijn werd gebouwd voor de eeuwigheid. Ondanks de hypermoderne verbouwing is de nationaalsocialistische architectuur nog goed te zien.

Het Olympiastadion in Berlijn is een modern stadion. Maar ondanks schuifdak, whirlpools en skyboxen is de geschiedenis nadrukkelijk aanwezig. Adolf Hitler liet het stadion - en enkele andere sportcomplexen, waaronder het nabij gelegen zwembad - bouwen voor de Olympische Spelen van 1936. Hitler bouwde nadrukkelijk voor de eeuwigheid, het kon niet massief en imposant genoeg zijn. Juist deze indrukwekkende bouwstijl ervaar je als je vanuit de U- of S-Bahn naar het stadion loopt, en nog sterker als je met de auto via de parkeerplaats naar het sportcomplex rijdt.

Voor Hitler waren de Zomerspelen van 1936 een geweldige manier om prestige te winnen. Het Internationaal Olympisch Comité (IOC) had in 1931 Berlijn boven Barcelona verkozen, niet wetend dat enkele jaren later de politieke situatie drastisch veranderd zou zijn. Toch was er wel discussie binnen het IOC of Berlijn de geschiktste plaats was voor het houden van de Olympische Spelen, gezien het opkomend antisemitisme in Duitsland. Een oproep om de Spelen daarom te boycotten werd, om begrijpelijke redenen, alleen gesteund door Spanje en de Sovjet-Unie.

Politiek correct

Onder leiding van Joseph Goebbels, de minister van propaganda, werden de Zomerspelen tot in detail voorbereid. Van de Alexanderplatz naar het terrein waar de Spelen gehouden zouden worden, werd de 'Via Triumphalis' aangelegd, een vijftien kilometer lange weg dwars door Berlijn. Op het Reichssportfeldgelände werden voor het sportevenement onder meer het Olympiastadion, de Langemarckhalle - een ruimte ter herinnering aan jonge Duitse soldaten die tijdens de Eerste Wereldoorlog sneuvelen - en de Glockenturm gebouwd, de ruim 77 meter hoge toren die dateert uit 1934. Ook werd achter het stadion het Maifeld aangelegd waar in 1936 de ruitersportonderdelen zoals polo en dresuur een plaats kregen. Later gebruikten de Britten het veld voor de 1 mei vieringen en - opmerkelijk genoeg - voor parades ter ere van de Britse koningin. Het Olympiaterrein lag namelijk na de Tweede Wereldoorlog in de Britse sector van Berlijn. Voor de atleten verrees ten westen van Berlijn een Olympisch dorp in Elstal.

Goebbels verordonneerde dat de antisemitische leuzen uit het straatbeeld moesten verdwijnen. De nazi's wilden een politiek correcte indruk maken en namens Duitsland werden dan ook twee halfjoden naar de Spelen afgevaardigd. Rondleidingen door de stad werden georganiseerd en je kon zelfs in de Wilhelmstraße het bureau van Hitler bewonderen!

Dat Roma en Sinti naar de rand van de stad werden verbannen, ontging vrijwel iedereen. Zo ook, parallel aan de Spelen, de bouw van het concentratiekamp Sachsenhausen ongeveer twintig kilometer buiten Berlijn.

De Olympische Spelen waren voor nazi-Duitsland een groot succes. De ruim vierhonderd Duitse deelnemers haalden de meeste medailles: 33 gouden, 26 zilveren en 30 bronzen. Maar de zwarte Amerikaanse atleet Jesse Owens stal de show. Hij won vier gouden medailles en versloeg in de finale verspringen de Duitser Lutz Lang. Dat Hitler heeft geweigerd Owens de hand te schudden vanwege zijn huidskleur is een fabeltje. Hitler schudde in het openbaar geen enkele atleet de hand. Een smet op de Duitse triomfen was de snelle uitschakeling van het nationale voetbalelftal in aanwezigheid van de Führer. Noorwegen versloeg Duitsland met 0-2. Hitler is daarna nooit meer bij een wedstrijd van die *Mannschaft* aanwezig geweest.¹ ■

Rondleiding

De rondleidingen die in het Olympiastadion aan scholieren worden gegeven zijn zeer de moeite waard. De leerlingen komen op plaatsen die normaal gesproken niet toegankelijk zijn voor publiek, zoals de vip-tribune en foyer, de kleedkamers van de sporters en de bijzondere ovaalvormige kapel die een achterwand van bladgoud heeft met daarop Bijbelteksten in alle wereldtalen. De informatie van de gidsen betreft zowel de Duitse geschiedenis als het moderne atletiek- en voetbalstadion. Ook de Langemarckhalle en de Glockenturm zijn te bezichtigen.

Zie voor openingstijden, rondleidingen, prijzen (scholieren krijgen korting) en andere informatie: www.olympiastadion-berlin.de

Boven: De opening van de Olympische Zomerspelen op 1 augustus 1936. Daaronder: De zwarte atleet Jesse Owens stal de show tijdens de Zomerspelen van 1936. Hij won de finale verspringen van de Duitser Lutz Lang.

► Zie ook: 'Voetbal is politiek', in: Margriet Brandsma, *Waar is de muur? Verhalen over Berlijn*, Uitgeverij Conserve 2006, pp. 115-123.

Pierre de Coubertin bracht Franse

Sport en ideologie in de Derde Republiek, 1870-1914

Een van de paradoxen van de moderne sportgeschiedenis is, dat de grootste sportieve evenementen hun ontstaan hebben gevonden in een van de minder sportieve landen. Afgezien van de legendarische Scandinavische atleten, zijn immers Engeland en Duitsland naar traditie en prestaties de eerste sportlanden van Europa. Toch zijn Europa's bekendste sportieve krachtmetingen, de Europa Cup, de Tour de France en de Olympische Spelen, alle Franse 'uitvindingen'.

Met toestemming van de auteur is dit artikel overgenomen uit **H.L. Wesseling**, *Vele ideeën over Frankrijk. Opstellen over geschiedenis en cultuur*. (Amsterdam 1999), p. 63-71. H.L. Wesseling is emeritus-hoogleraar algemene geschiedenis.

Nu kunnen de Europa Cup - die overigens ver buiten het tijdsbestek van dit artikel valt - en de Tour de France beschouwd worden als trouvailles van op winst beluste directeurs van sportbladen als *L'Equipe* en *L'Auto*. Maar voor de Olympische Spelen ontbreekt een dergelijk motief. De verklaring voor het ontstaan van de Olympische Spelen heeft trouwens zelf ook weer iets paradoxaals. Dit plan van Pierre de Coubertin kwam namelijk niet zeer voort uit trots over de Franse sportieve prestaties, als wel uit ergernis over het ontbreken daarvan.

Wortels van de sport

Hoewel het woord van Franse oorsprong is, was 'sport' in de moderne zin van het woord, dat wil zeggen een georganiseerde krachtmeting met als doel een record of kampioenschap, in Frankrijk een pas laat geïmporteerd verschijnsel. Natuurlijk bestonden er ook vroeger bepaalde sportieve vor-

staan aanzienlijke verschillen. De Duitse sport (primair gymnastiek) vond zijn oorsprong in de organisaties voor lichamelijke oefeningen die ontstonden ten tijde van de Napoleontische oorlogen. Deze zogenaamde 'Turnvereine' van 'Vater Jahn' hadden een sterk nationalistische inslag. De Engelse sport daarentegen ontstond in de elitaire sfeer van vermaarde *public schools* als Eton en Rugby College. Hier stond niet zozeer het element van de lichamelijke oefening, als wel het 'vormende' spel- en wedstrijd karakter voorop. De achtergrond ervan ligt meer in de imperialistische dan in de romantisch-nationalistische ideeënwereld. Bij de opkomst van de moderne sport in Frankrijk speelden de beide typen een rol. In de jaren na de Franse nederlaag in de oorlog tegen Pruisen van 1870 stelden de nieuwe leiders zich tot taak Frankrijk zijn oude grootheid te doen herwinnen. Het zou weer met de grote mogelijkheden, Duitsland en Engeland, moeten kunnen rivaliseren. Uiteraard werd er veel gedacht en geschreven over de oorzaken van de Franse nederlaag en van de Duitse en Engelse machtspositie. Een bekende uitspraak in dit verband was, dat de slag bij Sedan - de grootste Franse nederlaag uit de oorlog van 1870 - gewonnen was door de Pruisische onderwijzer. Anderen daarentegen herinnerden graag aan Wellingtons opmerking, dat de slag bij Waterloo gewonnen was op de sportvelden van Eton. Deze tegenstelling tussen een Engelse en een Duitse oriëntatie is terug te vinden bij de beroemdste schrijvers van die tijd. Renan beklemtoonde in zijn *La Réforme intellectuelle et morale de la France* van 1871 de betekenis van de Pruisische wetenschap en techniek.¹ Taine publiceerde in 1871 zijn *Notes sur l'Angleterre*, waarin hij de Engelse elitaire

'Het meest democratische en meest 'Franse' sportinstrument was de fiets'

► E. Renan, *La Réforme intellectuelle et morale de la France* (Parijs 1871)
► H. Taine, *Notes sur l'Angleterre* (Parijs 1872)
► Vgl. E. Weber, *Gymnastics and sports in fin-de-siècle France. Opium of the classes?*, *American Historical Review* 76 (1971), 70-98.

men van lichaamsbeweging (bergbeklimmen bijvoorbeeld), waren er regionale balspelen en vonden op kermissen en dergelijke behendigheds- en krachtmetingen plaats, maar sport in eigenlijke zin kan men dit alles niet noemen. De wortels van de moderne sport lagen niet in Frankrijk, maar in Engeland en Duitsland. Men kan dan ook een Engels en een Duits type van sport onderscheiden en deze symbolisch aanduiden met de begrippen 'Rugby College' en 'Turnvater Jahn'. Tussen het Duitse en het Engelse 'model' be-

jeugd op juiste spoor

maatschappijvorm en de wortels daarvan in de Engelse opvoeding aanpreeft.²

De Duitse opvattingen over sportbeoefening pasten aanvankelijk het beste bij de Revanche-ideeën van de jaren na 1870. Gymnastiek- en schietverenigingen kwamen dan ook al spoedig van de grond. Hun markant patriottisch karakter blijkt wel uit namen als 'La Française,' 'La Patriote', 'La Jeunesse Patriote' enzovoort. Ze vonden hun aanhang trouwens vaak in kringen van Elzas-Lotharingse emigranten. Dezelfde ideeën leefden ook onder de republikeinse machthebbers die via het onderwijs een nieuw, patriottisch en republikeins, Frankrijk wilden vormen. Premilitaire en gymnastische vorming moest hierin een plaats hebben. De lichamelijke opvoeding op de Franse scholen, die eens door Robespierre was gestimuleerd maar later vrijwel geheel was verdwenen, kreeg zo een nieuw elan. Grote onderwijsministers en hervormers als Paul Bert en Jules Ferry noemden lichamelijke oefeningen een patriottische plicht en droomden van een eenheid van onderwijzers, officieren en gymnasten die Frankrijks grootheid zouden herstellen. De op het Duitse voorbeeld georiënteerde sportopvatting werd dus al spoedig de officiële en hierbij vergeleken sloegen de Engelse sportideeën minder aan. Ze werden zelfs met enig wantrouwen gezien. Het spelkarakter en het anti-utilitaire van de Engelse sportbeoefening waren, om te beginnen, vreemd aan het serieuze en streng competitieve Napoleontische onderwijssysteem. Maar ook verried de hele atmosfeer van sportiviteit, *fair play*, amateurisme etcetera een aristocratische mentaliteit, die in Franse republikeinse kringen weinig geliefd was. De Engelse sporten vonden dan ook in Frankrijk bijna alleen aanhang in *upper class*-kringen, zoals blijkt uit de dure buurten waar sportclubs als de Racing Club de Paris en dergelijke waren gevestigd.³

Pierre de Coubertin

Pierre de Coubertin was een zeer duidelijke exponent van deze kringen. Het bijzondere van zijn persoon en zijn werk schuilt dan ook niet zozeer in zijn ideeën, die grotendeels die van zijn milieu waren, als wel in de inspanning waarmee hij de verwezenlijking ervan heeft nagejaagd. Het succes van ►

Baron Pierre de Coubertin, 1915.

de Olympische Spelen wordt daarom veelal beschouwd als een persoonlijk succes van De Coubertin. Dat is overigens maar betrekkelijk. De Olympische Spelen werden in 1896 voor het eerst in Athene gehouden, na De Coubertins oproep daartoe op een door hem in 1894 in de Parijse Sorbonne georganiseerd congres. De Spelen waren aanvankelijk geen succes in die zin dat de publieke opinie er zich massaal voor interesseerde. De opzet was trouwens vrij bescheiden. Het programma was vooral geconcentreerd op atletiek, gymnastiek, schermen, schieten, roeien, zwemmen en wielrennen. Het aantal deelnemers in 1896 was 285, uit dertien landen. Vier jaar later in Parijs waren het er een dikke duizend, afkomstig uit twintig landen, terwijl bij de

Coubertins gedachtewereld duidelijk terug te vinden, maar hij voelde zich niet thuis bij die gefrustreerde groep uit de adel die zich vol weerzin had afgekeerd van de maatschappij en haar dagen sleet in ledigheid, dromend van een nimmer komende restauratie. Hij vertoonde veeleer affiniteit met het sociale katholicisme en de ideeënwereld van andere aristocraten als De Mun, De la Tour du Pin en, later, Lyautey. Zij waren getroffen door de noden van de arbeidersklasse en vertoonden een wat paternalistische sociale bewogenheid die voortkwam uit een gevoel van *noblesse oblige*. Typerend voor De Coubertin was dan ook, dat hij niet de klassieke carrière van de militaire academie van Saint-Cyr volgde, maar koos voor de moderne studie aan de Ecole des Sciences Politiques te Parijs.

Sterk onder de indruk van Tarnes hiervóór genoemde *Notes sur l'Angleterres* reisde hij naar Engeland om een studie te maken van het Engelse opvoedingssysteem, dat ook hij beschouwde als de basis van de Engelse grootheid. Het grote voorbeeld was natuurlijk Rugby School, waarvan de *headmaster*, Dr. Arnold, gold als de theoreticus van de opvoeding van de Engelse *gentleman*. De Coubertin waardeerde vooral in de Engelse opvoeding dat zij het democratische ideaal combineerde met de overtuiging van een natuurlijke ongelijkheid der mensen. Een dergelijke anti-egalitaire opvatting is in hoge mate karakteristiek voor het *fin de siècle*. We vinden haar niet alleen bij de genoemde Dr. Arnold, maar ook bij Taine met zijn ongelijkheidsgedachte, bij Nietzsches *Übermensch* en bij de *culte du moi* van Barrès, een generatiegenoot van De Coubertin trouwens. Het elitaire principe is ook het belangrijkste ideologische

‘Een nieuwe jeugd staat klaar, ferm, wilskrachtig, gezond, patriottisch, energiek om de toekomstige gevaren het hoofd te bieden’

De Coubertin reisde naar Engeland om een studie te maken van het Engelse opvoedingssysteem. Het grote voorbeeld was Rugby School (foto), waarvan de *headmaster* Dr. Arnold gold als de theoreticus van de opvoeding van de Engelse *gentleman*. Voor de school staat een standbeeld van William Webb Ellis, die de sport rugby zou hebben uitgevonden.

laatste spelen vóór de Eerste Wereldoorlog, in Londen en Stockholm, het aantal deelnemers zo’n 2000 à 2500 was, uit ongeveer vijftientig landen. De doorbraak zou pas na de Eerste Wereldoorlog komen en het grote succes na de Tweede. Men kan zich echter de vraag stellen in hoeverre de aristocratische en internationalistische De Coubertin zich herkend zou hebben in de nationalistische recordjacht van de moderne massaspelen.

Pierre baron de Coubertin, die in 1868 in Parijs was geboren, kwam uit een rijke, katholieke en royalistische familie. Hij was geparenteerd aan vele grote adellijke geslachten. Deze aristocratische afkomst is in De

bestanddeel van De Coubertins sportidealen. Ook uit zijn opvattingen over de betekenis van records en prestatiezucht blijkt een typisch sociaal-darwiniaanse conceptie van strijd en selectie. Helemaal zonder tegenstrijdigheden is deze overigens niet, omdat anderzijds in het beklemtonen van het amateurisme en van het belangeloze deelnemen een zekere aristocratische reserve naar voren komt. Geboorte- en verdienstenaristocratie strijden kennelijk om de voorrang (4).

Het kweken van een elite was natuurlijk geen doel op zichzelf, maar had ook een patriotische betekenis. Ook in dit opzicht drong het Engelse voorbeeld zich op. Het nieuwe Franse koloniale rijk had immers, net als het Britse *Empire*, behoefte aan een goed geschoolde en zelfbewuste elite van bestuurders. Zo gezien is het niet zonder symbolische betekenis dat De Coubertins geboortehuis in de rue Oudinot precies tegenover de ingang van het toenmalige ministerie van Koloniën staat. In zekere zin hadden de koloniën en de sportvelden trouwens eenzelfde functie. Ze waren een trainingsplaats voor actie, initiatief en energie en boden een ontsnappingskans uit de moderne maatschappij. Sportbeoefening was zeker een vorm van escapisme, zoals ook de koloniale carrière dat was. Het was een vlucht uit de zich industrialiserende samenleving, die volgens De Coubertin vooral bedreigd werd door gemakzucht, specialisatie en gelijkheidsidealen. Zijn inspanningen ter bevordering van de sport kwamen voort uit bezorgdheid hierover en kunnen worden beschouwd als een poging om de Franse jeugd weer op het juiste spoor te brengen. Hier uit zich De Coubertins vorm van patriottisme.

Hij was zeker geen nationalist *pur sang*. Integendeel, hij had de internationalistische inslag van zijn milieu en kwam dan ook verschillende malen in botsing met fervente nationalisten op sportgebied als Pascal Groussier en zijn Nationale Liga voor Lichamelijke Opvoeding, waar ook Clemenceau achter stond, en met de op militaire training gerichte schoolsportorganisaties. Maar toch is er ook bij De Coubertin wel sprake van een vorm van nationalisme, namelijk dat typische *fin de siècle*-nationalisme dat in Frankrijk zozeer met decadentiegevoelens vermengd is. Dit nationalisme wordt niet gekenmerkt door de verkondiging van eigen grootheid, maar door een aansporing om, naar het voorbeeld van anderen, de verloren glorie te herstellen.

Geen massale beweging

Een massale beweging is de sport in Frankrijk nooit geworden. Ze speelde zich bijna alleen af op colleges en universiteiten, dat wil zeggen onder een bovenlaag van ongeveer vijf procent van de bevolking. Deze sociale restrictie was niet alleen een gevolg van de aristocratische associaties die zulke activiteiten als paardrijden en schermen opriepen, maar uiteraard ook van de zeer hoge kosten die paard en auto met zich meebrachten. Het meest democratische en meest 'Franse' sportinstrument was dan ook de fiets, hoewel ook die aanvankelijk bepaald niet goedkoop was. Een belangrijke factor was uiteraard ook dat de arbeiders zeer weinig vrije tijd hadden, vanwege de lange werktijden en het ontbreken van vrije dagen. Geen wonder, dat de actieve sportbeoefening daarom een zeer beperkte zaak bleef. Hetzelfde geldt trouwens tot op zekere hoogte ook voor de passieve sportrecreatie. Dat de sport werd bevorderd door geslepen ondernemers om de arbeiders zoet en dom te houden, daarvan viel zeker in deze jaren nog niets te merken. De enige echt populaire kijksport was het boksen, vooral natuurlijk na de opkomst van het grote idool Georges Carpentier – met de vlieger Louis Blériot de eerste echte moderne Franse sportheld.

Bokser Georges Carpentier was de eerste echte moderne Franse sportheld.

► Vgl. over De Coubertin: M. Th. Eyquem, *Pierre de Coubertin. L'Épopée olympique* (Parijs 1970) en E. Weber, *Pierre de Coubertin and the introduction of organized sport in France*, *Journal of Contemporary History* 5 (1970), pp. 3-26.

Henri Rousseau,
De voetbalspelers,
1908. Collectie Gugenheim museum,
New York.

Dat de arbeiders niet - nog niet - tot sportbeoefening kwamen, laat zich dus vrij eenvoudig begrijpen. De relatief snelle opkomst van de sport onder de bovenlaag is echter minder simpel te verklaren. Waarschijnlijk moet ze toch wel vooral als een vorm van escapisme gezien worden. Het was een van de wijzen waarop, in een relatief stabiele tijd, de energie van een werkeloze rijke bovenlaag een uitlaat zocht. Eugen Weber vermeldt in dit verband, dat de vergrijzing - een gevolg van de betere medische voorzieningen - minder kansen en de economische stagnatie, met zijn lage prijzen, minder stimulansen gaf aan de rijke jongeren om actief een carrière in de maatschappij te zoeken.⁵ Ook kan men wijzen op de uitbreiding van de deelname aan het hoger onderwijs in de jaren na 1900, waardoor de jeugd als een aparte sociale geleding naar voren kwam met een eigen waardenstelsel, waarin de sport een grote plaats innam.

Dat men binnen deze beperkingen kan spreken van een zekere triomf van de sport, is echter niet alleen toe te schrijven aan sociale en economische, maar ook aan politieke factoren. Toen na 1905 en vooral na 1911 de oorlogsdreiging zich duidelijker ging manifesteren, begon ook de militaire betekenis van de sport zich steeds meer op te dringen. Enerzijds kon immers de sportbeoefening een

'De relatief snelle opkomst van de sport onder de rijke bovenlaag heeft waarschijnlijk te maken met een vorm van escapisme'

goede voorbereiding zijn op het optreden in oorlogstijd, anderzijds kon men ook de oorlog beschouwen als een vorm van sport, maar dan in het echt. In de enquêtes onder de jongeren, die in de jaren na 1911 steeds vaker werden gehouden, vielen dergelijke geluiden regelmatig te horen. Het zijn overigens niet zozeer objectieve onderzoeken als wel patriottistische klarenstoten, waarin de grote ommekeer in de jeugd voortdurend wordt beklemtoond. Een nieuwe jeugd - zo lezen we - staat klaar, ferm, wilskrachtig, gezond, patriottisch, energiek, en wat al niet meer, om de toekomstige gevaren het hoofd te bieden. En - zo betogen vele inzenders - het is vooral de sport geweest die deze heilzame veranderingen heeft bewerkstelligd. De sport heeft patriottisme gekweekt en zelfvertrouwen,

teamgeest en offerzin, koelbloedigheid en volharding, solidariteit en discipline, kortom een hele litanie van deugden en eigenschappen die ook in oorlogstijd van belang kunnen zijn.⁶ Vele inzenders verheerlijkten de sport trouwens niet alleen omdat zij dergelijke militaire deugden bijbrengt, maar ook omdat zij de jeugd in een oorlogszuchtige stemming houdt. In de levensstrijd, die het bestaan nu eenmaal is, is dat de voorwaarde voor overwinnen en zelfs voor het voortbestaan. Men kan overigens niet zeggen dat De Coubertin zijn pacifistische idealen zozeer heeft verraden, dat hij zelf een propagandist van oorlog en militarisme is geworden. Maar uit zijn *Essais de psychologie sportive* van 1913 blijkt wel dat ook hij niet doof was voor de stemmen des tijds en niet blind voor de betekenis die de sport ook in dit opzicht kon hebben.

Het is een merkwaardige ontwikkeling dat in deze jaren de beide richtingen die in de Franse sport na 1870 te zien zijn, de Duitse en de Engelse, tot een soort synthese komen. De patriottische en de elitaire idealen worden gecombineerd in het nieuwe nationalisme. En het is niet minder merkwaardig, dat het uur der triomf voor de sportieve idealen van de pacifistische De Coubertin pas sloeg, toen de propaganda voor de sport vrijwel geheel was opgenomen in een oorlogszuchtige en militaristische context. Maar het zijn juist deze spanningen en paradoxen, die zo typerend zijn voor de geschiedenis van het *fin de siècle* in Frankrijk. ■

► Weber, *Gymnastics*, p.96.
► Vgl. hierover mijn *Soldaat en krijger. Franse opvattingen leger en oorlog* (Assen 1969), pp. 72-88.

In de schaduw van profeten Iconografie van de sibille

Hans de Greve

Iedereen die wel eens bewonderend heeft rondgekeken in de Sixtijnse kapel, heeft daar ongetwijfeld de dikarmige sibille gezien. Oud-docent, kunstkenner, wereldreiziger en Rome-specialist Hans de Greve doet zeer kundig verslag van het belang van de 'profeten van de oudheid'. Hij doorspekt zijn verhaal met vele afbeeldingen. Primavera Pers | € 37,50

Het vergeten christendom

Philip Jenkins

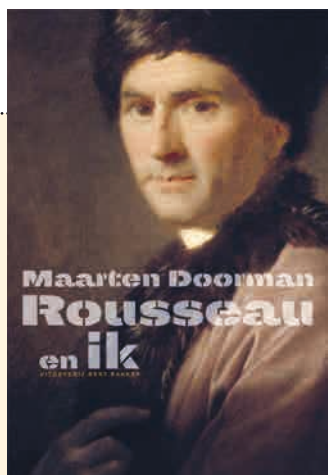
De nadruk bij de bestudering van het christendom ligt meestal op Rome en Jeruzalem. In dit boek wordt aangetoond dat de christelijke kerken eeuwenlang de scepter zwaaiden over het Midden-Oosten. Het boek werpt licht op de verhouding tussen de christenen en hun islamitische overheersers. Nieuw Amsterdam | € 24,95

Rousseau en ik

Maarten Doorman

De Franse filosoof Rousseau is driehonderd jaar na zijn geboorte nog steeds overal aanwezig. De mens verlangt naar echtheid, kijk maar naar het succes van 'Boer zoekt vrouw'

en 'Oh, oh, Cherso'. Er loopt een directe lijn van Rousseau naar de smiley en andere emoticons. Bert Bakker | € 15,00

De verborgen geschiedenis van de pausen. Van de heilige Petrus tot Benedictus XVI

Claudio Rendina

De plaatsvervanger van Christus op aarde heeft niet altijd een even schoon blazoen gehad. In dit boek beschrijft de Italiaan Rendina op welke wijze de pausen hebben gefaald en hoe ze hebben geprobeerd hun macht te vergroten. Roularta Books | € 24,95

Eros in de kunst

De kunst van het kijken

Flavio Febbraro

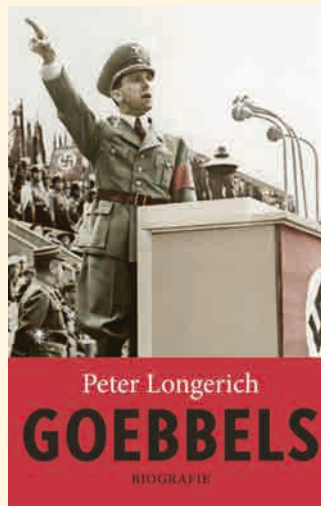
Een schitterend boek over de geschiedenis van de erotische kunst van de prehistorie tot nu. Bekende en minder bekende kunstenaars passeren de revue, en alle werken worden voorzien van deskundig kunsthistorisch commentaar. Ludion | € 34,90

Auschwitz-Oświęcim

H. Citroen & B. Starzynska

Toen ik vorig jaar met leerlingen in Auschwitz was en mijn 6-vwo'ers met Poolse leeftijdsgenoten gesprekken aanknoopten, vroeg een van mijn leerlingen: 'Hoe kunnen jullie nou zo dicht bij dit kamp leven?' In het boek Auschwitz-Oświęcim staat het antwoord. Onderdelen van het kamp werden namelijk herge-

bruikt na de oorlog. Het vernietigingskamp werd zichtbaar in het dagelijks leven en daardoor verdween langzaam voor de inwoners van Oświęcim de emotionele lading van het kamp. Post Editions | € 35,00

Goebbels

Peter Longrich

Niet alleen Hitler pleegde zelfmoord toen het Derde Rijk op instorten stond. Ook Goebbels en zijn vrouw volgden Hitler in de dood, nadat ze eerst hun zes kinderen ombrachten. Was Goebbels zo afhankelijk van Hitler geworden dat hij niet meer zonder hem kon? De Bezige Bij | € 59,90

Vijanden van de staat

De geschiedenis van de FBI

Tim Weiner

Docenten die zich grondig willen voorbereiden op de geschiedenis van de Verenigde Staten kunnen vele anekdotes halen uit dit boek over de FBI, de opvolger van Weiners geschiedenis van de CIA. De angst voor het communisme zat er bij zowel de FBI als de CIA goed in. Ondanks goede bedoelingen hebben beide organisaties grote fouten gemaakt. De Bezige Bij | € 29,90

De Patagonische haas

Claude Lanzmann

De langverwachte biografie van de maker van de beroemde documentaire *Shoah*. Hij vertelt onder andere over zijn belevenissen als verzetsstrijder, zijn vriendschappen met Sartre en de totstandkoming van *Shoah*. De hele twintigste eeuw passeert de revue. Arbeiderspers | € 29,95

Een kleine geschiedenis van Amerika

Jan van Oudheusden

Een compacte uitgave over het immigratieland bij uitstek. Voor docenten die zich willen voorbereiden op het examenonderwerp *De Verenigde Staten en hun federale overheid, 1865-1965* is het een aanrader. Bert Bakker | € 9,95

De man die nee zei

Charles de Gaulle 1890-1970

H.L. Wesseling

De 'grootste Fransman aller tijden' heeft altijd een eigenzinnige politiek gevoerd, niet alleen ten tijde van de Duitse overheersing, maar ook in de periode van dekolonisatie. De vormgever van de Vijfde Republiek trad af na de roerige meidagen van 1968. Bert Bakker | € 24,95

Veel vrolijkheid houdt lezer

Asterix en de Olympische Spelen geeft goed beeld van de oudheid

De verhalen over de dappere Galliër Asterix en zijn dikke vriend Obelix laten zich lezen als een geschiedenisboek. Ze vormen dan ook prachtig materiaal voor het onderwijs over de klassieke oudheid.

Historicus **René van Royen** en classica **Sunnyva van der Vegt** schreven samen o.a. de zeer succesvolle boeken over de historische achtergrond van de populaire Asterix-albums.

In de Asterix-albums vinden we een compleet beeld van een tijd die al lang achter ons ligt. We zien levende mensen, Galliërs, Romeinen en Grieken, in hun natuurlijke omgeving en met al hun positieve en negatieve eigenschappen. De rode draad in dit alles is de strijd tussen Galliërs en Romeinen waarbij de Galliërs altijd winnen. Nu was dit laatste in werkelijkheid natuurlijk niet zo, maar het levert wel veel vrolijkheid op en zo blijft de lezer - jong of oud - altijd bij de les. Hoewel de makers van Asterix geen didactisch doel voor ogen hadden, wilden ze er ook niet zomaar op los fantaseren. Dit betekende dat schrijver René Goscinny zich in de klassieke teksten, vooral die van Julius Caesar, ging verdiepen én in de werken van Franse historici die schreven over het dagelijks leven van de Romeinen. Tekenaar Uderzo nam onder- tussen de materiële cultuur van de oudheid

en beschrijvingen van objecten en gebouwen geven, nemen ze niet de antieke literatuur erbij om uit te vinden hoe de mensen te mid- den van die gebouwen en objecten leefden. En dat terwijl die informatie best voorhanden is. Andersom geldt hetzelfde voor classici. Ze lezen de teksten wel, maar brengen die niet in verband met de materiële vondsten. En zo blijft het beeld dat door de verschillende wetenschappers van de oudheid gegeven wordt niet erg toegankelijk en nogal saai. De stripmakers echter, laten ons probleemloos de overstap maken naar 2050 jaar geleden.

Olympia

In het album *Asterix en de Olympische Spelen* ontmoeten de kleine Galliër en Obelix een Romeinse atleet in het bos vlakbij hun dorp. De man is aan het trainen voor de Olympische Spelen en zo horen de Galliërs voor het eerst van dit grote sportevenement. Aanvankelijk zijn ze niet erg geïnteresseerd, maar dat ver- andert als ze horen dat de Romeinen per se de hardlooppwedstrijd willen winnen. Dat kunnen de Galliërs niet laten gebeuren, want een Ro- mein is voor hen per definitie een verliezer. En daarom besluiten ze dat Asterix aan de Spelen in Griekenland mee zal doen. De andere man- nen van het dorp gaan met hem mee, want een sporter kan natuurlijk niet zonder supporters. Het Olympische spektakel waar Asterix in te- rechtkomt, ziet er in grote lijnen weinig anders uit dan de Spelen van nu. Dit heeft er enerzijds mee te maken dat de stripmakers de oudheid altijd afbeelden met een knipoog naar de mo-

‘De enige manier om als vrouw een Olympische overwinning in de wacht te slepen was het sturen van een span paarden’

onder de loep. Op deze manier vergaarden ze veel kennis over de tijd waarin de verhalen van Asterix spelen. En daarmee konden ze een klassieke wereld reconstrueren zoals dat niet eerder was gebeurd. Goscinny en Uderzo combineerden tekst en beeld met elkaar en creëerden zo een levendige antieke wereld zoals je die in de wetenschap praktisch nooit ziet. Want hoe- wel archeologen in hun studies veel plaatjes

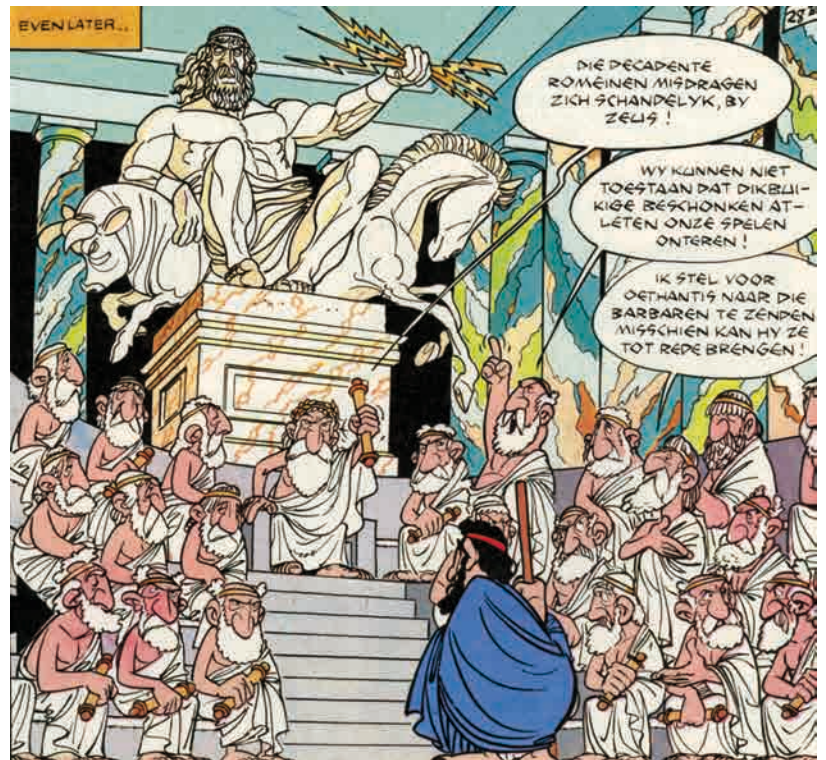
bij de les

derne tijd. Maar aan de andere kant klopt hun beeld wel degelijk, aangezien de Spelen destijds precies die drie belangrijke elementen hadden die we nu ook kennen. Zo begonnen de klassieke Spelen ook altijd met een plechtig, bijna ritueel, moment. Daarna volgden de sportonderdelen waar het er minstens zo fanatiek aan toe ging als nu. Ten slotte werden de prijzen uitgereikt en volgde de afsluiting.

De antieke Olympische Spelen waren een Griekse aangelegenheid. Maar een besloten karakter hadden ze niet. De Griekse wereld van toen was namelijk internationaal georiënteerd. Hun stadstaten lagen verspreid langs de kusten van de Middellandse Zee, als kikkers om een vijver. En uit al die stadstaten reisden atleten naar Olympia om er de kleuren van hun polis te verdedigen. Want voor hen was de polis hun vaderland en of deze nu in Griekenland zelf, op de Krim, in Noord-Afrika of Italië lag, maakte niet uit. Een Griek ging naar Olympia om er te strijden voor de hoogste eer en zijn land deelde in het succes, net als nu.

Behalve sporters kwamen er ook grote aantallen toeschouwers naar Olympia. Het anders zo stille heiligdom werd overspoeld door mensen die allemaal in de ban waren van het spektakel dat in aantocht was. De Spelen wierpen hun schaduw vooruit omdat atleten en hun aanhang ruim van te voren aanwezig moesten zijn; om zich in te schrijven en voor de kwalificatiewedstrijden. Hoe streng de regels waren ervoer een zekere Apollonius, een bokser uit Alexandrië. Zijn plan was om eerst nog ergens anders voor geld te boksen en dan

pas naar Olympia te reizen. Zijn schema was echter te krap waardoor hij te laat was voor de inschrijving. Zijn excuus dat hij tegenwind gehad had, bleek gelogen en zodoende werd Apollonius - die de beste bokser van zijn tijd was - gediskwalificeerd. Razend over zoveel onrecht trok hij zijn handschoenen aan en sloeg in op de man die hem verraden had. Dat gebeurde in de 218e Olympiade, het jaar 93 van de moderne jaartelling.¹

Mannen en vrouwen

Wie mee wilde doen moest niet alleen op tijd zijn, maar ook een eed afleggen. Dat gold niet alleen voor de atleet zelf, maar voor zijn hele entourage. Atleten, vaders, broers en trainers stonden oog in oog met het intimiderende beeld van Zeus Horkios - de Zeus van de Eed. Tegenover hem moesten ze zweren dat er van hun kant niets verkeers zou komen met betrekking tot de wedstrijden van Olympia.² In het Asterix-album is deze gevaarlijke god ook duidelijk aanwezig. Ook al houdt hij maar één bliksemschicht vast terwijl het er volgens Pausanias twee waren, is de Zeus Horkios

- Pausanias V 21, 12 -14.
- Pausanias V 24,9.

Overblijfselen van de Griekse worstelschool in Olympia. Foto Wknight94 via Wikimedia.

- ▶ Pausanias V 12,5.
- ▶ Pausanias VI 20,9.

in de vormgeving van Uderzo imponerend genoeg om elke gedachte aan oneerlijkheid de kop in te drukken. Pausanias leefde tussen 120 en 180 van onze jaartelling en zijn *Rondreis door Griekenland* is onze voornaamste bron over de Olympische Spelen. Hij vertelt verder dat iedereen die de eed aflegde een plak everzwijnvlees moest vasthouden.

In het Asterix-album zijn de Olympische Spelen voor mannen. Op een van de tekeningen staat een jonge vrouw te roepen dat het nog wel eens zo ver zal komen dat er ook vrouwen aan de Spelen mee zullen doen. Maar deze dame is te somber. Ook aan de antieke Olympische Spelen deden vrouwen mee, alleen was hun rol beperkt. De enige manier om als vrouw een Olympische overwinning in de wacht te slepen was het sturen van een span paarden. Wanneer dat won, ging de krans niet

stadion waar de mannen en de jongens triomfeerden, liepen nu meisjes en jonge vrouwen hard. Zij sportten niet zoals de jongens en de mannen helemaal naakt, maar droegen een soort sportjurkje en hun haar hing los. De afstand die ze liepen was ook korter en bedroeg ongeveer 160 meter, dertig meter minder dan voor de mannen en de jongens.

Vijf dagen

Na de optocht en de plechtigheden waarvoor de eerste dag van de Olympische Spelen gereserveerd was, begon het sporten. Zo ging het ook voor Asterix en zijn vrienden in Olympia. Kennelijk stonden op die dag de hardlooptwedstrijden op het programma. Of dit in werkelijkheid ook zo was, is niet geheel duidelijk, al hebben geleerden op grond van de klassieke bronnen wel vastgesteld dat de organisatoren van de Spelen een schema voor de wedstrijden opstelden. Over hoe dit schema precies in elkaar zat, zijn de wetenschappers het niet eens. Er is namelijk informatie uit verschillende perioden en daar valt geen eenduidig beeld uit samen te stellen. Bovendien kwamen er in de loop van de jaren nieuwe onderdelen op de Spelen bij en werden er ook weer sporten afgevoerd.

Zeker is in elk geval dat de klassieke Spelen waar Asterix aan deelnam vijf dagen duurden en niet ongeveer drie weken, zoals nu. Eveneens vertellen de klassieke auteurs dat hardlopen een belangrijk onderdeel was. Je had races op verschillende afstanden en van tijd tot tijd kwamen daar nieuwe onderdelen bij. In de paardensport (ook een populaire tak van sport bij de Grieken) gebeurde hetzelfde. Zo vinden we bijvoorbeeld bij onze bron Pausanias een melding van een ezelrace rond 500 v.Chr. die als nieuw fenomeen werd ingesteld. Vijftig jaar later vonden de mensen dit onderdeel toch niet zo statusrijk en schraptten

‘Vrouwen mochten zelfs geen toeschouwer zijn’

naar de menner, maar naar de eigenaresse van de paarden. Op die manier heeft de Sparaanse koningsdochter Cynisca haar plaats tussen de andere Olympische winnaars verworven. Haar succes is ook niet vergeten, want de bronzen paarden die ter ere van Cynisca in de tempel van Zeus waren neergezet, stonden er nog toen Pausanias er er vijfhonderd jaar later langs kwam.³

Vrouwen hadden in Olympia dus weinig te zoeken. Als ze geen paarden konden inzetten, was er voor hen verder niets. Want ze mochten zelfs geen toeschouwer zijn, dat mochten alleen de jonge meisjes.⁴ Maar toch was Olympia ook voor hen het toneel waar ze konden sporten, alleen was dat op andere tijden. Tijdens de Heraea, de spelen die gehouden werden ter ere van Hera, de echtgenote van Zeus, was het opnieuw druk in Olympia. In hetzelfde grote

ze het weer van het programma.

Theoretische kwesties zoals hierboven genoemd, spelen nauwelijks in het Asterix-album. Dat is logisch, want Goscinny en Uderzo houden zich veel liever bezig met de sporters. Aan hen valt immers van alles te beleven en dat geldt zeker voor ‘de kolossus van Rhodos’ die na de hardloophwedstrijd van Asterix aan de beurt is om de Olympische strijd aan te gaan. Er was tot nog toe weinig gevochten in dit Asterix-verhaal, maar nu is het dan toch zover. De gigantische Griek komt uit op een vechtonderdeel, zodat we toch weer dat ouderwetse robbertje knokken te zien krijgen dat in geen enkel Asterix-album ontbreekt. De vechtsport waar de Rhodische atleet in uitblinkt heet ‘pankration’. Niet dat wij dit een sport zouden noemen, want het geweld is in onze ogen buitensporig. We zien namelijk hoe deze man - Okeibos genaamd - zijn tegenstander met enorme kracht letterlijk de grond in stamp. En dat hebben de stripmakers heel goed getroffen. Of misschien beter gezegd: ze geven zelfs een nogal milde voorstelling van zaken, wanneer de verliezer een beetje dizzy op een brancard het veld verlaat. In werkelijkheid ging het er namelijk veel ruwer aan toe, getuige het verhaal over de atleet Arrachion: ‘hij (de tegenstander) hield Arrachion vast, terwijl hij hem met zijn benen omklemde. De tegenstander kneep bovendien tegelijkertijd Arrachions keel dicht. Arrachion brak toen een teen van de tegenstander, maar overleed zelf doordat hij stikte.’⁵

Dat de stripmakers de harde waarheid hier niet laten zien, is begrijpelijk. Zij hebben immers tot doel de lezers, groot en klein, te amuseren. We leren van hen over het pankration, maar wel zo dat we er ‘s nachts niet van wakker liggen.

Als alle wedstrijden voorbij zijn, breekt het laatste deel van de Spelen aan, de prijsuitreiking. In het album zien we Asterix op een podium staan, zoals we dat tegenwoordig ook kennen, met plaats voor de winnaars van de eerste, tweede en derde prijs. Dit erepodium hebben de stripmakers overgenomen uit onze moderne Spelen, want in de oudheid werden er geen tweede en derde prijzen uitgereikt. De eerste prijs bestond uit een krans van olijftakken en eeuwige roem. Dit lijkt misschien weinig, maar in de praktijk kwam het erop neer dat de winnaars ook allerlei privileges kregen in hun stad of dorp en dat zij als helden werden vereerd.

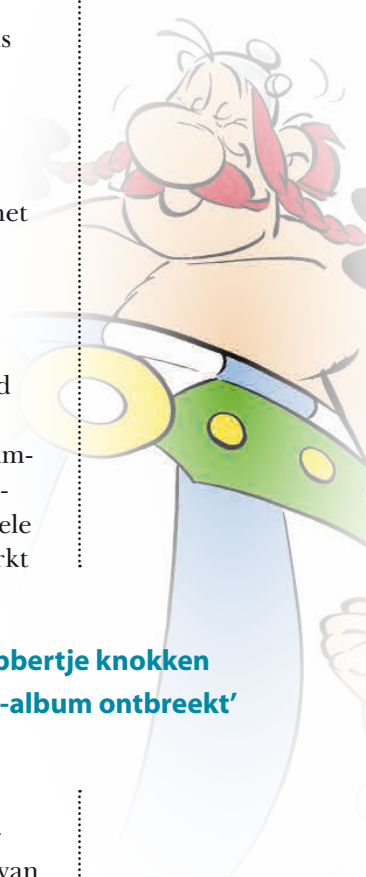
Klassiek en modern

Ruim duizend jaar hebben de Grieken hun Olympische spelen gevierd. De eerste werden in het jaar 776 v.Chr. gehouden, waarna dit feest voor de Grieken en hun goden elke vier jaar terugkeerde. De Spelen eindigden toen het geloof veranderde en de mensen er niet langer van overtuigd waren dat ze hun goden eerden door voor hen een sportevenement te houden. Wanneer dat gevoel zo sterk werd dat de Olympische Spelen ook daadwerkelijk stopten, is niet met zekerheid te zeggen. Maar er is in elk geval nog uit het jaar 385 van de moderne jaartelling een bokser bekend die Olympisch kampioen werd. Zijn naam is Marcus Aurelius Zopyrus.⁶ Dat is dus bijna een half millennium na het optreden van Asterix, die volgens de berekeningen mee gedaan moet hebben aan de Spelen van de 183e Olympiade die gehouden werden in het jaar 48 v.Chr.⁷

Waarom het album *Asterix en de Olympische Spelen* van belang is, is snel gezegd. In de eerste plaats leert de lezer hoe het antieke Olympia eruit zag en hoe de Griekse wereld binnen het Romeinse Rijk zijn eigen plaats had weten te houden. En wie onze voornaamste oude bron, Pausanias’ *Rondreis door Griekenland* ernaast legt, zal zien hoeveel tekstuele informatie er ook nog in het album is verwerkt

‘Zodat we toch weer dat ouderwetse robbertje knokken te zien krijgen dat in geen enkel Asterix-album ontbreekt’

is. In die zin is het album een waardevolle vorm van visualiserende geschiedschrijving waar veel van klopt. Dat er ook elementen van de moderne Olympische Spelen in verwerkt zijn, deert niet. Het Olympisch vuur hoort bij de hedendaagse Spelen, de slogan ‘meedoen is belangrijker dan winnen’ en het erepodium met drie plaatsen zijn ook echt van nu. Maar de moderne Spelen zijn zo in de geest van de antieke dat dit soort details het algehele beeld niet schaden. Tenslotte hadden de deelnemers aan de eerste moderne Olympische Spelen die in 1896 in Athene gehouden werden ook het gevoel bij een traditionele sportcultuur te horen die het verdiende door de hele wereld gedeeld te worden. Zowel materieel als inhoudelijk is het album *Asterix en de Olympische Spelen* dus nog steeds interessant voor wie er wat van wil weten en uit is op nader onderzoek. ■

-
- Pausanias VIII 40,2
► P. Gouw,
Griekse atleten in de Romeinse Keizertijd (31 v.Chr. – 400 na Chr.) (Amsterdam 2009) p. 335.
► René van Royen en Sunnyva van der Vegt, *Asterix en Athene* (Amsterdam 2004) p. 8.

Oase van rust in de stad

Verkenningstocht in het Olympisch stadion Amsterdam

Het Olympisch stadion in Amsterdam werd gebouwd voor de Olympische Spelen van 1928. Direct naast de hoofdingang bevindt zich het sportmuseum. Met beelden en activiteiten word je zowel binnen als buiten meegenomen op een verkenningstocht door de Nederlandse sport.

Joke Noordstrand is hoofdredacteur van Kleio.

Het eerste wat opvalt is de oase van rust in en om het Olympisch stadion. Dit is des te opmerkelijker omdat vlakbij een grote verkeersader vanaf de A10 via de Amstelveenseweg de stad in loopt (afslag VU). In een bijna dorpse stilte wandel je langs de kantoren en restaurants die in het stadion zijn gevestigd. Het is even zoeken waar de hoofdingang nu precies is maar als je de juiste trap naar boven hebt gevonden is de aanblik adembenemend. Een prachtige rode atletiekbaan rond een fraai groen grasveld, omringd door grote, lichte tribunes. Architect Jan Wils gebruikte veel kenmerken van de Amsterdamse school, zoals markante ijzeren ramen en deuren en die zijn nog steeds in volle glorie aanwezig. Tien jaar geleden werd het gebouw uitgebreid gerestaureerd en het verkeert daarom in prima staat. Heel aangenaam is ook dat het stadion niet enorm groot is zodat je je niet verloren voelt in de lege ruimte. Er is plaats voor 22.500 toeschouwers, maar als de Olympische spelen in 2028 misschien in Neder-

enorme toren zou kunnen afsluiten. Kerktorens hebben immers een haantje of een windwijzer, maar hier moest iets anders voor worden bedacht.

In 1925 was er een debat in de Tweede Kamer over subsidie aan de Spelen in Amsterdam. De christelijke partijen weigerden geldelijke steun omdat het evenement volgens hen heidens was. De subsidies werden daarom ingetrokken, zodat de Spelen bijna niet waren doorgegaan. Dankzij een enorme publieksactie werd alsnog het benodigde geld opgehaald. Om de christelijke partijen te pesten heeft Wils toen de vuurkoepel op de Marathontoren gebouwd. Het vuur is natuurlijk een heidens symbool, net als de Olympische Spelen dat waren in de ogen van de toenmalige christenen. En zo

‘De christelijke partijen weigerden subsidie te verlenen, omdat het evenement volgens hen heidens was’

De indrukwekkende marthontoren voor het Olympisch Stadion. Architect Jan Wils plaatste de vuurkoepel bovenop de toren als een nieuw Olympisch symbool.

land worden gehouden, liggen de ontwerpen klaar om een extra ring van zitplaatsen om het stadion te bouwen. Dan is er plaats voor 60.000 toeschouwers.

Marthontoren

Voor het plein van het stadion staat de opvallende Marthontoren. Hij is ruim 45 meter hoog en werd gebouwd in 1927. De openingen in de uit betonribben en baksteenplaten opgetrokken toren zijn gevuld met smalle stroken glassteen. Bovenin zijn vier balkons waarop de bazuinblazers in 1928 de eerste Olympische marathonlopers aankondigden. Daarboven zijn openingen, waarin luidsprekers werden geplaatst. Architect Jan Wils vroeg zich bij het ontwerpen af hoe hij die

► Jurryt van de Vooren, 'De Kroonjuwelen van het Olympisch Stadion: de Marathontoren.' 30 maart 2012. www.sportgeschiedenis.nl

Leerlingen van de British School of Amsterdam houden een sponsorloop ten bate van de Johan Cruijff Foundation, die in het stadion gevestigd is.

Onder: In 1928 maakte het onderdeel tandemwielrennen nog deel uit van het Olympisch programma. Foto: Collectie Spaarne-stad archief.

ontstond per ongeluk een nieuwe Olympische traditie. In 1928 klom een medewerker van het gasbedrijf nog gewoon naar boven om met een lucifer het vuur aan te steken. Tegenwoordig gebeurt dit met de Olympische fakkel.¹

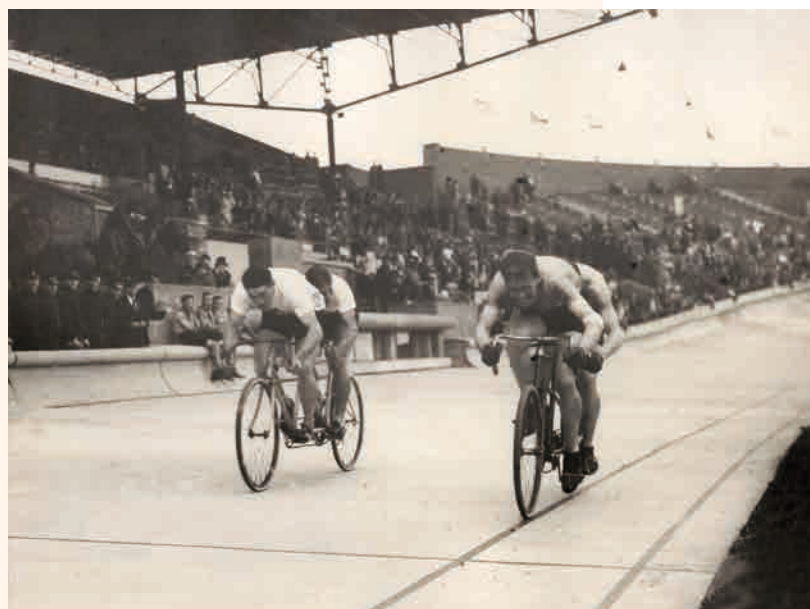
Onderwijs

Meteen rechts van de hoofdingang kom je via de grote rode deur in de Olympic Experience. Op grote billboards zie je beroemdheden als Johan Cruijff, Ard Schenk en Richard Krajicek. Een paar oude schaatsen van Yvonne van Gennip liggen in de vitrine en er hangen aan een wand heel bijzondere oude hockeysticks. Het museum beoogt een tweeledig doel. Enerzijds wordt er hulde gebracht aan alle hedendaagse topsporters, anderzijds probeert men de verschillen met vroeger te laten zien. In 1928 maakte het tandemrijden bijvoorbeeld nog deel uit van het Olympisch programma en dit onderdeel werd door de Nederlanders Daan van Dijk en Bernard Lange gewonnen. En in 'de schatkamer' vind je mooie oude foto's, affiches en borden uit de vooroorlogse tijd.

Zoals het een sportmuseum betaamt, kunnen bezoekers ook zelf in actie komen. Op een scorelijstje worden de verschillende activiteiten afgevinkt. Allereerst wordt je longcapaciteit bepaald door in een kokertje te blazen en vervolgens kun je dan op een schema controleren of je onder of boven het gemiddelde zit. Daarna mag je in een hoekje op een stukje kunstgras een balletje trappen en bij de billboards met fietsers zit je ook zelf ook even naast Joop Zoetemelk op een hometrainer. Het schaatsen vergt wat meer voorbereiding. Schoenen moeten worden uitgetrokken en ingewisseld voor geitenwollen sokken die in een emmertje klaarliggen. Vervolgens maak je de schaatsslagen in een soort droogbak.

Ook buiten is er een klein circuit uitgezet. Het museum is niet groot en kan zo op het oog maximaal twee

onderbouwklassen tegelijk (een binnen, een buiten) op bezoek hebben. Buiten, in het stadion, is de sfeer echt bijzonder. Als ik er ben is de British School of Amsterdam bezig met een sponsorloop ten bate van de Johan Cruijff Foundation. Deze foundation is in het stadion gevestigd en heeft tot doel 'de jeugd in het algemeen en speciaal jongeren en kinderen met een handicap' tot sporten te stimuleren. Dat enthousiaste en fanatieke rondrennen van de schoolkinderen op de atletiekbaan is toch wel het allerleukst. ■

Scholen kunnen een bezoek aan de Experience combineren met een rondleiding door het Olympisch Stadion.

Entree: € 4,- per persoon (minimaal 20 personen)

Rondleiding: € 5,- per persoon inclusief toegang Olympic Experience

Reserveren: 020 - 671 11 15

Website: www.olympischstadion.nl

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

Olympia

Feest van schoonheid of pure propaganda?

Leni Riefenstahl (midden) op de set van Olympia. Riefenstahl paste allerlei nieuwe technieken toe die als voorbeeld zijn gaan dienen voor generaties film-makers na haar. Er waren bijvoorbeeld onderwatercamera's en meerkijdende camera's. Foto: Period Paper.

Op 20 april 1938 beleefde Leni Riefenstahls *Olympia* zijn feestelijke première in Berlijn. Zelf heeft Riefenstahl altijd volgehouden dat haar films geen propaganda waren voor de nazi's. Hoewel zij grote vrijheid had en artistiek hoogwaardig werk leverde, kan *Olympia* niet los gezien worden van de nazi-context waarin het werk tot stand kwam.

In 1931 wees het IOC de Olympische Spelen van 1936 toe aan Berlijn. Je zou het een *Wiedergutmachung* kunnen noemen. Al in 1916 zouden de Spelen in Berlijn gehouden worden, maar die gingen vanwege de oorlog niet door. In 1920 (Antwerpen) en 1924 (Parijs) waren de Duitsers niet welkom. De deelname in Amsterdam in 1928 was een belangrijke aanwijzing dat Duitsland na de oorlog weer mee mocht tellen in Europa. Het besluit van het IOC in 1931 bevestigde dat. Wie weet zouden de spelen de kwetsbare Republiek van Weimar wat meer vaste grond onder de voeten geven. Niet dus, want krap anderhalf jaar na de toewijzing van de spelen benoemde Hindenburg Hitler tot Rijkskanselier en werd Duitsland een dictatuur.

Propaganda-kansen

De nazi's begrepen dat de spelen van enorme propagandistische waarde zouden zijn. Ze konden de wereld laten zien dat zij in staat waren de grootste spelen tot dan toe efficiënt en soepel te organiseren. Bovendien was dit een uitgelezen kans om de suprematie van de Duitse atleten te tonen. Ten slotte zouden de nazi's de rest van de wereld kunnen geruststellen en laten blijken dat zij niets kwaads in de zin hadden.

'De toewijzing van de Spelen aan Duitsland was een *Wiedergutmachung*'

Toch kozen de Duitse media aanvankelijk voor de harde lijn. In de *Völkische Beobachter* en *Der Stürmer* trok men fel van leer tegen zwarte en joodse atleten.

Het was vooral de Amerikaanse delegatie van het IOC die tegen deze standpunten in het verweer kwam. Zij vond met name de anti-semitische berichten uit Duitsland strijdig met de Olympische gedachte en dreigden de Spelen te boycotten zolang de Duitsers geen Joodse sporters toelieten in hun teams.

Bang voor een boycot deed Hitler flinke concessies. Over de zwarte atleten werd niet meer gesproken. Als blijk van goede wil werd de Joodse topspeler Rudi Ball toch geselecteerd voor het Duitse ijshockeyteam (de winterspelen van 1936 waren in Garmisch-Partenkirchen) en mocht de half-Joodse schermster Helene Mayer ook uitkomen voor Duitsland. Verder stopte Hitler alle vervolgingen en rechtszaken tegen leden van religieuze gemeenschappen en verdwenen alle antisemitische verwijzingen uit Berlijn. Hiermee waren de Amerikanen voldoende gerustgesteld en wilden zij alsnog meedoen.

Organisatie

Ondertussen waren de voorbereidingen in volle gang. Het organisatiecomité bestond uit drie groepen: de Duitse leden van het IOC (waarin Duitsland al sinds 1896 was vertegenwoordigd), de Duitse Olympische Commissie ►

(bestaande uit hooggeplaatste nazi's) en een aantal bureaucraten. In oktober 1934 werden de machtsverhoudingen binnen deze club snel duidelijk toen er een hymne voor de spelen gekozen moest worden. Theodor Lewald koos zonder overleg namens het IOC een tekst. Lewald maakte al lang deel uit van het IOC, hij stond de Duitse atleten bij in 1904 en 1906 en was sinds 1924 voorzitter van de Duitse Olympische Commissie. Hij was belangrijk, maar had een Joodse grootmoeder. Hij werd daarom weggepromoveerd en had volgens de

'Jesse Owens zegt dat zijn faam aan Riefenstahl te danken is'

nazi's geen beslissingsbevoegdheid in zaken die de spelen aangingen. *Reichs Sport Leiter* en overtuigd nazi Hans von Tshammer und Osten en dr. Berndt van het ministerie van propaganda maakten bezwaar tegen de handelswijze van Lewald en zetten hem buitenspel. Vanaf dat moment zouden alle beslissingen aangaande de spelen via hen verlopen. De nazi's hielden zich niet langer aan het protocol van het IOC en in feite was de organisatie van de spelen hiermee gelijkgeschakeld.

Opdracht voor Riefenstahl

Dat er een film over de spelen in Berlijn moest komen, stond al snel vast. En na het succes van *Triumph des Willens* was Leni Riefenstahl ook de enige echte kandidaat om die film te maken. Achteraf is het moeilijk te achterhalen van wie zij de opdracht formeel gekregen heeft. In haar rapportage over de productie van de film schrijft ze dat Hitler haar de opdracht gaf. Direct na de oorlog herhaalde zij dit tegenover de Amerikaanse geheime dienst en later nogmaals in een interview met de *New York Times* in 1972 met als toevoeging dat de goedkeuring van Hitler haar volledige vrijheid ten opzichte van Goebbels verleende. De laatste decennia hield Riefenstahl vol dat Carl Diem haar namens het IOC had benaderd. Diem was secretaris van het organisatiecomité, gekend sportbestuurder en produceerde al eerder films over de Olympische Spelen van 1920 en 1924. Hij zou in september 1935 op Riefenstahl afgestapt zijn, terwijl zij gymnastiekoefeningen deed in een sportzaal waar Diem ook vaak kwam. In 1958 probeerde Riefenstahl goedkeuring te krijgen

om voor het eerst sinds de oorlog *Olympia* te vertonen. Diem heeft bij die gelegenheid een verklaring geschreven waarin hij stelt dat hij namens het IOC opdracht tot het maken van die film heeft gegeven.

Eigen regie

Met alleen het geven en accepteren van de opdracht was de film er nog niet. Riefenstahl beseft hoe kolossaal deze taak in werkelijkheid was (atleten uit 49 deelnemende landen, 21 sporten, 16 dagen, een geschatte 400.000 meter film om alles vast te kunnen leggen) en dat zij volledige vrijheid over de inhoud en artistieke vorm zou moeten hebben om die uit te voeren. Dat was althans de voorwaarde die Riefenstahl stelde en die in haar contract van oktober 1935 als eerste terug te vinden is. Een film van de spelen in chronologische volgorde zou vanwege de omvang ondoenlijk zijn. Riefenstahl besloot daarom haar film rond drie thema's op te bouwen. Uit de beelden moest de strijd om de overwinning naar voren komen, de schoonheid van die strijd en de Olympische gedachte. De uitkomst daarvan was geen eenzijdig Duits succesverhaal. Atleten uit andere landen kwamen veelvuldig in beeld. De fascinatie die Riefenstahl altijd gehad heeft voor de perfectie van het menselijk lichaam zag zij nog het beste weerspiegeld in Jesse Owens, de zwarte atleet die tot afgrijzen van Hitler vier gouden medailles won. Om de schoonheid van dit alles goed in beeld te brengen, paste Riefenstahl allerlei nieuwe technieken toe die als voorbeeld zijn gaan dienen voor generaties filmmakers na haar.

Er waren onderwatercamera's, meerrijdende camera's, talloze lenzen (een van de camera's had als bijnaam 'het kanon'), verschillende soorten film, bijzondere perspectieven waarbij cameramensen in een soort schuttersputjes in het parcours zaten verstopt, en ga zo maar door.

Eigen personeel

Riefenstahl mocht haar medewerkers zelf uitzoeken. Ze deed daarbij een beroep op de mensen die haar eerder bij *Triumph des Willens* hadden bijgestaan. Het was een klein groepje van vertrouwelingen, geen van allen partijlid en met - naast het filmen - allemaal opmerkelijke hobby's of specialismen. Hans Ertl was bijvoorbeeld bergbeklimmer, Walter Frenzt filmde zijn tochten als wildwaterkanor, Gustav Latschner bediende zijn camera bij voorkeur vanaf zijn ski's en won bij de winterspelen in Garmisch-Partenkirchen zelfs een medaille op de reuzenslalom. Kurt Neubert was de eerste cameraman gespecialiseerd in *slow motion* en Hans Scheib kon als expert op het gebied van telelenzen naar eigen zeggen iedere toeschouwer die nietsvermoedend een bockworst zat te eten *close up* in beeld brengen.

Verder was het moeilijk om aan personeel te komen. Veel Duitse cineasten waren (deels) van Joodse komaf of wilden zich uit sympathie met hun vakgenoten of vrienden niet actief inzetten voor het nazi-regime. In het wereldje stond Riefenstahl sinds zij de partijdagen had gefilmd dan ook weinig vleidend bekend als de *Reichsgletscherspalte* ('spalte' betekent 'kloof'). Uiteindelijk leende Riefenstahl een deel van haar cameramensen van UFA en Tobis, beiden gelijkgeschakeld, aan wie duidelijk gemaakt werd dat weigeren geen optie was.

Oom Goebbels betaalt

Cameramensen, technici en ander ondersteunend personeel werden voor de duur van de spelen ondergebracht in villa *Ruhwald* in Spandau, Berlijn. In Kiel en Grünau, respectievelijk voor het zeilen en roeien, waren faciliteiten ter plaatse. In *Ruhwald* ontbrak het Riefenstahl en haar mensen aan niets. Vooral de keuken moet uitstekend en overvloedig geweest zijn, want op het ministerie van propaganda kwam de afrekening voor de ontbijtbuffetten er maar met moeite door.

De financiën waren dan ook de verbindende factor tussen Riefenstahl en het naziregime. Om geld voor de film los te krijgen, ging zij eerst tevergeefs naar UFA en vervolgens op bezoek bij de directeur van Tobis. Die deed nog wel even moeilijk, maar zegde toch vrij snel een som van 1,5 miljoen mark toe. Tobis en UFA waren weer in handen van dr. Max Winkler, de adviseur van Goebbels. In zijn dagboeken noemt Goebbels in het najaar van 1935 de onderhandelingen met Riefenstahl en het blijkt dat zij wel degelijk een paar keer bij hem langs is geweest om haar plannen voor de film voor te leggen. Zij had zich toen al verzekerd van de persoonlijke steun van Hitler, maar kon Goebbels tijdens de organisatie en planning beslist niet negeren.

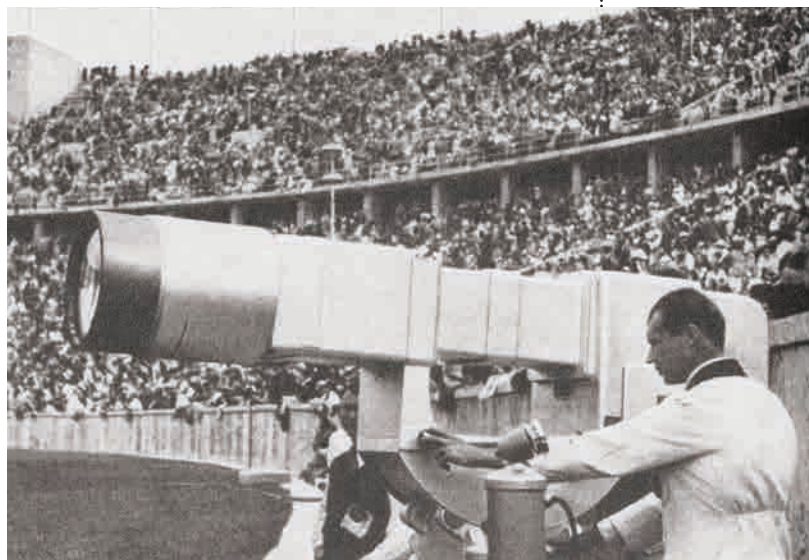
Tussen spelen en première

Tijdens de spelen kon Riefenstahl gewoon haar gang gaan. Over het filmen valt in cinematografisch opzicht van alles te vertellen. *Olympia* dankt zijn eeuwigheidswaarde als artistiek hoogstandje aan de technieken en beelden die tijdens de spelen zijn gemaakt. Voor historici is het wellicht interessanter om ►

Leni Riefenstahl bouwde de film op aan de hand van drie thema's: de strijd om de overwinning, de schoonheid van die strijd en de Olympische gedachte.

Links: Olympische Spelen Berlijn 1936. Chinese zwemsters, met de badmutsen nog op, drogen zich na de training af voor een beeld van een atletische jongeling. Foto: Nationaal Archief/ Spaarnestad Photo/ Het leven.

Onder: Met deze telelens (met als bijnaam 'het kanon') kon je iedere toeschouwer die nietsvermoedend een bockworst zat te eten *close up* in beeld brengen.

Riefenstahl eiste volledige vrijheid over de inhoud en de artistieke vorm van de film. Foto: Period Paper. Rechter pagina: De vele toeschouwers voor de Spelen van Berlijn zien niet alleen de Olympische vlag wapperen in de straten, maar ook vele vlaggen met de swastika, een goed voorbeeld van de nazistische propaganda op de Spelen.

te kijken wat er gebeurde tussen het filmen in augustus 1936 en de première in april 1938. Zo probeerde Goebbels direct na de opnames zijn invloed te doen gelden. Hij had een deel van de filmbeelden gezien en was ontstemd over de aandacht die zowel de – oorspronkelijk Russische – fakkeldrager Anatol Dobriansky uit Griekenland als de zwarte atleten Jesse Owens en Ralph Metcalfe kregen. Hij achtte Riefenstahl niet in staat een goede film te maken en wilde haar vervangen. Het liep op een confrontatie uit toen Goebbels beslag liet leggen op alle rekeningen die Riefenstahl met het geld van Tobis (en dus het ministerie van propaganda) had lopen. De boekhouding bleek een grote rotzooi en Goebbels had Riefenstahl waar hij haar hebben wilde. Ten einde raad wendde de filmmaakster zich tot de *Führer* om de lastercampagne van Goebbels te laten stoppen. Wat Riefenstahl tegen Hitler gezegd heeft, wat hij precies beloofd heeft en hoever zij daarvoor heeft moeten gaan, is onduidelijk. Feit is wel dat Goebbels vanaf januari 1937 weer allerhartelijkst meewerkte aan de totstandkoming van de film.

In het voorjaar kreeg de film langzaam vorm en in de zomer waren de eerste beelden te zien als een documentaire, duidelijk gepresenteerd als werk in uitvoering. In het najaar van 1937 werd de muziek bij de beelden gevoegd. Als componist werd Herbert Windt aangesteld. Hij was lid van de NSDAP en in de recensies werd hij een geestverwant van Wagner en Strauss genoemd.

Een kopie naar Amerika

In februari 1938 was de film helemaal af. De eerste vertoning ervan was een maand voor de première in de Jonathan's Club in Los Angeles. Vanwege de *Anschluss* en de internationale kritiek daarop leek het Goebbels geen goed idee *Olympia* aan het internationale publiek te presenteren. De feestelijke vertoning werd tot nader order uitgesteld. Riefenstahl maakte van de gelegenheid gebruik om een kopie van de film naar haar Amerikaanse vriend Hubert Stowitts te sturen. Hij reisde in 1936 als kunstenaar mee met de Amerikaanse delegatie. Stowitts was in een eerder leven atleet en danser geweest en deelde de fascinatie voor de perfectie van het menselijk lichaam met Riefenstahl. Door hem een kopie te sturen, dacht Riefenstahl een mogelijk filmboycot uit Hollywood te voorkomen. Bovendien kon het ministerie van propaganda dit exemplaar in ieder geval niet meer verknippen als daar toch aanleiding voor zou zijn. Stowitts reisde de westkust af en liet de film aan voormalige olympische atleten zien. Zij waren zonder uitzondering zeer enthousiast over het resultaat.

Première

Op 20 april 1938, de negenenveertigste verjaardag van Hitler, ging *Olympia* voor een internationaal gezelschap in première in het UFA-Palast am Zoo. Maar niet voordat het ministerie van propaganda nog een order had doen uitgaan waarin werd aangegeven dat de beelden over de halve marathon en het tweede deel van de film wegens het strakke schema kwamen te vervallen. In de berichtgeving moesten de journalisten zich vooral richten op het hele gebeuren rondom de film en maar kort op de inhoud zelf. Het was een slinkse wijze om Jesse Owens minder in beeld te krijgen en de nadruk op de pracht en praal van het nazi-feestje te leggen. En dat werd het! Goebbels had een architect aangesteld om de bioscoop en straat te versieren. De rode vlaggen met hakenkruisen

werden afgewisseld met de witte van de Olympische Spelen met in goud de vijf ringen. Schijnwerpers zochten het luchtruim af en voor de gelegenheid waren twee torens opgericht met bovenin enorme laurierkransen. Langs de straat stond een erewacht van SA-mannen in het gelid waar de open Mercedesen met hoogwaardigheidsbekleders langzaam aan voorbij reden.

Riefenstahl had haar eigen loge, vlak bij die van Hitler, waar ook Goebbels, Von Ribbentrop en Tschammer und Osten zaten. Ook andere hoge partijleden zaten in de zaal, evenals de militaire top van Duitsland, belangrijke kunstenaars, grote namen uit de Duitse filmindustrie en een enorme hoeveelheid diplomaten van over de hele wereld, inclusief de VS.

Na afloop was er een minutenlange staande ovatie voor Riefenstahl en werd zij als eerste door Hitler gefeliciteerd. Hij zei dat ze een waar kunstwerk had geschapen waar de hele wereld haar dankbaar voor zou blijven.

Propaganda?

In 1958 verscheen er een geheel vernieuwde editie van *Olympia*. Om deze mogelijk te maken liet Riefenstahl geen kans onbenut om aan te tonen dat het niet om een propaganda-film voor de nazi's ging. Het IOC gaf een positieve verklaring af en Jesse Owens liet weten dat hij zijn faam vooral aan Riefenstahl dankte en dat hij haar film erg mooi vond. Een politieke propaganda-film is *Olympia* dan ook niet. Riefenstahl heeft gelijk als zij stelt

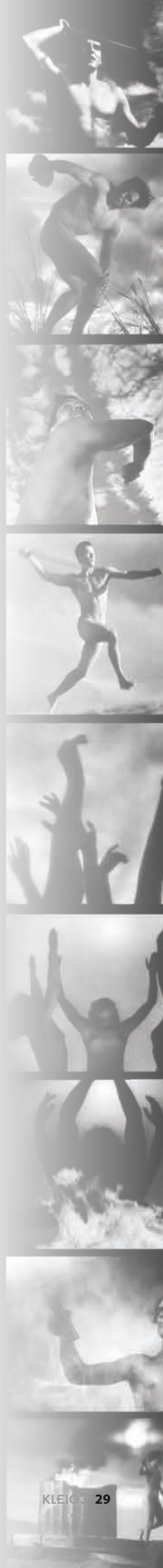
dat zij de film niet maakte met de bedoeling de fysieke gesteldheid van het Duitse ras op te hemelen. Zij mocht filmen wat en wie zij wilde en hoefde geen verantwoording af te leggen. Dat veel filmmakers zich geïnspireerd hebben gevoeld door het werk van Riefenstahl toont aan dat *Olympia* wel degelijk van cinematografische waarde is en dat past ook niet bij een propaganda-film.

Toch is onmogelijk *Olympia* geheel los van de nazi-politiek te zien. In de eerste plaats is de film gefinancierd door de partij en heeft Riefenstahl bij het maken meerdere keren een beroep moeten doen op mensen die volledig in dienst van het regime stonden. Bovendien past de film wel degelijk in de propagandastراتيجية zoals Goebbels die had uitgedacht. In de periode 1935 – 1937 was Duitsland bezig met een charme-offensief. Het wilde zich aan Europa en de rest van de wereld als een liberale, weldenkende natie presenteren. De Olympische Spelen waren een goede mogelijkheid om te laten zien dat de Duitsers van goeden wil waren. Het ophemelen van de Duitse prestaties paste niet in dat beeld. Het ministerie voor propaganda had daarom zelfs richtlijnen om de Duitse successen niet breed uit te meten. En als het eenmaal achter de rug was, zou de wereld met verbazing kunnen terugkijken op de best georganiseerde spelen in het land waar ook de Autobahn was uitgevonden en de Hindenburg-Zeppelin vandaan kwam.

Het apolitieke karakter van *Olympia* geeft de film het imago van een wolf in schaapskleren. Hoewel Riefenstahl zich er nooit bewust van is geweest een propaganda-film te maken, hielp haar film mee de rest van de wereld voor even in slaap te sussen. De dag na de feestelijke première overlegde Hitler op de Rijkskanselarij met generaal Keitel over de invasie van Tsjecho-Slowakije. ■

Bronnen:

- Fox, Jo: *Film propaganda in Britain and nazi-Germany, World War II in cinema*, Oxford, 2007.
- Graham, Cooper C.: *Leni Riefenstahl and Olympia*, London, 2001.
- Leeftang, Thomas: *Gevallen engel. Leven en werk van Leni Riefenstahl*, Zutphen, 2000.
- Zimmermann, Clemens: *Medien im Nationalsozialismus. Deutschland, Italien und Spanien in den 1930er und 1940er Jahren*, Köln, 2007.

Willem Melching

Willem Melching is Duitsland-deskundige en als zodanig verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over verschillende aspecten van de Duitse geschiedenis.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Apocalypse Now is nog steeds mijn favoriete film. Ik ken geen film die zo treffend de waanzin van de oorlog heeft weergegeven.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Dat de leraar de kinderen bij kan brengen dat de geschiedenis zich nooit herhaalt, maar dat het wel geregeld heel verkeerd is afgelopen. Hopelijk leren de kinderen dat zaken als democratie en welvaart niet uit de lucht zijn komen vallen, maar telkens moeten worden veroverd en verdedigd.

Met welke historische persoon zou u uzelf willen vergelijken?

Met Adolf Hitler, want die hield van lange blonde vrouwen, maar zijn vegetarisme stuit me wel weer tegen de borst.

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

Ik houd niet zo van Grote Mannen. Maar als ik toch moet kiezen dan voor iemand die zijn rug heeft recht gehouden tegen de stroom in. De onlangs overleden Václav Havel bijvoorbeeld. Maar de ervaring leert helaas dat de meeste mensen in tijden van repressie karakterloos zijn.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Ik ben een absolute fan van George L. Mosse die vanaf de jaren zestig een aantal baanbrekende studies over het fascisme en nationaal-socialisme heeft geschreven in helder proza. Hij was ook nog een begenadigd docent.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Het ontstaan van de hysterische liefde voor milieu, klimaat en dier als vervanging van de godsdienst. In een programma als 'Vroege Vogels' leeft de eredienst voor de heilige drie-eenheid van het varken, het schaap en de ijsbeer.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

De reconstructie van het Tränenpalast – de grensovergang naar Oost-Berlijn op station Friedrichstraße. Het enige wat ontbrak was de geur van briketten en ontsmettingsmiddel.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen in het middelbaar onderwijs?

Wie de jaren zestig echt heeft meegemaakt kan zich daar in de regel weinig van herinneren. Mijn voornaamste herinnering aan de geschiedenisles op de middelbare school is onze leraar die zijn Three Castels zo kort oprookte dat hij de peuk tussen zijn nagels vast moest houden.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

De Griekse oudheid, omdat ik daar bijna niets van af weet. Deze periode is niet alleen landschappelijk schitterend gelegen, maar heeft ook in de regel mooi weer. De kern van het menselijk bestaan: tegenslag, ziekte, geluk, liefde en seks was toen ook al bekend en werd zeer interessant onder woorden gebracht.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Strikt genomen heeft geschiedenis natuurlijk geen enkel nut. Het praktisch nut van geschiedenis is vergelijkbaar met de invloed van de analyses van Johan Cruijff op de uitslag van een reeds gespeelde wedstrijd. Maar dat is tegelijkertijd ook de charme van geschiedschrijving: je geeft je rekenschap van wat er gebeurd is.

Denkt u dat de historische canon nut heeft voor het geschiedenisonderwijs?

Ja, die heeft nut, want alleen degene die de tijdbalk van de geschiedenis in zijn hoofd heeft kan ordelijk denken. Het gaat niet om specifieke feiten, maar om de ordening van de chaos. Daarom was het plan voor het Historisch Museum ook postmoderne kletskoek.

Hoe vindt u dat geschiedenisonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Sinds Socrates is er weinig aan de onderwijsmethodes verbeterd. Je zorgt dat iemand wat weet van een vak en die laat je daar dan over vertellen aan mensen die er wat minder vanaf weten. Mensen die geloven in de wonderlijke werking van bepaalde 'methoden' of hulpmiddelen zoals PowerPoint kunnen geen les geven. Een krijtje en een bord is het enige wat je echt nodig hebt. Inhoudelijk zou ik willen pleiten voor meer aandacht voor het politieke denken en minder aandacht voor de 'zeligheidsfactor'. Dat mensen geen iPad hadden maakt ze niet per se zielig, een kleitablet was ook een rijk bezit.

'Het nut van geschiedenis is vergelijkbaar met de analyses van Johan Cruijff op een reeds gespeelde wedstrijd'

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Berlijn. Omdat ik er gewoond heb in de treurnis van de vroege jaren tachtig en omdat werkelijk elke straathoek getuigt van de grootsheid dan wel misdadigheid van de Duitse cultuur.

Wat is uw dierbaarste bezit van historische waarde?

Ik heb een wonderlijk Oost-Duits object: een 'koffertje' met daarin plaats voor twee gekookte eieren, een minuscuul zoutvaatje en een lepeltje. Het design is adembenemend en het geheel is uitgevoerd in rood en geel zacht plastic. Gelukkig is de nachtmerrie van het reëel existierende socialisme voorbij.

Voorkennis als leesbril

Het interpreteren van historische bronnen in de geschiedenisles

Werken met bronnen in de geschiedenisles: weinigen zullen de deugden ervan betwisten. Bronnen zijn een niet weg te denken bestanddeel van het geschiedenisonderwijs geworden. Al sinds de jaren dertig hebben historici en pedagogen onverdroten het gebruik van historische documenten in de klas bepleit.

Anne Kohlbacher, Evelien Boonen en Kaat Wils zijn respectievelijk als praktijklectoren en als coördinator werkzaam aan de Specifieke Lerarenopleiding Geschiedenis van de KU Leuven.

Historici hebben daarbij uiteenlopende troeven aangehaald, van het verlevendigen van de les, het aanscherpen van de kritische zin, het oefenen van zelfstandig werk, het stimuleren van talige en visuele competenties, het bevorderen van de historische empathie, het proeven van de wetenschappelijke discipline, het actief participeren in de constructie van kennis en het leren historisch redeneren. Dat deze voordelen telkens opnieuw moesten worden aangeprezen, verraadt uiteraard een zekere weerbaarheid van de onderwijspraktijk. De hemel ligt niet binnen handbereik, zelfs niet met behulp van bronnen. De weg ernaartoe is bezaaid met hindernissen. Maar wat zijn die hindernissen precies? En wat zijn - ondanks die hindernissen - de reële mogelijkheden van het werken met bronnen?

wijze waarop leerlingen historische bronnen interpreteren aan de hand van de zogenaamde *think aloud* techniek, waarbij aan de deelnemers van een experiment wordt gevraagd om tijdens het oplossen van de gestelde vragen de eigen gedachten te verwoorden. Als centraal thema van de opdrachten die leerlingen aan de hand van bronnen moesten maken, kozen we voor 'de verbeelding en recuperatie van de landbouwer in politieke propaganda tijdens de periode 1900-1940'. We namen ons tevens voor het experiment zo op te zetten, dat we de rol van een korte voorbereiding bij leerlingen zouden kunnen inschatten. De hypothese die we vooropstelden was dat voorkennis wel degelijk een rol zou spelen en dat met name leerlingen die een inhoudelijke zowel als op vaardigheden gerichte voorbereidingsles hadden gekregen, het best zouden presteren tijdens de oefening. Het experiment vond plaats in de stad Mechelen, met leerlingen van het zesde jaar humane wetenschappen en moderne talen. De drie klassen hadden het afgelopen schooljaar ongeveer hetzelfde klassengemiddelde en dezelfde mediaan gehaald. Ze hadden bovendien in het vijfde jaar dezelfde leraar geschiedenis (van wie ze een jaar lang over de lange negentiende eeuw les hadden gekregen, onder meer over de politieke families in België). Ook in het zesde jaar hadden ze les van eenzelfde geschiedenisdocent¹. We werkten met andere woorden met een min of meer homogene groep leerlingen die over dezelfde schoolse voorkennis zouden moeten beschikken.

De klas humane wetenschappen A (HA) kreeg een week voor het experiment een historisch-inhoudelijke 'theoretische' voorbereidingsles over de traditionele, uit de negentiende eeuw daterende, politieke families en hun houdingen opzichte van de landbouw(ers). De mo-

'De hypothese die we vooropstelden was dat voorkennis wel degelijk een rol zou spelen'

In het kader van het jaarlijkse seminar Historisch-Didactisch Onderzoek binnen de Lerarenopleiding Geschiedenis aan de Leuvense universiteit werkten we afgelopen jaar met een groep studenten aan deze thematiek. We ontwikkelden een experiment waarbij het denkproces van leerlingen bij het interpreteren van bronnen onder de loep werd genomen, om zo zicht te krijgen op elementen die het historisch denken aan de hand van bronnen faciliteren of juist bemoeilijken.

'Think aloud'

Bij het opzetten van dit experiment haalden we inspiratie uit het werk van onderzoekers als Sam Wineburg en Liliana Maggioni (Wineburg 1991; Maggioni 2010). Zij bestudeerden de

► Anne Kohlbacher was naast praktijklector aan de SLO Geschiedenis ook de leerkracht van deze laatstejaars.

derne-talenklas (MT) kreeg een meer toepassingsgerichte 'praktische' les die begon met een korte historische inleiding over de politieke families en hun houding ten opzichte van de landbouwers, maar de klas stond vooral stil bij de wijze waarop dergelijke ideeën werden ingezet in politieke propaganda. Beide voorbereidende lessen werden uitgewerkt en gegeven door de studenten zelf. De derde en laatste klas, de humane wetenschappen B (HB) kreeg geen voorbereidingsles.

Een week later vond de *think aloud* oefening plaats. De drie klassen werden willekeurig verdeeld in vijf groepjes van drie tot vijf leerlingen. Elk groepje kreeg drie opdrachten die telkens bestonden uit één algemene vraag en twee of drie bronnen.² De bronnen waren zowel van tekstuele als van visuele aard (fragmenten uit krantenartikelen en verkiezingsaffiches) en dateerden uit de periode 1900-1940. De vragen waren de volgende:

1. Hoe gebruiken de katholieken en de socialisten rond 1900 de boer als 'politek wapen'?
2. Welke rol speelt de boer in deze socialistische campagnes?
3. Op welke manier maken fascistische partijen gebruik van boeren in hun campagnes?

Het fascisme was als onderwerp niet aan bod gekomen in de voorbereidende lessen, maar alle leerlingen hadden er recent wel les over gehad in hun reguliere geschiedenislessen. De leerlingen die naast de globale vragen meer sturing nodig hadden, konden een aantal specifiekere vragen krijgen van hun student-begeleider. Voor de tweede opdracht bijvoorbeeld: Hoe worden boeren op de beide affiches afgebeeld? Wat is de doelgroep van de affiches? Hoe wilden de socialisten boeren ervan overtuigen voor hen te stemmen? Welke socialistische ideeën komen naar voren in deze affiches? Het denkproces van de leerlingen werd tijdens het experiment nauwkeurig geregistreerd met opnamemateriaal en het resultaat hiervan werd achteraf door de studenten getranscribeerd.

Om de verkregen gegevens duidelijk te kunnen structureren en vervolgens te analyseren, maakten we gebruik van een aantal categorieën, grotendeels gebaseerd op het onderzoek van Maggioni:

- *Besef aangaande de auteur.* (Kijken de leerlingen naar de auteur van de bron en houden ze hier rekening mee?)

- *Bewustzijn in verband met de vraag.* (In welke mate houden de leerlingen rekening met de te beantwoorden vraag?)
- *Knippen en plakken.* (In welke mate nemen de leerlingen min of meer arbitrair stukken tekst uit de bronnen letterlijk over, zonder verdere verwerking of oog voor tegenspraak tussen de teksten?)
- *Gebruik van voorkennis.* (Wordt er aan de voorbereidende lessen gerefereerd? Wordt er uit andere voorkennis geput?)
- *De meer globale categorie historisch denken.* (Kunnen de leerlingen op basis van het bestuderen van historische bronnen een redenering opbouwen waarbij zij de context en het perspectief van de bronnen in acht nemen?)

Omdat het hele onderzoek in de eerste plaats een oefening voor studenten was om te leren stilstaan bij de complexiteit van 'geschiedenis leren', dienden de verschillende analysecate- ►

Aan de hand van deze bron gingen leerlingen aan de slag met de vraag: Hoe maakten fascistische partijen gebruik van boeren in hun campagnes? Affiche van de NSDAP voor de Rijksdag-verkiezingen van 20 mei 1928. Beeld: Bpk-images, Berlijn.

► De volledige opdrachten inclusief het bronnenmateriaal, zijn raadpleegbaar op www.vgnkleio.nl.

Er werd een analyse gemaakt van hoe leerlingen naar deze bronnen keken bij het beantwoorden van vragen als: Hoe wilde socialisten de boeren overtuigen voor hen te stemmen? Hoe worden de boeren hier afgebeeld? Beeld: collectie Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

gorieën vooral om hen oog te laten hebben voor verschillende componenten die aan de orde zijn bij het interpreteren van historische bronnen. Een echt wetenschappelijke analyse van de onderzoeksresultaten behoorde niet tot de ambities.

Interpreteren

Een eerste opvallende vaststelling waren de verschillen tussen de groepen. De groepjes uit de klas die de 'praktische' voorbereidingsles kreeg (klas MT), scoorden opvallend beter dan de andere groepen. De groepjes wisten meestal een overwegend juist antwoord op de hoofdvraag te formuleren. De klas die zonder voorbereiding aan de oefening begon (klas HB), scoorde iets minder goed. Bijna elke deelgroep interpreteerde minstens een bron uit een van de drie opdrachten verkeerd, zij het niet altijd dezelfde. Van de twee andere opdrachten werd er minstens een door de meeste groepen overwegend juist beantwoord. De klas die de 'theoretische' les had gehad, scoorde opvallend slechter dan de twee andere klassen. Er zaten vaak wel correcte elementen in hun redeneringen, maar ze kwamen beduidend minder tot een samenhangende en correcte interpretatie van de bronnen.

Tegen onze verwachtingen in, bleken de groepen uit klas HA, die niet werden voorbereid op de opdracht, beter te scoren dan de groepen die wel een theoretische inleiding op het thema hadden gekregen. Een mogelijke verklaring kan liggen in het feit dat de HA een kleinere klas was. Voor het experiment verdeelden we elke klas in vijf groepen, ongeacht het aantal leerlingen. Dat had als gevolg dat de meeste groepjes in de HA slechts uit drie personen bestonden. Voor de andere klassen werden er groepjes van minimaal vier leerlingen gevormd, soms zelfs van vijf leerlingen. In een groep van vijf leerlingen kon een leerling met minder aanleg voor geschiedenis zich veel makkelijker 'auditief verbergen' achter de verbaal en historisch sterker onderlegde leerlingen. In een groepje van drie personen was dat bijna onmogelijk. Het is dus wellicht verkeerd om aan deze vaststelling al te grote conclusies te verbinden.

Om beter zicht te krijgen op de rol die voorkennis dan wel speelde, zijn we nagegaan of die voorkennis expliciet werd vermeld. In de HA werd er door verschillende groepjes expliciet naar de theoretische voorbereidende les verwezen, terwijl er in de MT op geen

enkel moment expliciet naar de praktische voorbereidende les werd verwezen. Uit de antwoorden van alle groepjes bleek echter wel dat zij allemaal bij het formuleren van een antwoord hun aanwezige voorkennis aanboden - al dan niet uit de vorige les, al dan niet correcte voorkennis, al dan niet op het gepaste moment. Een gebrek aan kennis van de historische realiteit van de landbouw (bijvoorbeeld het fenomeen van het met de hand zaaien) maakte het voor sommige groepen wel moeilijk om de prenten juist te interpreteren. Anderen raakten in de knoop met de chronologie en de leerinhouden van het vijfde jaar. Maar vaak was er sprake van juiste voorkennis en een goed chronologisch inzicht, zoals 'Ik zie hier al dat ze de boer afbeelden als een sterke Arische man, Übermensch, dat was belangrijk bij de nazi's: blond, sterk lichaam. Dat is hier ook allemaal afgebeeld.' Naast de inhoudelijke voorkennis was ook de praktische of methodologische voorkennis en

competentie belangrijk bij deze oefeningen. Toonden deze leerlingen aanzetten tot historisch denken? De behoorlijk goede globale scores van de HB en MT toonden al aan dat bijna alle groepjes in staat waren om een historische redenering op te bouwen. Opvallend daarbij was dat de meeste groepjes in ons experiment zich erg bewust waren van het feit dat een tekst niet uit het niets ontstaat en dat de achtergrond van de auteur de inhoud mede kan verklaren (categorie 'Besef aangaande de auteur'). Ze gingen in bijschriften of in de bron zelf bewust op zoek naar de auteur en zijn politieke kleur. Daarbij moet wel aangestipt worden dat er in de vragen al een hint stond. (Welke rol speelde de boer in deze socialistische campagnes?) Sommige leerlingen slaagden erin om vanuit hun bevindingen met betrekking tot de auteur, kritisch verder te denken. Slechts één van de dertien groepjes las de bijschriften bij de teksten nooit en kon de teksten dan ook niet correct duiden.

Verwachtingspatroon

Groepjes raakten soms wel eens verward door de bijschriften, en met name door de verschillende politieke strekkingen die werden vermeld. Soms mondde die verwarring uit in het zoeken naar een geruststellende, simpele oplossing of zelfs het negeren van de verzamelde informatie. Ook de eigen standplaatsgebondenheid van leerlingen belemmerde

het historisch denken soms. Zo bleek het voor leerlingen bijvoorbeeld moeilijk te begrijpen dat een krant rond 1900 een zeer duidelijke politieke missie had en tegelijkertijd over de eigen strekking in de derde persoon meervoud sprak (een katholieke krant die over 'de katholieken' schrijft).

'De klas die de 'theoretische' les had gehad, scoorde opvallend slechter dan de twee andere klassen'

Ook opvallend is het verwachtingspatroon dat een opdracht creëert bij leerlingen. Maggioni wees er in haar onderzoek op dat leerlingen de aan hen gestelde vragen vaak als een soort zeef gebruiken om informatie uit de tekst te ziften, waarbij ze alle in hun ogen 'nutteloze' of 'verwarrende' informatie onmiddellijk aan de kant schuiven. De vragen die bedoeld zijn als een springplank naar méér inzicht, kunnen zo onbedoeld juist een blikvernauwend effect hebben. Dat was hier ook wel het geval. We zagen al dat verwarrende informatie zelfs aan de kant kon worden geschoven als 'onbelangrijk'. Maar het verwachtingspatroon bij een opdracht lijkt verder te gaan. Een aantal deelgroepjes leek te verwachten dat er een grotere samenhang tussen de opdrachten was dan dat de studenten hadden bedoeld. De leerlingen verwachtten en zochten naar een soort van historisch vervolgverhaal in de opdrachten ►

(de eerste handelde over de periode rond 1900, de twee volgende over het interbellum). We vermoeden dat dit verwachtingspatroon gecreëerd wordt door ons onderwijs. Vaak worden bronnen ontleed in het kader van een bepaald lesonderwerp: de bron vormt dan een bouwsteen in een lesopbouw. Of de leerlingen krijgen bij een opdracht 'begeleid zelfstandig leren' een pakket bronnen en vragen voorgeschoteld. Meestal leidt dit tot een samenhangende conclusie die alle elementen uit de oefening samenbrengt. Voor leerlingen passen bronnen binnen een schoolse context dus in een mooi afgerond verhaal, binnen een sluitende redenering.

Interessante inzichten

Dit was een beperkt experiment zonder wetenschappelijke pretenties. Niet alle keuzes die we maakten, waren voldoende doordacht. De opzet om de rol van voorbereidende lessen te willen onderzoeken, was bijvoorbeeld te ambitieus. Leerlingen hebben al zes jaar geschiedenisonderwijs achter de rug en beschikken bovendien over veel buitenschoolse voorkennis; de herkomst van voorkennis valt moeilijk te meten.

'Leraren die nooit zelf het historisch denken in de praktijk hebben gezien, kunnen dit moeilijk overbrengen'

Desalniettemin leverde het experiment een aantal interessante inzichten op. Zonder een systematische vergelijking met de experimenten van Wineburg en Maggioni te betrachten - de doelstellingen en de setting van hun beider onderzoek waren anders dan de onze - tekenden er zich enkele opvallende gelijkenissen en

verschillen tussen de bevindingen af. Zowel Wineburg als Maggioni bespeurden opvallend weinig voorbeelden van (aanzetten tot) historisch redeneren bij leerlingen die met bronnen worden geconfronteerd. Met name hun vaststelling dat eigenlijk zo goed als niemand aandacht schonk aan de referenties van de bron en de persoon van de auteur, komt niet overeen met onze vaststellingen. Wel moet de kanttekening worden gemaakt dat onze leerlingen ouder waren dan die van Maggioni (niet dan die van Wineburg) en dat de duiding van de bronnen bij ons uitgebreider was dan bij Maggioni. We zagen in ons experiment dat leerlingen soms de neiging hebben om voor hen onbegrijpelijke informatie te negeren, dat zal ongetwijfeld ook gelden voor de in hun ogen misschien 'obscure' bronvermeldingen waarvan Maggioni's bronnen werden voorzien. Anders dan in de Verenigde Staten ligt de nadruk in het geschiedenisonderwijs in België en Nederland al verschillende decennia op het stimuleren van historisch denken en het omgaan met bronnen. Ons experiment suggereert dat deze aanpak vruchten afwerpt. In de hogere jaren wordt het vak in Vlaanderen doorgaans onderwezen door academisch geschoolde historici, die zelf vertrouwd zijn met de historische methode. In de Verenigde Staten vormt geschiedenis veelal een onderdeel van een ruimere cluster sociale wetenschappen, en wordt het vak vaak onderwezen door niet-historisch geschoolde humane wetenschappers. Volgens Wineburg en ook heel wat andere Noord-Amerikaanse geschiedenisdidactici is dit een groot probleem: leraren die nooit zelf het historisch denken in de praktijk hebben gezien, kunnen dit moeilijk overbrengen. Anders dan Wineburg, die in zijn experiment enkel met een selectie van sterke leerlingen werkte, wer-

Bibliografie

- Maggioni, Liliana (2010), *Between Facts and Opinions: An Exploration of Adolescents' Ideas about the Nature of Historical Knowledge*, ongepubliceerde tekst, voorgesteld op het 21ste International Congress of Historical Sciences, Amsterdam, Augustus 2010. (Een overzicht van gepubliceerd werk van Maggioni over gelijkaardige thema's en met een vergelijkbare methode is te vinden op internet. Op de website van Kleio vindt u de link.)
- Wineburg, Sam (1991), 'On the reading of historical texts: notes on the breach between school and academy', *American Education Research Journal*, Vol. 28, No. 3 pp. 495-519. Dit artikel is ook verschenen in 'Idem', *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*, Temple University Press, Philadelphia, 2001.

den wij vooral geconfronteerd met gebrekkige inhoudelijke voorkennis met betrekking tot het uitgekozen (en complexe) onderwerp.

Naïef geloof

Maggioni's analyse van waar het fout loopt in het historisch denken bij het interpreteren van bronnen, kunnen we wel onderschrijven: leerlingen die een plausibel, samenhangend antwoord construeren zonder *enig* verband met de historische realiteit; het negeren van moeilijke passages in bronnen; het gebrek aan accurate voorkennis om een antwoord te onderbouwen. Dergelijke vaststellingen moeten ons in elk geval behoeden voor een naïef geloof in de zegeningen van een eenzijdig op bronnen gericht geschiedenisonderwijs. Het roept ook de vraag op of voor alle leerlingen de lat even hoog kan worden gelegd. Maggioni stelde zich ten slotte tevens de vraag of het activeren van historische voorkennis wel een effectieve leesstrategie is. Foute voorkennis kan op een zeer hardnekkige manier een goed begrip van de teksten immers in de weg staan. Dat geldt bij uitstek voor opdrachten die zonder bijsturing uitgevoerd worden. Toch lijkt een *think aloud* leesstrategie ons wel interessant in een situatie waarin de leerling bijgestuurd kan worden, zoals in een klassensituatie. Op die manier kunnen leerlingen hun foute denkwijze via directe feedback bijsturen en terug op een juister spoor krijgen. Zo wees een van onze studenten op het moment van opperste verwarring een groepje leerlingen tijdens de *think aloud* opdracht op de chronologie van de documenten. Deze bijsturing deblokkeerde de leerlingen en maakte hen net iets gevoeliger voor de chronologie in de volgende opdrachten.

Kansen

De *think aloud* methode biedt ons inziens dan ook kansen in de 'gewone' klassendidactiek. In zekere zin gebruiken veel leerkrachten deze methode al in een onderwijsleergesprek en op een mondeling examen. Maar het bewust inbouwen van een dergelijke oefening in de lespraktijk biedt meer mogelijkheden. Zo kan de leerkracht eerst zijn of haar eigen historisch denken aanschouwelijk maken voor de leerlingen: waar let een historicus/geschiedenisleerkracht op? Waarom begint hij of zij met het lezen van de referenties bij een bron, nog voor de tekst of het beeld zelf worden geanalyseerd? Door leerlingen daarna zelf op deze manier een oefening te laten oplossen,

kunnen ze dit proces oefenen en eventueel via directe feedback bijgestuurd worden. Misschien kan via een dergelijke oefening het klassieke verwachtingspatroon dat het onderwijs genereert, ook eens doorbroken worden. Op een brede vraag over een bron wordt er immers niet één juist antwoord verwacht. Niet alle documenten hoeven op ingenieuze wijze aan elkaar *gelinkt* te worden. Bronnen openen werelden veeleer dan ze af te sluiten. ■

Dit artikel is een ingekorte versie van Anne Kohlbacher, Evelien Boonen en Kaat Wils, 'Die is brood gaan kopen! Het interpreteren van historische bronnen in de geschiedenisles - een exploratief onderzoek', *Hermes: Tijdschrift van de Vlaamse Leraren Geschiedenis*, 15 (2011), nr. 50, pp. 32-38 en is digitaal beschikbaar op www.vgnkleio.nl. Tevens vindt u daar de volledige opdrachten inclusief bronmateriaal.

De *think aloud* methode helpt leerlingen bij het analyseren van bronnen omdat hun denkwijze direct kan worden bijgestuurd. Beeld: collectie AMBAS-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Niemand gaat vrijuit

Film geeft genuanceerd beeld van Israël en de Palestijnen

'Het is net als met Eichmann. We zeggen tegen die slagers: als jullie de wereld niet met ons willen delen, delen wij hem niet met jullie. Dat is gerechtvaardigd, toch? Opnieuw overvallen en afgeslacht worden, terwijl de rest van de wereld doorspeelt met Olympisch vuur, orkesten en dode Joden in Duitsland. Het kan de wereld niets schelen. Vergeet de vrede voorlopig. We moeten laten zien dat we sterk zijn.'

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio.

An het woord is de Israëlische premier Golda Meïr. Ze doet deze opzienbarende uitspraken in de film *Munich* tijdens een vergadering met haar generaals. Een groep van vijf Mossad-agenten krijgt daarna van haar persoonlijk de opdracht om vijftien Palestijnen te liquideren, die zich overal ter wereld ophouden. Deze geheime operatie zal later bekend worden onder de naam 'Toorn van God'.

Internationale harmonie

Nauwelijks twee maanden eerder, op 5 september 1972, kwamen elf Israëlische atleten om in München. Voor de Olympische Spelen in de Duitse stad waren kosten noch moeiten gespaard om elke associatie

met de beruchte Spelen van 1936 te vermijden. De rijke Bondsrepubliek kon zich een prachtig nieuw stadion en sportcomplex veroorloven. Deze droom van internationale harmonie werd echter wreed verstoord toen een groep van acht Palestijnse terroristen het Olympisch dorp binnendrong en een groot deel van de Israëlische atleten gijzelde. Het drama dat zich vervolgens voltrok, ging de geschiedenis in als 'Het bloedbad van München' en als een schoolvoorbeeld van falend veiligheidsbeleid. Het optimisme van de organisatoren had een houding in de hand gewerkt die wij nu naïef zouden noemen. Daarbij moet niet worden vergeten dat de bestrijding van internationaal terrorisme nog in de kinderschoenen stond: de Bondsrepubliek had weliswaar kennisgemaakt met de Rote Armee Fraktion, maar was nog niet berekend op de excessen die het Midden-Oosten conflict met zich mee zou brengen. Sinds het begin van de Israëlische nederzettingenpolitiek (in 1967) had het Palestijnse verzet tegen Israël zich naar de rest van de wereld verplaatst. Er was in München echter geen getraind personeel en geen draaiboek voor het geval een aanslag zou plaatsvinden, en een vooraf opgesteld - verbazend realistisch - rapport over veiligheidsrisico's was van tafel geveegd. De Palestijnse terroristen, leden van

de in 1970 opgerichte organisatie Zwarte September, waren 's nachts over de muur van het Olympisch dorp geklommen. In hun sporttasen hadden ze machinegeweren verborgen, met gestolen sleutels drongen ze de appartementen van de Israëlische ploeg binnen. In de paniek die ontstond konden enkele atleten ontsnappen. Twee werden vrijwel direct doodgeschoten, negen anderen werden in gijzeling genomen. De groep eiste de vrijlating van 234 door Israël vastgehouden Arabische gevangenen, van Ulrike Meinhof en Andreas Baader en een vrije aftocht per vliegtuig.

Geheime wraakactie

Onmiddellijk waren de gebeurtenissen voor de gehele wereld te volgen via live uitzendingen. Toen bleek dat Golda Meïr pertinent weigerde te onderhandelen, werd besloten de gijzelaars met geweld te bevrijden. De actie werd echter afgeblazen toen duidelijk werd dat de gijzelnemers via een televisie in het appartement lucht hadden gekregen van de plannen. Nu moesten zij in de waan worden gebracht dat hun eisen werden ingewilligd. Daarom werd er een vliegtuig in gereedheid gebracht. Op het vliegveld ging het echter gruwelijk mis: in plaats van de verwachte vijf terroristen bleken er acht te zijn. De vijf Duitse scherpschutters waren gewone politieagenten. Toen de

Munich (2005)

Regisseur: Steven Spielberg

Met: Eric Bana, Daniel Craig, Ciarán Hinds

Duur: 164 min

De dvd is te koop voor € 6,99 bij o.a. Bol.com

terroristenleider ontdekte dat het vliegtuig niet zou vertrekken brak er paniek uit. In de chaos werden vijf terroristen gedood, evenals de negen gijzelaars die geboeid in de helikopters afwachten. Wat de Israëlische regering tot een geheime wraakactie deed besluiten was niet alleen dit drama, maar vooral de nasleep ervan. Pijnlijk was al dat de IOC-voorzitter Avery Brundage, al eerder in opspraak geraakt om zijn nazisymptieën, het gebeurde leek te relativiseren en de Spelen liet doorgaan. Op 29 oktober 1972 werd een Lufthansa-vliegtuig gekaapt door Zwarte September. De Duitse regering kwam vrijwel onmiddellijk tegemoet aan de eis om de drie overlevende terroristen van 5 september vrij te laten. Dit was een klap in het gezicht van de Israëlische regering, die meer dan ooit alleen leek te staan in de wereld.

De film

Munich begint met de beelden van de gijzeling, de journaaluitzendingen en het besluit van de Mossad om elke Arabier die erbij betrokken was te liquideren. Als leider van de Mossad-eenheid met deze opdracht wordt de jonge Avner Kaufman aangewezen, die op het punt staat vader te worden. Hij heeft nauwelijks ervaring met het veldwerk van de Mossad, maar zijn onopvallende, vriendelijke uiterlijk werkt in zijn

voordeel. Binnen afzienbare tijd zwerft hij met een groepje getrouwen de wereld over, de ene na de andere aanslag plegend op de breinen achter 'München'. In werkelijkheid nam de Mossad decennialang wraak; de film vertelt alleen over het eerste jaar.

De operatie gaat wervelend van start: het vinden en doden van de slachtoffers lijkt met het grootste gemak te gebeuren. Agent Carl is het morele kompas van de groep, maar strijdt vanwege het verlies van zijn zoon voor zijn land. Avners gedrevenheid wordt in beeld gebracht door flashbacks van de gebeurtenissen in München; zo moet duidelijk worden dat de operatie gerechtvaardigd is. Omdat de kijker weet dat Avner destijds niet in München was, wekken zijn emoties bij de heftige beelden uiteindelijk irritatie op: het ligt er nogal dik bovenop dat met elk Israëliisch slachtoffer blijkbaar de gehele staat Israël wordt geraakt. Toch is de boodschap van de film genuanceerder. Het heldhaftige relaas wordt verontrustend als de opgespoorde terroristen menselijke trekken blijken te hebben: ze zijn bejaard en doen hun dagelijkse boodschappen, ze zijn opvallend aardig of ze hebben een lief dochtertje dat bijna wordt omgebracht. Er vallen onbedoeld onschuldige slachtoffers. De Franse informant van Avners groep laat zich door meerdere partijen vorstelijk betalen, waardoor de agenten voortdurend gevaar lopen te worden verraden. Avner raakt in discussie met een jonge Palestijn, die met verve de Palestijnse zaak verdedigt. In een vuurgevecht op straat, na een bijna mislukte aanslag, wordt hij door Avners groep gedood: Avner is zichtbaar onder de indruk. Uiteindelijk, als drie leden van zijn groep zijn vermoord, slaan bij Avner de stress en de twijfel toe. Hij vertrouwt de motieven van zijn opdrachtgevers niet meer en neemt

Bruikbare scènes

Bij de behandeling van het Midden-Oosten conflict kunnen gedeelten uit deze film de wederzijdse gevoeligheden verhelderen. Er wordt een goed tijdsbeeld geschetst van de periode na de Zesdaagse Oorlog, waarin de aanwezigheid van Israël in de bezette gebieden internationaal ter discussie stond. De complexiteit van het conflict en het niveau van de discussies in de bruikbare scènes vereisen wel enige inleiding in dit onderwerp; bovendien is deze film niet geschikt voor onderbouwklassen. In bovenbouwklassen zouden de scènes als basis voor een discussie kunnen worden gebruikt.

- In scène 1 worden in vogelvlucht de gebeurtenissen in het Olympisch dorp in München getoond, gevolgd door de reactie van de Israëlische regering; de portretten en namen van de elf atleten worden afgewisseld met die van elf te doden Palestijnen.
- De argumentatie van Golda Meïr voor de geheime operatie (scène 2 op de dvd) geeft een goed beeld van de positie van de staat Israël in de jaren zestig en zeventig.
- Terwijl de discussie tussen Avner en de Palestijn Ali (scène 10) de redenen voor het Palestijnse verzet tegen de Israëlische politiek duidelijk maakt. Deze scène toont de veelzeggende situatie dat de Mossad en een Arabische terroristengroep in dezelfde ruimte moeten slapen.
- Avners moeder heeft haar gehele familie verloren in de Holocaust; zij ziet Israël als haar veilige haven. Avner twijfelt aan zijn heldendom (scène 17).
- Aan het einde van de film (scène 19) staan Avner, tot inkeer gekomen, en zijn leidinggevende tegenover elkaar: zij staan symbool voor de verzoenende politiek en de harde lijn in het Midden-Oosten conflict.

ontslag. In Brooklyn, waar zijn vrouw en baby zijn ondergebracht, blijkt dat zijn leidinggevende Avners leven op het spel heeft gezet voor zijn eigen verborgen agenda. De film eindigt met het inzicht dat zijn operatie Israëls veiligheid geen stap dichterbij heeft gebracht, dat elke gedode Palestijn is vervangen door een nog gevaarlijker terrorist, en dat de belangen van de Israëlische regering verder reiken dan Avner heeft kunnen overzien. De kijker blijft achter met het besef dat in deze geschiedenis niemand moreel vrijuit gaat, de staat Israël evenmin als de Palestijnse terroristen. ■

Gebouwd op de grondvesten van

De bibliotheek van Alexandrië

De beroemde bibliotheek van Alexandrië werd verwoest in de vierde eeuw na Christus. Maar sinds een paar jaar staat er een prachtig nieuw gebouw op de fundamenteën van het oude. De bibliotheek heeft zich ten doel gesteld om alle menselijke kennis te verzamelen en toegankelijk te maken.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

► Athenaeus van Naucratis schreef rond 190 na Christus over de bibliotheek van Alexandrië: 'Waarom zou ik erover spreken, aangezien het in het geheugen van alle mensen gegrift staat?'

De pharos (vuurtoren) van Alexandrië werd in de klassieke oudheid beschouwd als een der zeven wereldwonderen. Maar ondanks haar roemrijke verzameling van papyrusrollen werd de bibliotheek uit dezelfde stad niet opgenomen in de lijst. Toch had de bibliotheek van Alexandrië, gelegen aan de Corniche - de lange Middellandse Zeeboulevard - de uitstraling van een wereldwonder. Misschien was het bouwwerk niet imposant genoeg, maar de hoeveelheid boeken (liever gezegd 'gerolde boeken') die het herbergde was enorm. Tussen de 400.000 en 700.000 boekrollen moeten opgeslagen zijn geweest in de nissen die het gebouw karakteriseerden. Vreemd genoeg zijn er geen afbeeldingen bewaard gebleven van de bibliotheek omdat - zo wordt door menig bibliotheekvorser verteld - het gebouw bij een ieder bekend zou zijn.¹ Rond 290 v.Chr. moeten de fundamenteën van de oude biblio-

theek zijn gelegd. Generaal Ptolemaeus I Soter, heerser over Egypte en zelfverklaard farao was de opdrachtgever. Door de enorme verzamelwoede van de opvolgers van deze koning (de Ptolemaeën) werd de bibliotheek een begrip in Egypte en daarbuiten. De koning van Pergamum schijnt jaloers te zijn geraakt op de enorme hoeveelheid boekrollen. Het monopolie op papyrus noopte hem ertoe om ander 'papier' te gebruiken, vandaar dat hij opdracht gaf om teksten op een andere manier te bewaren. Zo werd het perkament 'uitgevonden'. Perkament (een verbastering van de naam van de stad Pergamum) was gelooide huid die strak gespannen werd en waarop men met een inkt gedoopte ganzenveer letters kon aanbrengen. Toch behield de bibliotheek van Alexandrië eeuwenlang een voorsprong op het gebied van het aantal boekrollen, maar vooral door de kennis die in de boekrollen beschreven was.

Het nieuwe gebouw is gebouwd op de fundamenteën van het oude.

het verleden

Zwaar te verduren

De bibliotheek heeft het zwaar te verduren gehad. Zo raakte hij zwaar beschadigd door de belegering van Alexandrië door Julius Caesar in 48 v.Chr. Na de ineenstorting van de Ptolemaeïsche dynastie door de zelfmoord van Cleopatra ging het met de bibliotheek en haar inhoud alleen maar slechter. Een grotere kwetsuur kwam ver na Caesar en Cleopatra: de christenen vonden in de vierde eeuw na Christus dat een bibliotheek met kennis uit de heidense antieke wereld niet veel waarde meer kon hebben. De bibliotheek werd verwoest.²

Was dat het einde van de roemruchte bibliotheek? Nee! Sinds een aantal jaren staat langs dezelfde Corniche een imposant gebouw, gloednieuw, en gebouwd op de fundamenteën van de oude bibliotheek. Met een verschil: was de beroemde bibliotheek uit de oudheid slechts toegankelijk voor een aantal wijsgeren en hooggeleerden, de huidige bibliotheek is open voor iedereen. Niet alleen voor de Egyptenaar, maar ook voor de westerling uit het verre Nederland.

De Bibliotheca Alexandrina heeft zichzelf als doel gesteld om alle menselijke kennis te verzamelen en beschikbaar te stellen voor iedereen. In 2003 werd de moderne bibliotheek geopend (door Suzanna Mubarak, de vrouw van de voormalige Egyptische president). Het is dan ook niet verwonderlijk dat er tijdens de revolutie van vorig jaar in Alexandrië

grote angst heerste. Zou de massa de bibliotheek (een exponent van het *ancien regime*) willen aanvallen? Om dat voor te zijn, besloten vele Alexandrijnen om een menselijke keten rond het gebouw te vormen. De boodschap was duidelijk: de bibliotheek staat los van het regime en is van ons allen.

Het gebouw doet on-Egyptisch aan: het is modern, licht, schoon, en het heeft grandeur. Buiten staat een buste van Alexander de Grote, binnen zijn er vele leeszalen en studienissen, gebouwd in een tribuneachtige setting. Daarnaast herbergt de bibliotheek een aantal musea, waaronder een over Anwar Sadat (1918-1981). Het politieke leven van deze oud-president wordt uit de doeken gedaan. Als een tragisch bewijs van zijn on vervulde missie om vrede in het Midden-Oosten te brengen ligt daar ook zijn (met bloed besmeurde) uniform. Op 6 oktober 1981 werd hij door fanatieke moslimfundamentalisten vermoord tijdens de herdenking van de Yom Kippoer-oorlog van 1973.

Bruikbare website

Hebben wij als docenten geschiedenis iets aan de huidige bibliotheek? Absoluut! Kijk maar op www.bibalex.org en surf langs de talrijke documenten en video's over het Midden-Oosten en haar roemrijke verleden die vrij te downloaden zijn.

Mocht u lesgeven over het Midden-Oosten aan onder- of bovenbouw, dan zou ik u zeker aanraden om bovengenoemde website in uw favorieten te plaatsen en gebruik te maken van de nu weer beschikbare kennis. ■

Binnen zijn er vele leeszalen en studienissen, gebouwd in een tribuneachtige setting.

Onder: 'De grote bibliotheek van Alexandrië', tekening uit de negentiende eeuw van O. von Corven, gemaakt op basis van archeologisch materiaal.

► Lampas, december 2011 (44 jaargang, nummer 4; Uitgeverij Verloren Hilversum) thema-nummer gewijd aan Alexandrië.

Unieke rijkdom aan gegevens

De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland

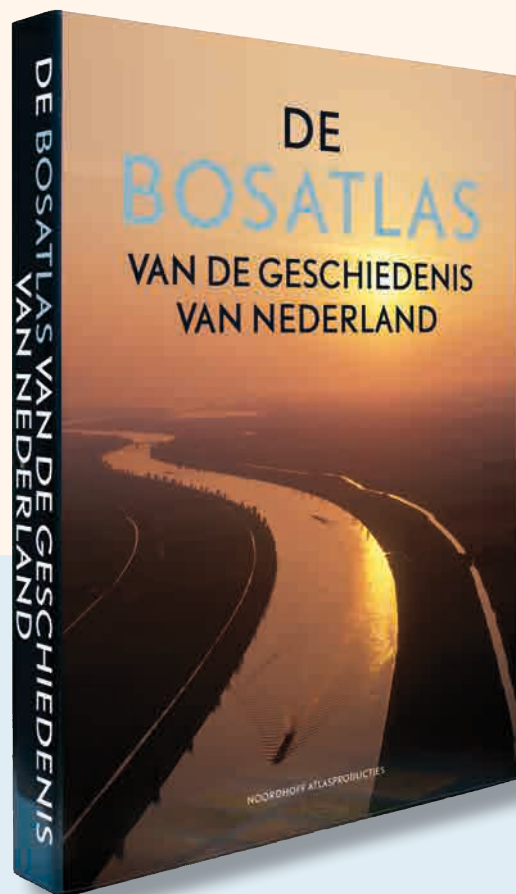
Welke superlatieven zijn er voor een boek dat reeds wijd en zijd de hemel in is geprezen? Of het nu vakbroeders waren of politici, het journaal of plaatselijke dagbladen, de *Bosatlas van de geschiedenis van Nederland* werd alomtrent geroemd. Dat is niet vreemd, want het is een geweldig mooi boek. Dat niet alleen, het is een uniek boek. Nog nooit is zo veel historisch materiaal over de geschiedenis van Nederland in (1500) kaarten bijeen gebracht. Een boek voor iedere schoolbibliotheek.

Ger Jan Onrust is afdelingsleider van het Varendonck College.

Zijn er dan geen minpunten? Natuurlijk wel, het belangrijkste is dat het een onhanteerbaar groot en zwaar boek is, zodat het in de les gebruiken van de atlas moeilijk wordt. Daar is het boek dan ook niet voor gemaakt; in de klas kunt u beter *De Bosatlas van de geschiedenis* canon gebruiken. Toch zou het zeer welkom zijn als Noordhoff al het materiaal online zet, waarbij scholen er middels het aanschaffen van een licentie toegang tot kunnen krijgen. Foutjes zijn er natuurlijk ook. Graft, De Rijp en Jisp, Nederlandse centra van de walvisvaart, liggen niet in West-Friesland, maar in Waterland (blz. 277), Dordrecht (112) en Noord-Hollands Kanaal (327) schrijf je anders; het niet vermelden van de scheiding van Holland in Noord- en Zuid-Holland (1840) is een ommissie en zo vind ik het ook een gemis dat er geen kaart is gemaakt over het grondgebruik (woonwijken, accommodaties, waterplantages en natuurlijk de raffinaderij) van Shell op Curaçao.

Keuzes

Zelfs als er ruimte is voor 1500 kaarten moet je selecteren. De redacteurs hebben honderden, nee duizenden keuzes moeten maken. Vooral op de laatste twee pagina's van de veertien hoofdstukken, waar van de beschreven periode zeventig *lieux de memoires* zijn geplaatst, heeft men waarschijnlijk regelmatig voor onmogelijke keuzes gestaan. Een cruciale keuze voor de atlas was die over welk gebied Nederland omvat. Dat Nederland met de overzeese rijkdelen is gekozen ligt voor de hand, maar als er nog geen sprake is van

De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland
Noordhoff Atlasproducties (Groningen 2011),
576 blz., € 119,95.

'Nederland', wat hoort er dan bij? Dat is pragmatisch opgelost: de makers onderscheiden Nederland in de prehistorie, de Lage Landen ten tijde van de Romeinen tot en met de Opstand, de Republiek tot de Vrede van Munster. Om daarna de focus op de noordelijke Nederlanden te leggen en vanaf 1840 Nederland centraal te stellen, maar dan wel Nederland als deel van Europa.

Luchtfoto's

Vrijwel alle hoofdstukken hebben dezelfde opzet. Ze beginnen met prachtige luchtfoto's van Karel Tomeï, die een landschapselement heeft gekozen dat de beschreven periode illustreert. Bijvoorbeeld het Binnenhof bij hoofdstuk 4, over graven en hertogen (900 – 1350).

Na deze dubbele fotopagina volgen twee pagina's met een inleiding (met kaartfragmenten) op het hoofdstuk. Op knappe wijze worden hier de daaropvolgende kaarten 'aan elkaar geschreven'. Hier wordt duidelijk wat voor de gehele atlas geldt: de tekst staat in dienst van het kaartmateriaal. Per hoofdstuk zijn er meestal vijf thematische tijdbalken, namelijk staatkundig-politiek, sociaal-economisch, cultureel-religieus, landschappelijk en 'elders in de wereld'. Dat Nederland deel van de grotere entiteit Europa is wordt in de vierde dubbele pagina getoond. Een enkele keer - bijvoorbeeld Europa in het Interbellum, na eerder Europa in 1914 - komt Europa meer dan één keer per hoofdstuk terug. Daarna volgen de kaarten, veelal volgens dezelfde volgorde als de tijdbalken. Opvallend is het zachte kleurgebruik, bijna pastelkleurig. De hoofdstukken eindigen met 'kunst en wetenschap', waarbij prominente personen aan hun woonplaats worden gekoppeld. Vervolgens volgt historisch kaartmateriaal, waarbij het thema 'De strijd tegen het water', dat als typisch Nederlands wordt gekenschetst, centraal staat. Elk hoofdstuk sluit af met de eerder genoemde *lieux de memoire*.

Vaderlandse geschiedenis

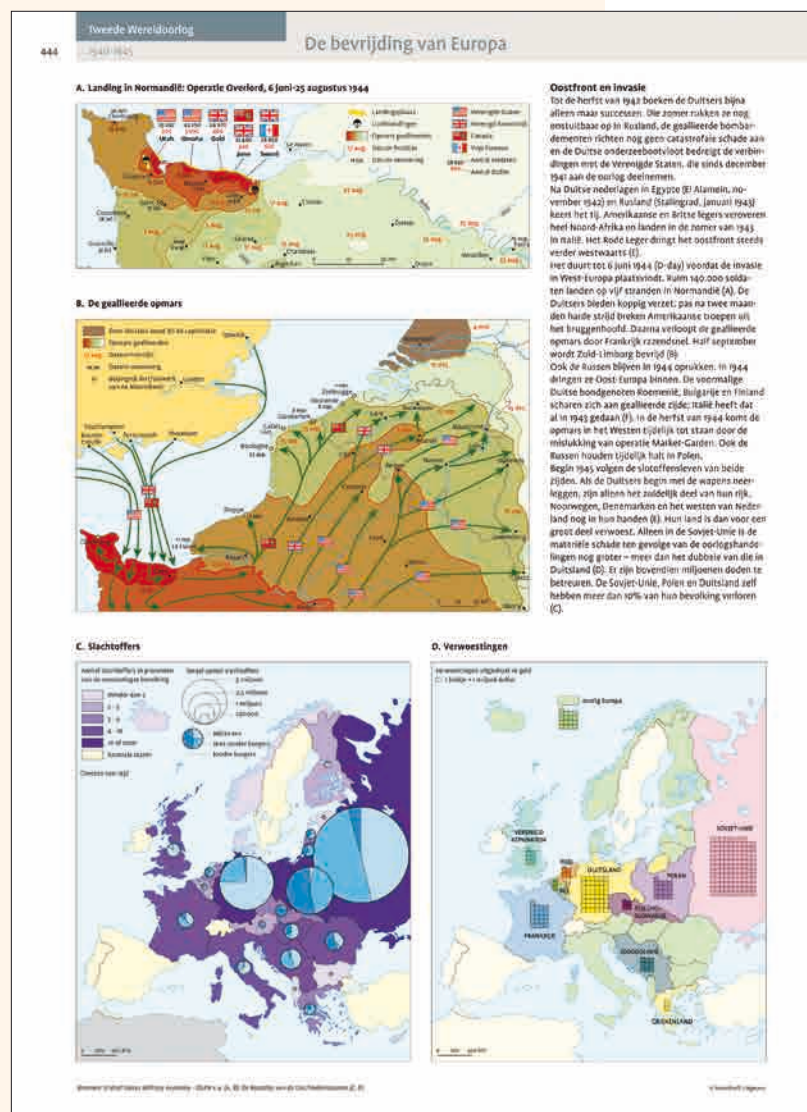
De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland gaat uit van de aloude verdeling van de vaderlandse geschiedenis. De geschiedenis canon wordt hierbij genegeerd. Een vergelijking met *De Bosatlas van de geschiedenis canon* gaat dan ook mank. Natuurlijk lijkt een aantal kaarten op elkaar, sterker nog, een enkele keer verwijst de bronvermelding van deze atlas naar de atlas van de geschiedenis canon. Ook *De Bosatlas van Nederland* is echt een andere atlas. Deze atlas is thematisch, de geschiedenis atlas chronologisch. De geografische atlas kent veel meer foto's; de historische atlas heeft meer grotere kaarten. De historische thema's komen niet terug in de historische atlas, omdat in deze laatstgenoemde atlas de 'waterstrijd' als uitgangspunt is genomen.

Relativerend

Een absolute plus van de geschiedenis atlas zijn de toegevoegde schema's, grafieken, stambomen, et cetera. Denk hierbij aan uitleg van de Nederlandse staatsinrichting in verschillende perioden, explicatie van het leenstelsel, grafieken over onderwijsdeelname, reistijdentabellen, stambomen van de Oranjes, Bonapartes en anderen, economische tabellen. Er is een rijkdom van gegevens die vrijwel iedere les over de Nederlandse geschiedenis kan ondersteunen. Verwacht echter niet dat de redactie veel nieuwe gezichtspunten geeft. Het belangrijkste wat redactie, medewerkers en enkele tientallen (regelmatig hooggeleerde) adviseurs

hebben gedaan is bestaande gegevens interpreteren en dit omzetten in kaart- en andersoortig materiaal. Hiermee staat deze atlas in een traditie van Nederlandse kaartenmakers: men neemt over uit andere atlassen (inclusief de eigen) en andere bronnen, brengt dat samen en geeft het uit. De begeleidende teksten in de atlas zijn soms prettig relaterend. Het deel van Nederland dat deel uitmaakt van het Romeinse rijk is een 'uithoekje' binnen het immense rijk. Op de helft van de achttiende eeuw 'stelt de Republiek militair niet veel meer voor', en er waren 'niet meer' dan 25.000 actieve verzetsstrijders. Het is op zijn plaats in een boek waarin zo op Nederland wordt gefocust.

Na *De Bosatlas van de wereld*, *De Bosatlas van Nederland* en nu *De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland* is het wachten op *De Bosatlas van de wereldgeschiedenis*. Dat is iets om naar uit te kijken. ■

De leerling als reiziger door tijd en ruimte

Over effecten van afstand en nabijheid tot het verleden

In de geschiedfilosofie staan de concepten 'afstand' en 'nabijheid' sterk in de belangstelling. Ze worden gebruikt om grip te krijgen op de complexe manieren waarop verhalen en beelden relaties leggen tussen verleden en heden. Ook voor het geschiedenisonderwijs en educatie door erfgoedinstellingen zijn deze concepten van grote waarde.

Stephan Klein werkt als onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als vakdidacticus geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

In *The Time Machine* (1895) van Herbert Wells vertelt de hoofdfiguur - de Tijdreiziger - over de sensatie van het reizen door de tijd. Geen reis naar het verleden, maar naar een verre toekomst. Het voelt als een voortdurende versnelling, waarbij dag en nacht elkaar in razend tempo opvolgen en de zon zich voordoet als een lange streep van vuur. Hij typeert zijn duizelingwekkende ervaring als bijzonder onprettig ('excessively unpleasant').¹

In de Toekomst treft de Tijdreiziger namelijk twee mensensoorten aan. Bij aankomst ziet hij een kinderlijke en bijna geslachtloze soort, die bovengronds een gelukkig maar vrij infantiel en weinig sociaal bestaan leidt.

'Wells' beschrijving van de sensatie van het tijdreizen is dus bij uitstek een futuristische, het benadrukt de afstand tot het heden'

Later ontdekt hij een inferieure en tot arbeid gedwongen soort van lelijke schepsels met grote lichtgevoelige ogen, die onder de grond leeft. Wells was een leerling van bioloog en darwinist Thomas Huxley ('Darwin's bulldog'). Hij liet zijn hoofdpersoon naar een ver weg gelegen punt in de evolutie van de mensheid reizen: het jaar 802.701. De sociale elites en de arbeiders van 1895 hebben zich dan tot aparte soorten ontwikkeld. Maar het gebrek aan natuurlijke vijanden is al zichtbaar in de fysieke en geestelijke degeneratie van de gelukzaligen. Die veroorzaakt een toenemende assertiviteit van de verschoppelingen en dat illustreert weer het voortdurende proces van natuurlijke selectie.

Wells' beschrijving van de sensatie van het tijdreizen is dus bij uitstek een futuristische, het benadrukt de afstand tot het heden.

Ook historici en geschiedfilosofen houden zich op een bepaalde manier bezig met reizen door de tijd, maar dan naar het verleden. Vaak verwijzen ze naar reflecties van Johan Huizinga - een tijdgenoot van H.G. Wells - over de 'historische sensatie' die authentieke objecten kunnen oproepen. Een klein detail is soms zo treffend dat de beschouwer heel kort het gevoel heeft met het verleden samen te vallen. De omschrijvingen van dit type historische ervaring zijn anders dan bij Wells. Huizinga zelf noemt het ergens 'een dronkenschap van een ogenblik', Ankersmit denkt aan 'een korte maar extatische kus' en Jansen voelt 'de schok van een kortsluiting'.² In tegenstelling tot de duizelingwekkende en langdurige *futuristische* ervaring bij Wells, lijkt de *historische* ervaring een onverwacht moment van bedwelmend genot dat de historische interesse stimuleert. Natuurlijk is de futuristische ervaring een literaire fantasie en de historische ervaring een fysieke illusie. Dat laatste wordt trouwens vooral gerapporteerd door deskundigen met ruime levenservaring.

Afstand en nabijheid tot het verleden

Toch kunnen ook leerlingen iets van het reizen door de tijd ervaren. Dan moeten effecten van afstand en nabijheid tot het verleden in het educatieve materiaal op een doordachte manier zijn verwerkt. Om dat te bereiken is het voor uitgevers, educatieve medewerkers en docenten zinvol enkele dimensies van afstand en nabijheid analytisch te onderscheiden:

1. tijd (discontinuïteit - continuïteit)
2. personage (verschil - identiteit)
3. verbeelding (abstract - concreet)
4. plaats (ver - dichtbij)
5. betrokkenheid (passief - actief)

Ik zal met enkele voorbeelden vanuit dimensie 3 ('verbeelding') laten zien hoe effecten van afstand en nabijheid een rol kunnen spelen bij vakdidactische beslissingen.³ Daarbij maak ik steeds de volgende afwegingen:

- *esthetisch*: roept de bron het gevoel op getuige te zijn van het verleden? Is hij 'mooi' voor educatief gebruik?
- *analytisch*: wat is de aard van de bron? Welke interpretatie ligt erin besloten? Door en voor wie is hij gemaakt, wanneer en waarom?
- *ethisch*: is het verantwoord de bron te laten zien aan leerlingen (gezien leeftijd/culturele achtergrond)? Indien geschikt, welke informatie of bespreking hoort er dan bij?

Voorbeeld 1

Voorbeeld 1 is een object, maar het gaat hier om de afbeelding. Een kind knijpt haar moeder in de wang, een ander kind op schoot wijst naar haar vader, die zelf een derde kind knuffelt. Het zijn herkenbare, menselijke emoties. Hoe langer je kijkt, hoe meer je het gevoel krijgt het gezin van farao Achnaton en Nefertete van nabij waar te nemen. De afbeelding past moeiteloos in onze moderne beeldcultuur, waarin monarchen geïdealiseerde gezinsfoto's laten verspreiden met kinderen liefdevol omarmd of spelend op een gazon. Een contextuele analyse vanuit historische afstand maakt de verschillen duidelijk. De stèle is onderdeel van een politiek-religieuze revolutie in Egypte rond 1350 v. C. Amenhotep IV voert dan een monotheïsme in (de aanbeding van de aton) en positioneert zichzelf

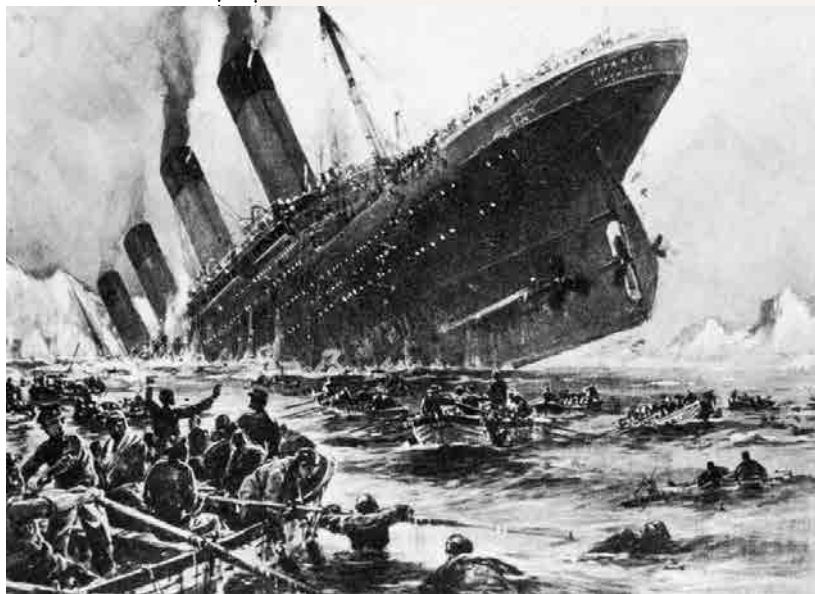
als 'Achnaton' in de rol van hogepriester. De kunststijl van die periode benadrukt het menselijke. De gezinsscene is zo onderdeel van de herbeelding van de faraocultus. Na de regeerperiode van Achnaton werd veel van deze kunst vernietigd. Dit taboe blijkt ook uit de latere koningslijsten, waarin alle farao's van Egypte staan vermeld. Ze gaan terug tot de vroegste periode, maar de monotheïstische 'ketteren' ontbreken, samen met de farao's uit Klein-Azië. Wanneer zo'n *damnatio memoriae* wordt uitgesproken dwingt dat altijd tot een analyse van discontinuïteit en continuïteit (dimensie 1: Tijd). Het taboe herstelde de continuïteit in het Oude Egypte, maar vanuit de afstand in een eenentwintigste-eeuws Nederlands klaslokaal is dat ethische verbod niet meer geldig en laten we dit uiteraard gewoon zien. ►

► H.G. Wells, *De tijd-machine en andere verhalen* (Utrecht: Het Spectrum, 1993) 24.
 ► Huizinga geciteerd in: Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis sinds 1860* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1990) 214; Frank Ankersmit, *De sublieme historische ervaring* (Groningen: Historische Uitgeverij, 2007) 116; Harry Jansen, 'Gestolde tijd. Historische entiteiten en de geschiedschrijving van de Gouden Eeuw' in: Maria Grever en Harry Jansen ed., *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum: Verloren, 2001) 145-163, aldaar 162.
 ► De dimensies zijn uitgewerkt in: Stephan Klein, Maria Grever en Carla van Boxtel, "Zie, denk, voel, vraag, spreek, hoor en verwonder." Afstand en nabijheid in geschiedsonderwijs en erfgoededucatie in Nederland', *Tijdschrift voor geschiedenis* 124 (2011) nr.3, 381-395.

Voorbeeld 2

Deze tekening van de Duitse marineschilder Willy Stöwer uit 1912 suggereert dat we ooggetuige zijn van het laatste moment van de *Titanic*. De kijker ziet de ramp alsof hij in één van de sloepen staat. Een meer analytische blik leert dat de tekening eerder de symboliek van de ramp benadrukt dan het menselijke drama. Als iconisch beeld kan het wedijveren met het instorten van

de Twin Towers. Vanaf het achterdek lijken zelfs mensen naar beneden te springen, ver van de beschouwer verwijderd. De herkenbare gestalten zijn overlevenden. Stöwer baseerde zijn compositie op verslagen van ooggetuigen, die aan het begin staan van de representatie van de ramp. De Zweedse journalist en overlevende August Wennerstrom verklaarde bijvoorbeeld: 'It was horrible, but at the same time, in a way that I am unable to explain, wonderfully dramatic'.⁴ De tekening is al honderd jaar onderdeel van de historische cultuur en in die zin 'authentiek'. Maar als beeld is het slechts een benadering van de werkelijkheid, vanwege de rook uit de vierde schoorsteen (die stond er op voor de sier) en de hoeveelheid ijsbergen. Bovendien was het in werkelijkheid vrijwel donker. De *Titanic* verging in het holst van de nacht (14 op 15 april) en de stroomvoorziening aan boord was al uitgevallen. Esthetisch is het een indrukwekkend beeld, analytisch is het interessant en ethisch gezien is er geen bezwaar. De afstand tot de ramp in de tijd is inmiddels groot, het is een getekende prent en het leed van (dodelijke) slachtoffers is meer gesuggereerd dan verbeeld.

Voorbeeld 3

Voorbeeld 3 lijkt ons getuige te maken van het moment van sterven van een soldaat aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het is compositorisch een mooie foto, maar een analytische beschouwing leert dat

ook deze niet 'authentiek' kan zijn voor wat hij suggereert. De fotograaf zou met gasmasker op en met de rug naar de vijand dit shot hebben moeten nemen, staand achter een statief. In werkelijkheid gaat het om een uitsnede van een foto uit een reeks, gemaakt door de Amerikaanse majoor Evarts Tracey. We zijn hier getuige van een 'échte' nagespeelde scène, en wel aan het front in Frankrijk, 1918. De foto maakt iets duidelijk over de noodzaak voor het Amerikaanse leger om het thuisfront in te lichten over de nieuwe chemische wapens. Het feit dat zo'n enscenering nodig was, zegt ook iets over de stand van de techniek van fotograferen. Het is een interessant beeld, dat ethisch geen bezwaar oproept. Op de foto sterft niemand. Ook als dat wel zo zou zijn is het slachtoffer niet herkenbaar. Ook hier is de afstand in de tijd zo groot dat spanningen met leerlingen uit betrokken herinneringsculturen niet te verwachten zijn.

Voorbeeld 4a en b

Op voorbeeld 4a zien we twaalf meisjes en enkele mannen. Ze eten bosbessen. Eén man speelt accordeon. Het lijkt een gezellig uitstapje. De foto komt uit het album van SS-Obersturmführer Karl Höcker, adjudant van de kampcommandant van Auschwitz. De meisjes zijn assistenten van de SS uit het kamp. De foto is genomen op 22 juli 1944, 30 kilometer buiten Auschwitz. Er arriveerden die dag 150 Hongaarse joden in Auschwitz, van wie er 117 onmiddellijk naar de gaskamers werden afgevoerd. Voorbeeld 4b laat wél een scène uit Auschwitz-Birkenau zien. Het is een gewone dag in het vernietigingskamp. Karl Höcker, links op de voorgrond, kijkt in de lens. Het album met in totaal 116 foto's werd vlak na de oorlog gevonden door een Amerikaanse spionage officier die het in 2007 doneerde aan het Holocaust Memorial Museum in Washington.⁵

De foto's getuigen van de wereld van de dader. Ze kunnen helpen uit te leggen dat de Holocaust een door mensen uitgevoerde genocide was en geen gevolg van 'Hitler de gek', een soort buitenaards kwaad. De kracht van dit materiaal zit in datgene wat je niet ziet, maar waar je je volledig van bewust moet zijn. Dit alles vraagt wel om twee ethische afwegingen:

- Er zijn leerlingen die weerstand zullen vertonen tegen het zich inleven in de dagelijkse routine van daders, zeker als ze een sterke identificatie hebben met dit verleden. Dat geldt ook voor andere gevoelige onderwerpen, zoals de koloniale geschiedenis. Hoe ga je om met die humanisering van daders en met het erfgoed dat zij nalaten?⁶
- Hoe maak je datgene duidelijk wat in deze foto's niet is te zien? Laat je bijvoorbeeld de zeer expliciete foto's zien die de bevrijders van Dachau maakten? Toon je de beelden in kleur van de Amerikaanse filmregisseur George Stevens in datzelfde kamp? Kies je wellicht voor vergelijkbare, geënceneerde beelden uit *Saving Private Ryan*? Of maak je leerlingen géén ooggetuige van deze beelden en gebruik je andere educatieve middelen om het onvoorstelbare te verbeelden?

FOTO'S: UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

► Vgl. Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed' in: Frank van Vree en Rob van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009) 169-195, aldaar 175-179. Ik dank Pieter de Bruijn, die mij op de foto's attent maakte.

► Vgl. Diennek Hondius, *Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010) 42-44.

Reizen door de tijd is fascinerend, maar vergt een goede voorbereiding. Juist dit had de Tijdreiziger uit *The Time Machine* nagelaten toen hij de Toekomst bezocht. Hij beleefde angstige momenten, maar kon gelukkig ook lachen om zijn naïviteit. Ook in de Toekomst viel wat te leren. ■

Dit is een aangepaste en verkorte versie van de openingslezing tijdens de nationale dag voor docenten in opleiding (geschiedenis en kunstgeschiedenis) aan de Radboud Universiteit Nijmegen op 26 maart 2012. De volledige versie vindt u op de website www.vgnkleio.nl.

Annemiek Lucassen

Dit is het lokaal van Annemiek Lucassen, docent geschiedenis aan het Markenhage te Breda. Ze geeft les aan 4-havo en 5 en 6-vwo.

'Tegenwoordig hebben we geen vast lokaal meer. Daarom heb ik het rustig gehouden met de posters en geschiedenisattributen. Thuis ligt nog veel meer, maar dat neem ik mee als het van pas komt in de lessen. Ik vind het belangrijk leerlingen te prikkelen. Het beste gaat dat met persoonlijke dingen die mij aanspreken, zodat ik er vanuit mezelf over kan vertellen.

Rome

Ieder jaar gaan we met de 6-vwo-klassen naar Rome. Markenhage is een Dalton-school. Dat betekent dat leerlingen veel zelfstandig moeten doen en leren samenwerken. Vanaf het begin van het schooljaar tot aan de herfstvakantie zijn we bezig met de voorbereidingen op de reis. Niet alleen bij geschiedenis, maar ook bij wiskunde, godsdienst en de kunstvakken. De bedoeling is dat leerlingen in groepjes een dag in Rome verzorgen. Ze bereiden vooraf een presentatie voor en maken een dagprogramma. Al die presentaties en dagprogramma's worden samengebracht in een echte reisgids. Het is mooi om te zien hoe alle vakken samenkomen. Een wiskundedocent kijkt op een andere manier dan ik, maar die kruisbestuiving is juist heel boeiend. Voordat we vertrekken houden we altijd een Romeins diner. In groepjes bereiden leerlingen dan iets voor: een gerecht of de aankleding van de tafels. De reis verbreedert echt, leerlingen hebben het er later nog vaak over.

Egyptische koningin

Dit is Koningin Nefertiti, de vrouw van farao Achnaton. Deze poster kocht ik in het Neues Museum in Berlijn. Ik vind het zo'n mooie buste! De vrouw leefde meer dan drieduizend jaar geleden, maar lijkt zo uit het hier en nu te komen. Misschien komt dat doordat het niet zeker is of het beeld echt uit de Amarnaperiode is. Daar zijn deskundigen nog niet over uit. Een archeoloog vond het in 1912, maar heeft er een tijdje over gedaan zijn ontdekking naar buiten te brengen. Dat is wel een beetje verdacht natuurlijk. Maar toch vind ik het prachtig! Ooit was ik met mijn ouders in Parijs. Daar is mijn verwondering over Egypte begonnen. In het Louvre werd ik helemaal in beslag genomen door de Egypte-afdeling. Ik vond het prachtig wat daar te zien was en vroeg me af waarom ik op de middelbare school haast alleen over de Grieken en Romeinen had geleerd.

Normandië

Deze foto's gaan over de landing van de Amerikanen op Omaha Beach in Normandië tijdens de Tweede Wereldoorlog. Veel leerlingen komen wel eens op dit strand, daarom vertel ik er graag over. In het bezoekerscentrum las ik de brieven die de soldaten naar huis stuurden één dag voor de landing. Later bezocht ik de begraafplaats en het strand. Het is enorm ontroerend om te beseffen dat de jonge soldaten een dag na het schrijven van de brieven gestorven zijn. Deze foto's laten de menselijke kant van de geschiedenis zien, en dat vind ik belangrijk. Je verliest je anders in objectiviteit en grote getallen. Fotografie is erg geschikt om een minigeschiedenis te vertellen. In mijn lessen geef ik de leerlingen wel eens foto's. Ze mogen dan zelf bedenken waarover het zou kunnen gaan en wat er op de foto gebeurt. Dat bespreken we dan.

Heb je ook een bijzonder lokaal? Geef je dan op voor deze rubriek via redactie@vgnkleio.nl

'In mijn lessen geef ik de leerlingen wel eens foto's. Ze mogen dan zelf bedenken waarover het zou kunnen gaan'

‘Hé, die les gaat over mij!’

Multiperspectiviteit in de geschiedenisles

Hoe ervaart een kind met een Joodse of Duitse achtergrond de geschiedenis van de opkomst van het nazisme? Zijn docenten zich bewust van de achtergrond van de leerlingen en betrekken ze die functioneel in hun lessen? In een multiculturele samenleving is het in onze opvatting niet meer mogelijk om de achtergrond van de kinderen in de klas te negeren, omdat geschiedenis dan een vak wordt dat over anderen gaat en niet over het verleden van een samenleving waar jij ook deel van uitmaakt.

Bart Wagemakers & Jaap Patist zijn leraaropleiders aan de Hogeschool Utrecht, Instituut Archimedes.

In het artikel ‘Er is meer dan Europa. Betrek de culturele achtergrond van leerlingen bij het lesgeven’ (Kleio 3/2011) van Harun Güven en Jaap Patist werd al aangegeven dat geschiedensismethoden weinig aandacht besteden aan de samenhang tussen de geschiedenissen van Turkije en Marokko en de Europese geschiedenis. Bij een verkennend onderzoek in het veld bleek dat ook ervaren docenten geschiedenis deze verbinding niet maakten. Dat was opvallend, omdat de overgrote meerderheid van de leerlingen van deze docenten een niet-Westerse achtergrond had.

de belevingswereld van de leerlingen betrekken bij hun lesvoorbereiding en in hoeverre zij daarbij een veelzijdige benadering van een historisch thema of onderwerp betrachten.

Wat is multiperspectiviteit?

Om bij studenten de aanwezigheid van een multiperspectieve houding - en eventuele veranderingen hierin - in kaart te kunnen brengen, was het noodzakelijk om het begrip te concretiseren en meetbaar te maken. Het is essentieel dat de multiperspectieve houding van de geschiedenisdocent is gebaseerd op de combinatie van twee belangrijke elementen die tijdens de les aanwezig zijn: het historisch thema en de leerling. Een historisch thema kan vanuit diverse perspectieven worden benaderd, zoals de sociaal-economische, religieuze of politieke invalshoek. Daarnaast kan een thema ook worden belicht vanuit meerdere perioden en op regionaal of mondiaal niveau worden behandeld. Naast de benadering vanuit het historisch thema, is het in onze ogen ook van belang dat de geschiedenisdocent rekening houdt met zowel de belevingswereld van de leerlingen als hun sociale, religieuze en/of etnische achtergrond. Door bij het bespreken van historische thema's aansluiting te zoeken bij de belevingswereld en de achtergronden van de leerlingen, veronderstellen wij dat hun interesse in de lesstof wordt gestimuleerd en hun motivatie en inzet tijdens de les worden vergroot.³

Samengevat verstaan wij onder multiperspectiviteit het vermogen om het historisch thema vanuit *minstens* twee verschillende invalshoeken te benaderen (politiek, sociaal-economisch, etc.) en tevens rekening te houden met *tenminste* één aspect op het gebied van de leerling (belevings-

‘Ook ervaren docenten met een niet-Westerse achtergrond leggen geen verbinding tussen de geschiedenissen’

► Arie Wilschut e.a., *Geschiedenis-didactiek*, pp. 73.

► Ibidem pp. 71 (Fig. 3.2 doelen van geschiedenisonderwijs volgens leerlingen en leraren).

► Wij veronderstellen dat naast de didactische aanpakken zoals die te vinden zijn in de publicaties en onderzoeken (www.ivgd.nl) een pedagogische insteek belangrijk is waarbij de leefwereld van het kind bewust betrokken wordt bij de voorbereiding en uitvoering van een geschiedenisles.

Uit onderzoek blijkt dat jongeren tussen 14 en 15 jaar het meest geïnteresseerd zijn in de eigen familiegeschiedenis.¹ Kinderen vinden de persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp belangrijk. Als docent zou je aan moeten sluiten bij de leefwereld van je leerlingen om hen te motiveren en zo historisch besef en historisch denken te stimuleren. Twee belangrijke vaardigheden die centraal staan in de doelen van geschiedenisonderwijs.²

Voor ons als leraaropleiders was het daarom interessant om in het kader van een academieteam deze discrepantie te onderzoeken. In een academieteam doen opleiders in samenwerking met het veld en studenten onderzoek naar voor de opleiding relevante onderwerpen. Onder de naam ‘Multiperspectiviteit in de (geschiedenis)les’ onderzocht het team in hoeverre onze studenten van de leraaropleiding Hogeschool Utrecht de achtergrond en

wereld, sociaal-religieus-etnische achtergrond). Pas op dat moment is er sprake van de gewenste combinatie thema en leerling, wordt het historische thema vanuit meerdere invalshoeken bekeken en wordt het persoonlijk aspect van de leerling erbij betrokken.

Les zonder methode

Dankzij deze criteria – historisch thema en achtergrond van de leerling – is zichtbaar geworden waar een student van de lerarenopleiding volgens ons aan zou moeten voldoen om competent op dit vlak te zijn. Om de multiperspectieve houding van studenten te kunnen meten, is op basis van de criteria een casus bedacht en onder hen uitgezet. De studenten kregen de opdracht om een les voor te bereiden over de Kruistochten waarbij geen gebruik mocht worden gemaakt van een leermethode. Een leermethode kan immers elementen van multiperspectiviteit bevatten en zou daardoor de uitkomst van de casus kunnen beïnvloeden. Op het antwoordformulier werd de studenten gevraagd naar de gekozen doelstellingen voor de les en de verantwoording ervan. Bovendien kon de student eventuele vragen die van invloed zouden kunnen zijn voor het opzetten van de les noteren op het formulier. Met name de achterliggende motivatie van de doelstellingen en de aanvullende vragen waren voor het onderzoek van belang. Hieruit kon worden afgeleid of – indien er sprake was van multiperspectiviteit – de student bij het bedenken van de doelstellingen bewust te werk was gegaan of dat hij zich per toeval op het terrein van de multiperspectiviteit had begeven. De uitgedeelde casus was verder voorzien van een namenlijst van leerlingen uit de fictieve

klas. De lijst bevatte naast Nederlandse ook Turkse, Marokkaanse, Engelse en Joodse namen waaruit de student had kunnen opmaken dat de klas een cultureel-religieus-etnische diversiteit kende. Dit gegeven had dan ook een aanleiding kunnen zijn om bij het behandelen van het thema ‘kruistochten’ deze verschillende achtergronden actief te betrekken. Om alle uitkomsten overzichtelijk te kunnen verwerken, werd een analysemodel bedacht (tabel 1). Naar aanleiding van onze definiering van multiperspectiviteit, werd in het model een tweedeling aangebracht: ‘Doelstellingen waarbij gedacht is vanuit de leerling’ en ‘Doelstellingen waarbij gedacht is vanuit het historisch thema’.

De door de studenten bij de casus opgegeven doelstellingen werden in dit analysemodel verwerkt, waardoor een helder overzicht ontstond van welke invalshoeken onder de studenten favoriet waren en welke niet of nauwelijks werden genoemd. Geredeneerd vanuit de definitie is er pas sprake van multiperspectiviteit wanneer een student in dit model tenminste eenmaal scoort in de categorie ‘Doelstellingen waarbij gedacht is vanuit de leerling’ en minimaal tweemaal in die van ‘Doelstellingen waarbij gedacht is vanuit het historisch thema’.

De verwerking van de doelstellingen in het analysemodel werd uitgevoerd door twee ouderejaarsstudenten. Zij beoordeelden onafhankelijk van elkaar in welke (sub)categorie iedere doelstelling thuishoorde. Nadat alle doelstellingen op deze wijze in het model waren verwerkt, werden de onafhankelijke uitkomsten met elkaar vergeleken. Discrepancies werden besproken met de onderzoeksleiders waarna een definitieve toekenning volgde. ►

Tabel 1 - Analysemodel

	Doelstelling gedacht vanuit leerling		Doelstelling gedacht vanuit het historisch thema						
	Belevingswereld leerling	Achtergrond leerling	Historische context smal	Historische context breed	In de tijd	Politiek	Verschillende groepen/meningen	Sociaal-economisch	Religieus
Student 1									
Student 2									
Student 3									
Student 4									
etc									

Wanneer de studenten de kruistochten alleen in de regio plaatsten, dan beschouwden we dat als een smalle historische context. Indien de studenten ontwikkelingen buiten de regio betrokken in hun doelstellingen, werd dat aangeduid als een brede historische context. Doelstellingen die onder de noemer ‘in de tijd’ vallen, zijn doelstellingen die door de student in een breder tijdsperspectief zijn geplaatst doordat er verbandingen met vroegere of latere gebeurtenissen zijn gelegd. Het kopje ‘Verschillende groepen/meningen’ gaf de mogelijkheid om doelstellingen te plaatsen die betrekking hadden op ‘standplaatsgebondenheid’ en/of ‘inleving’.

Verloop van het onderzoek

In het onderzoek hebben we ons geconcentreerd op de eerstejaars geschiedenisstudenten. Door de keuze van deze doelgroep was het mogelijk om bij de studenten het multiperspectiviteitsgehalte te meten bij binnenkomst op onze opleiding. Dit meetpunt is essentieel aangezien de studenten op dat moment nog niet waren beïnvloed door mogelijke stimulerende houdingen of activiteiten van docenten op de lerarenopleiding. Door een meting aan het eind van het eerste jaar uit te voeren wilden we zien of wij studenten in de huidige opleiding bewust maken van een multiperspectieve benadering van het vak geschiedenis.

Het onderzoek van het academieteam omvatte twee collegejaren, te weten 2009-2010 en 2010-2011. In het eerste jaar concentreerde het onderzoek zich op de vraag in hoeverre de eerstejaars studenten een multiperspectieve houding aannamen bij het volgen van de reguliere studie, zonder dat hier iets aan was gewijzigd. De studenten werden aan het begin van het collegejaar onderworpen aan een nulmeting en aan het eind van het jaar aan een eindmeting. De eindmeting betrof een gelijke casus als bij de nulmeting, met als enig verschil het thema. In plaats van de kruistochten werden de studenten nu gevraagd om doelstellingen voor een les over de Roll Back- en de Dominotheorie te formuleren en deze te motiveren. Aangezien we ook benieuwd waren of studenten aan het einde van hun inhoudelijke opleiding hoger zouden scoren op multiperspectiviteit dan eerstejaarsstudenten, is de Kruistochten-casus ook onder hen uitgezet. Wij kozen voor derdejaars studenten, omdat zij op onze opleiding in het derde studiejaar voor het laatst inhoudelijke geschiedenisvakken volgen. Het vierde studiejaar is gereserveerd voor de LIO-stage en de minor.

In het tweede jaar van het onderzoek (2010-2011) werd de kruistochten-casus wederom aan alle nieuwe eerstejaarsstudenten als nulmeting voorgelegd. Vervolgens werden de studenten verdeeld in een experimentele en een controlegroep. De controlegroep volgde de reguliere cursussen uit het eerste jaar en werd aan het eind van het jaar opnieuw op multiperspectiviteit gemeten aan de hand van de casus. De experimentele groep volgde in de eerste helft van het jaar een aangepaste cursus Midden-Oosten, zonder dat ze daarvan op de hoogte werd gebracht. Het doel van deze cursus was om de studenten te stimuleren een multiperspectieve houding aan te nemen. Door hen zowel in de laatste week van de cursus als aan het eind van het collegejaar opnieuw de casus voor te leggen, werd het effect van de cursus op korte en lange termijn gemeten. De uitkomsten werden vergeleken met de resultaten van de controlegroep. Daarnaast werd in dit onderzoeksjaar opnieuw de multiperspectieve houding van de derdejaars studenten gemeten.

Vernieuwde cursus Midden-Oosten

In de traditionele cursus over het Midden-Oosten (zoals ook de controlegroep in collegejaar 2010-2011 die volgde) stond kennisoverdracht centraal. In de vernieuwde opzet stonden de begrippen standplaatsgebondenheid en inleving centraal. De studenten werden zich vooral bewust gemaakt van hun persoonlijke standplaatsgebondenheid in de benadering van een onderwerp als 'Het Midden-Oosten'. Zij werden bij de inhoudelijke benadering gewezen op de zienswijze en uitgangspunten van de auteur. Uiteindelijk gingen zij zich binnen het Palestijns-Israëliësch conflict verdiepen in de uitgangspunten van een bij lot aan hun toegewezen actor in deze kwestie. De studenten

Tabel 2 - Gekozen invalshoeken bij eerstejaars studenten (in procenten)

	Nulmeting 2009-2011	Eindmeting 2009-2010	Eindmeting 2010-2011	Tussenmeting 2010-2011 Experimentele groep	Eindmeting 2010-2011 Experimentele groep	Eindmeting 2010-2011 Controle groep
Belevingswereld leerlingen	7,7	0	1,3	1,2	2	0
Achtergrond leerlingen	0	0	1,3	5,8	2	0
Historische context smal	39,6	0	19,5	30,2	23,5	11,5
Historische context breed	4,3	0	0	4,7	0	0
In de tijd	8,2	0	2,6	15,1	3,9	0
Politiek	7,2	5,7	3,9	15,1	5,9	0
Verschillende groepen/meningen	1,9	0	0	0	0	0
Sociaal-economisch	3,9	0	1,3	0	2	0
Religieus	11,1	0	7,8	14	11,8	0

Tabel 3 - Gekozen invalshoeken bij derdejaars studenten (in procenten)

	2009-2010	2010-2011	2009-2011
Belevingswereld leerlingen	0	33,3	5,7
Achtergrond leerlingen	3,4	0	2,9
Historische context smal	44,8	16,7	40
Historische context breed	3,4	0	2,9
In de tijd	3,4	16,7	5,7
Politiek	10,3	33,3	14,3
Verskillende groepen/meningen	3,4	33,3	8,6
Sociaal-economisch	0	0	0
Religieus	41,4	16,7	37,1

moesten vanuit de verzamelde argumenten deelnemen aan een rollenspel waarin zij in een vergadering van de Verenigde Naties hun standpunt ten aanzien van een aantal kwesties moesten verdedigen. Tot slot werd de overstap naar de klas gemaakt, waarbij de studenten zich bewust werden van overtuigingen en opvattingen van de leerling in de klas (mede op basis van een door ons ontwikkeld spel, waarbij de studenten/leerlingen in een met het Midden-Oosten vergelijkbare fictieve wereld beslissingen leerden te nemen en zich bewust werden van onderliggende beweegredenen en emoties voor de gemaakte keuzes).

Wel of geen multiperspectiviteit?

Zoals verwacht werd het thema Kruistochten door de eerstejaars studenten bij binnenkomst op de opleiding wel vanuit diverse invalshoeken benaderd. De nadruk lag daarbij vrijwel geheel op de benadering vanuit het historisch thema. Met name de invalshoeken 'Historische context smal' (39,6%) en 'Religieus' (11,1%) werden frequent toegepast door de 207 studenten die in studiejaar 2009-2011 de nulmeting hebben gemaakt (tabel 2).⁴ Er zijn ook studenten die de les over de Kruistochten vanuit de leerling benaderden (7,7%), maar zij besteedden daarbij geen aandacht aan de cultureel-religieus-etnische achtergrond van de leerling. Zij focusten zich slechts op de belevingswereld van de leerling. In dezelfde periode liet 5,7 procent van de derdejaarsstudenten aan het eind van hun concep-

tuele opleiding zien dat zij rekening houden met de belevingswereld van de leerling (tabel 3). Daarnaast besepte ook een klein percentage (2,9%) dat de achtergrond van de leerling een inspirerende rol zou kunnen spelen bij het opzetten van een les over de Kruistochten. Het is nu de vraag of er studenten waren die aan onze definitie van multiperspectiviteit voldeden, te weten tenminste één doelstelling vanuit de leerling en minimaal twee doelstellingen vanuit het historisch thema. Slechts 2,9 procent van de derdejaars studenten (2009-2011) voldeed aan de criteria die wij bij de definitie hebben gesteld (tabel 4). Opvallend genoeg toonde in het studiejaar 2009-2010 7,8 procent van de eerstejaars studenten bij binnenkomst op de opleiding een multiperspectivisch bewustzijn, terwijl aan het eind van dat studiejaar niemand meer op deze wijze redeneerde (tabel 4). Voor deze negatieve ontwikkeling zijn twee mogelijke verklaringen. De mate van multiperspectiviteit is afhankelijk van het gekozen thema. Studenten zouden bij het thema Kruistochten wel in staat zijn om het zowel vanuit het historisch thema als vanuit de leerling te benaderen, maar zouden moeite hebben dezelfde werkwijze toe te passen bij het thema van de eindmeting, de Roll Back- en de Dominotheorie. Een tweede verklaring is dat een aantal van de studenten die aan het begin van het studiejaar multiperspectiviteit vertoonde, niet heeft deelgenomen aan de eindmeting. Het tussentijds staken van de studie kan hiervoor een reden zijn (de nulmeting telde in dat

► Opvallend is de lage score onder studenten bij de eindmeting 2009-2010. Hiervoor zijn een tweetal mogelijke verklaringen. Het thema 'Roll Back- en Dominotheorie' verleide de studenten mogelijk minder tot een multiperspectieve houding dan het thema 'Kruistochten'. Een andere oorzaak zou het moment van afname kunnen zijn, namelijk aan het eind van het collegejaar na een tentamen. Het is denkbaar dat een student na een drie uur durend tentamen minder uitgedaagd is tot het uitvoerig invullen van een casus.

Tabel 4 - Multiperspectiviteit onder de studenten (in procenten)*Eerstejaars*

	Gehele groep	Experimentele groep	Controle groep	Totaal
Nulmeting 2009-2010	7,8			7,8
Eindmeting 2009-2010	0			0
Nulmeting 2010-2011		0	0	0
Tussenmeting 2010-2011		1,2		1,2
Eindmeting 2010-2011		0	0	0

Derdejaars

	Gehele groep
Meting 2009-2010	0
Meting 2010-2011	16,7
Totaal 2009-2011	2,9

jaar 90 deelnemers, de eindmeting 70). In het tweede onderzoeksjaar, 2010-2011, vertoonde geen enkele student bij binnenkomst een multiperspectieve houding. Kort na de vernieuwde cursus Midden-Oosten, halverwege het studiejaar, scoorde 1,2 procent van de experimentele groep multiperspectiviteit, terwijl bij de controlegroep, die de reguliere cursus Midden-Oosten volgde, niemand de mogelijkheid zag om het thema multiperspectiefisch te benaderen. Bij de eindmeting was er bij beide groepen geen sprake meer van multiperspectiviteit. Er is dus wel sprake van succes op korte termijn, maar niet op de lange termijn. Ondanks dat in dit onderzoek geen aanhoudende groei op het gebied van multiperspectiviteit is aangetoond, kan wel een andere belangrijke ontwikkeling worden vastgesteld.

‘Er is dus wel sprake van succes op korte termijn, maar niet op de lange termijn’

Studenten uit de experimentele groep hebben dankzij de vernieuwde cursus Midden-Oosten op korte én lange termijn meer aandacht voor de cultureel-religieus-etnische achtergrond van de leerling. Kort na de cursus betrok 5,8 procent van deze groep de achtergrond van de leerling en aan het eind van het studiejaar was dat nog twee procent (tegenover nul procent bij de controlegroep). Helaas blijken de studenten die wel aandacht besteedden aan de achtergrond van de leerling verder niet te hebben voldaan aan onze definitie van multiperspectiviteit. Slechts 1,2 procent van deze groep scoorde immers na de cursus Midden-Oosten op multiperspectiviteit en aan het eind van het studiejaar zelfs nul procent.

Te weinig prikkels

Dit onderzoek heeft laten zien dat de definiëring van het fenomeen multiperspectiviteit kan worden geconcretiseerd en meetbaar kan worden gemaakt. Tevens is vastgesteld dat in de huidige opleiding niet of nauwelijks prikkels aanwezig zijn voor het ontwikkelen van een multiperspectieve houding. De studenten zijn wel in staat om meerdere invalshoeken vanuit het historisch thema aan te spreken, maar besteden te weinig aandacht aan de achtergrond van de leerlingen. Het is mogelijk om studenten te stimuleren een dergelijke houding aan te laten nemen, al is het noodzakelijk om de aansporing hiervoor in de gehele opleiding te implementeren. Een aangepaste cursus resulteert slechts in een groei van multiperspectiviteit op korte termijn. Om een stijging van multiperspectiviteit onder de studenten structureel te maken, is het essentieel om de opzet van de aangeboden cursussen, en feitelijk het gehele curriculum, opnieuw te bekijken en aan te passen naar het voorbeeld van de vernieuwde cursus Midden-Oosten. Aangezien de curricula van de opleidingen van Instituut Archimedes bij aanvang van het studiejaar 2012-2013 integraal worden vernieuwd, hebben wij de unieke kans om het curriculum van de opleiding geschiedenis aan te passen. Een mooie gelegenheid om stimulerende maatregelen op het gebied van multiperspectiviteit te implementeren. We hopen zo een bijdrage te leveren aan een docenten-attitude die leerlingen het gevoel geeft dat zij deel uitmaken van de geschiedenis en die zullen denken: ‘Hé, die les gaat over mij!’ ■

Graag willen wij de volgende personen bedanken voor hun enthousiasme en inzet tijdens het onderzoek: **Huub Everaert, Iaina Verheijen, Dirk-Peter van der Linde, Linda Goebertus en Tom van Daalen.**

Het Geheugen van Nederland

Kant-en-klare lessen met digitaal erfgoed

Wie op zoek is naar bijzondere voorwerpen, beeldbronnen en documenten over allerlei facetten van de Nederlandse geschiedenis en leerlingen daarmee direct op een zinvolle manier wil laten werken, vindt in het Geheugen van Nederland een uitstekende basis.

Het Geheugen van Nederland bewaart een enorme collectie 'digitaal erfgoed': gedigitaliseerd beeldmateriaal met betrekking tot de Nederlandse geschiedenis. Het materiaal is ondergebracht in vier hoofdthema's: Geschiedenis en samenleving, Ruimte en omgeving, Kunst en cultuur en Media en communicatie. Deze thema's zijn verdeeld in subthema's, waaronder verschillende collecties zijn opgenomen. En hierin is een schat aan beelden opgeslagen; voorwerpen, landkaarten, oude foto's, prenten... elk voorzien van een uitgebreid en gedetailleerd bijschrift.

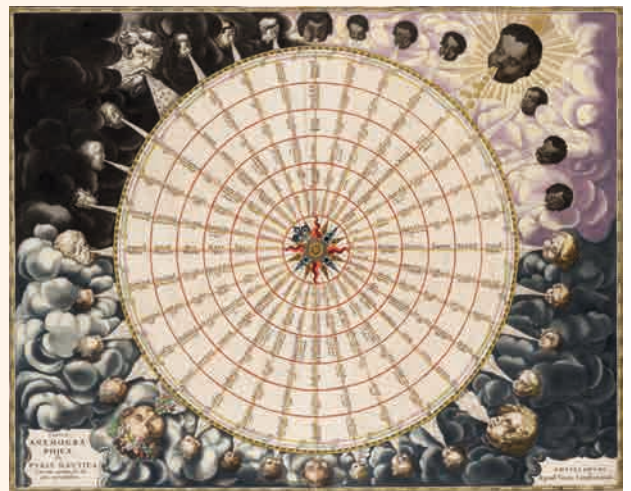
Verrassende tentoonstellingen

De website bevat naast het onderdeel Thema's ook Webexpo's, waar intrigerende 'tentoonstellingen' zijn bijeengebracht. Hier zijn over verschillende onderwerpen prachtige, bij elkaar passende afbeeldingen met toelichting aan te klikken. De Webexpo over de twintigste eeuw ('101 topstukken') is verrassend en gemakkelijk, die over de Tweede Wereldoorlog soms ontroerend. Er is ook een webexpositie die speciaal is samengesteld bij de televisieserie 'Het Verleden van Nederland'. Bij elke aflevering zijn vier voorwerpen, foto's of prenten gezocht, die in heldere taal worden toegelicht en van 'weetjes' over de betreffende periode zijn voorzien. Zo wordt bij 'Verloren

Verhalen' verteld over een zeventiend jaar oud houten beeldje en een verzameling bronzen bijlen, maar ook over de 'Romeinse Germaan' Marcus Traianus Gumattius. We leren over het ontstaan van de Hollandse meren, over Geuzenliederen, boerenbontservies, de sigaar van Van Speijk en de meisjes van Philips.

Klein feestje

Het derde onderdeel van de website is speciaal gericht op het onderwijs. Gemeld wordt dat per tijdvak beeldbronnen en video's bij elkaar zijn gezocht, die de canonvensters en kenmerkende aspecten moeten verhelderen. Jammer is alleen dat de buttons niet werkten toen ik het probeerde. Wel valt er veel te beleven met de overige onderdelen van het onderwijsgedeelte. Er zijn dertig kant-en-klare digitale lessen, te gebruiken bij CKV, geschiedenis en maatschappijleer en voorzien van een docentenhandleiding. Voor elke geschiedenisles is aangegeven bij welke doelgroep, tijdvakken en domeinen deze aansluit. En dan begint een klein feestje: een tentoonstelling samenstellen uit een enorme hoeveelheid intrigerende Indische voorwerpen, of een ganzenbordspel spelen over de rolverdeling tussen man en vrouw, of filmpjes bekijken over immigranten na 1945, of virtueel overleven op Nova Zembla... Elke les is met zorg gemaakt en een lust voor het oog, en biedt minstens zoveel speel- als leerplezier.

Overigens kunnen docenten met een gratis softwareprogramma ook zelf weblessen maken en deze delen met collega's. Daarnaast zijn drie werkbladen te downloaden van de site, waarmee leerlingen kunnen oefenen met het analyseren van beeldbronnen; het bijbehorend beeldmateriaal is hier ook te vinden. Tot slot zijn in PDF-formaat opdrachten opgenomen op vmbo en havo/vwo-niveau waarin alle exameneisen van het werken met beeldmateriaal aan de orde komen.

Het Geheugen van Nederland biedt docenten een enorm reservoir aan verantwoord les- en toetsmateriaal met beeldbronnen, en vooral: (nog) meer plezier in hun vak!

Op het Geheugen van Nederland zijn schitterende archiefstukken te vinden, zoals deze kompasros uit 1657 van de 32 windstreken, met de benamingen in het Nederlands, Frans, Spaans, Italiaans, Grieks, Latijn. Uit de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam.

www.geheugen.vannederland.nl

Jan Lokin,
Het Klassieke Rome. Een
hoorcollege over de bescha-
vingsgeschiedenis van de
Romeinse samenleving
 (Home Academy Publishers,
 Den Haag 2011) 4 cd's in een doosje,
 € 34,95.

De hoorcolleges van Jan Lokin over de Romeinse beschavingsgeschiedenis gaan vooral over het recht, de rechtspraktijk en de rechtsinstellingen van het Romeinse rijk. Maar daarmee is zijn verhaal niet zuiver juridisch geworden, want het ontstaan en het vastleggen van het recht in Rome is met mythen, godsdienstige rituelen en historische gebeurtenissen omgeven. Daarom laat Lokin ook nu nog bekende figuren als Cicero, Clodius en Caesar in zijn verhaal optreden. Al met al krijgen we langs de gekozen invalshoek een aardig beeld van de Romeinse cultuur, zeker omdat de verteller zijn verhaal verlevendigd met talloze anekdotes en uitleg geeft van veel Latijnse termen en Romeinse gebruiken.

De basis van het Romeinse recht werd gelegd tijdens de strijd van de plebejers - Lokin spreekt nadrukkelijk van dé plebs - om gelijkberechtigting. Na het ontstaan van de Romeinse republiek, volgens de mythische overlevering in 509 voor Christus met de verjaging van de laatste koning Tarquinius Superbus, hadden de afstammelingen van de familieoudsten, de patriciërs, alle macht gekregen. Twee van hen hadden steeds voor een periode van een jaar samen het hoogste gezag. Dat consulambt - ook al werd het door twee personen uitgeoefend - was ondeelbaar. Dat was later ook met het keizerschap het geval. In een lang proces zouden de plebejers hun rechten binnenhalen. Allereerst kregen ze een eigen functionaris, de volkstribuun, die met

een vetorecht beslissingen van de consuls kon tegenhouden. Maar voor het zover was, had de plebs wel in 495 v. Chr. in staking moeten gaan. Ondertussen bleven de plebejers voor het gerecht afhankelijk van de interpretatie van het ongeschreven recht door de uit het patriciaat afkomstige priesters. De volgende eis werd dus een optekening van het recht. Die kwam in 450 v. Chr.; op het Forum kwamen toen de twaalf ivoren tafelen te staan waarin de Romeinse rechtsregels waren gebeiteld. Maar zelfs toen bleef de uitleg nog honderd jaar voorbehouden aan de patriciërs. En plebejers konden ook geen consul worden. Uiteindelijk stemden de patriciërs er mee in dat het hoogste stad-sambt voor de plebs open kwam te staan (369 v. Chr.). Maar ze eisten wel een concessie: er moest een nieuwe ambtenaar voor speciale rechtspraak komen. Zo'n praetor zou altijd een patriciër moeten zijn. Dertig jaar later echter was er al een plebejische praetor. De afronding van de emancipatie van de plebejers kwam met de Lex Hortensia (287 v. Chr.): een wetsvoorstel van een volkstribuun dat, wanneer het eenmaal was goedgekeurd door de volksvergadering, bindend was voor het hele Romeinse volk. Instemming van de patricische Senaat was niet langer relevant. En

daarmee kreeg het ambt van volkstribuun steeds meer gewicht, vooral ook omdat hij, anders dan een consul, geen hele ambtelijke carrière had hoeven te maken voordat hij het ambt kon bekleden. Dus is het niet verwonderlijk dat een patriciër als Publius Claudius Pulcher, die een rekening met Cicero te vereffenen had en hem wilde laten verbannen, zich door de volksvergadering graag van patriciër tot plebejer had laten hernoemen. Toen dat niet lukte moest hij een andere manier vinden om van stand te veranderen. Uiteindelijk slaagde hij in zijn opzet en kon hij volkstribuun worden. Zijn juridische aanval op zijn vijand leidde er toe dat Cicero in ballingschap moest in Griekenland. Met het groter worden van het rijk verloor de volksvergadering van de plebejers haar invloed; de plaats van vertegenwoordiging van het volk werd door het leger ingenomen. Zo stoelde de macht van de keizers - niet erfelijk! - formeel op de instemming van het volk en de senaat (Senatus Populus Que Romanus). In de praktijk riep het leger iemand tot keizer uit en bekrachtigde de Senaat die daad vervolgens. Maar omdat de Senaat alles goedkeurde wat de eerste wilde, bepaalde het leger in feite dus de keizerskeuze.

Hans Pols

**Nelson Mandela,
In gesprek met zichzelf**

(Spectrum, Houten 2010), 432 blz.,
€ 29,99.

Mandela is een levende legende en een halve heilige geworden. Ten eerste doordat hij de bekendste politieke gevangene ter wereld werd, die maar liefst 27 jaar gevangen gehouden werd, waarvan de langste tijd op het beruchte Robbeneiland. Ten tweede omdat hij na zijn vrijlating de eerste democratisch gekozen president van het nieuwe Zuid-Afrika werd en samen met vertegenwoordigers van de vroegere machthebbers aan een nieuw Zuid-Afrika bouwde. Daarmee maakte hij grote indruk.

Na zijn vrijlating verscheen in 1994 *Long walk to freedom. The autobiography of Nelson Mandela*, dat een jaar later ook in het Nederlands verscheen en meerdere drukken zou halen. In het voorwoord dankt Mandela onder meer Richard Stengel en Ahmed Kathrada voor hun hulp bij het samenstellen van zijn autobiografie. Stukken uit de gesprekken die Mandela met Stengel en Kathrada voerde zijn opgenomen in dit boek, evenals interviewfragmenten met anderen, passages uit een ongepubliceerde autobiografie, brieffragmenten, stukken uit zijn dagboek etc. Dit materiaal is onderverdeeld in vier flinke hoofdstukken die allemaal periodes uit Mandela's leven vertegenwoordigen.

De laatste woorden van het boek luiden: "Een ding dat me in de gevangenis grote zorgen baarde, was het onjuiste beeld dat ik onbewust naar de buitenwereld projecteerde: dat ik als heilige beschouwd zou worden. Dat ben ik nooit geweest, zelfs niet volgens de aardse definitie van een heilige, die een zondaar is die het blijft proberen".

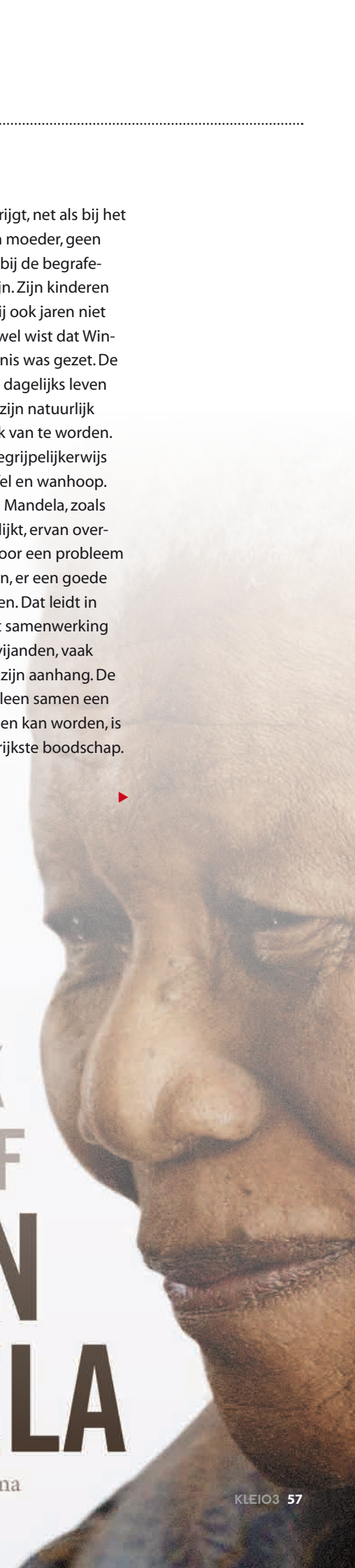
Nee, een heilige was Mandela niet. Dat blijkt uit de passages over zijn

eerste, mislukte huwelijk met Evelyn Ntoko Mase. Mandela wil er eigenlijk niets over zeggen, zich bewust van zijn eigen falen. Ook met zijn tweede huwelijk, met Winnie Mandikizela liep het niet goed af, en ook hier wil Mandela er niet te veel over zeggen. Dat hij geen heilige was, blijkt ook uit de passages over de totstandkoming van *Long walk to freedom*, waar Mandela heel bewust passages aanpaste voor het (politieke) doel dat hij met dit boek nastreefde. En dat blijkt uit zijn overwegingen om begin jaren zestig van de vorige eeuw de geweldloosheid, die het ANC aanhing, te laten varen.

Het boek is ook ontroerend en aangrijpend. De brieven aan zijn eerste echtgenote en anderen bijvoorbeeld nadat hij gehoord heeft dat zijn zoon Thembi bij een verkeersongeluk is omgekomen. Hij heeft zijn zoon dan al vijf jaar niet

meer gezien. Hij krijgt, net als bij het overlijden van zijn moeder, geen toestemming om bij de begrafenis aanwezig te zijn. Zijn kinderen bij Winnie heeft hij ook jaren niet gezien, terwijl hij wel wist dat Winnie in de gevangenis was gezet. De passages over het dagelijks leven op Robbeneiland zijn natuurlijk ook niet om vrolijk van te worden. Mandela kende begrijpelijkerwijs periodes van twijfel en wanhoop. Steeds meer raakt Mandela, zoals ook uit dit boek blijkt, ervan overtuigd dat alleen door een probleem samen op te lossen, er een goede regeling kan komen. Dat leidt in zijn optiek ook tot samenwerking met de vroegere vijanden, vaak tot verbazing van zijn aanhang. De overtuiging dat alleen samen een oplossing gevonden kan worden, is Mandela's belangrijkste boodschap.

Wim Rongen

IN GESPREK MET MIJZELF NELSON MANDELA

Met een voorwoord van Barack Obama

SPECTRUM | LANNOO

**Adam Hochschild,
*Verzet en eendracht. De
Grote Oorlog, 1914-1918***

(Meulenhoff, Amsterdam 2011),
463 blz., € 29,90.

Generaals zijn altijd bezig de vorige oorlog te winnen, althans dat wordt beweerd. Maar voor de Franse legerleiding in de eerste helft van de twintigste eeuw gaat het zeker op. En de gevolgen waren er naar: in 1914 werd de oorlogsvoorbereiding Frankrijk bijna fataal en in 1940 draaide ze zelfs uit op een militaire ramp. Aan het einde van de negentiende eeuw was het Franse leger met een goed uitgewerkte offensieve strategie ('Plan XVII') volledig gereed voor de oorlog van 1870. En met het strijdplan van Maginot waren de Fransen twintig jaar later klaar voor het *Von Schlieffenplan*. Maar het kan nog erger: de

bevelhebber van het Britse expeditieleger aan het westelijk front in de Grote Oorlog, Douglas Haig, stelde in 1921 vast dat vliegtuigen, tanks en auto's de traditionele cavalerie nooit zouden kunnen vervangen. Hij had in de oorlog zelf honderdduizenden soldaten opgeofferd om ruimte te maken voor de inzet van zijn bereden troepen die met cavaleriecharges de Duitsers uit Noord-Frankrijk en België zouden moeten vegen. Zover is het nooit gekomen: zijn Tommies kwamen tot de zomer van 1918 niet veel verder dan het Duitse prikkeldraad om vervolgens te worden weggemaaid door de Duitse Maxim-mitrailleurs. Haigs voorganger, John French, had voor de oorlog nog met succes gepleit voor het behoud van de lans bij de cavalerie. Toen de slagpartij aan de Somme al twee maanden bezig was, zette Haig een nieuw wapen ter ondersteuning van de infanterie in, de tank. Het doel was nog steeds de weg vrij te maken voor de cavalerie. Postduiven moesten trouwens berichten uit de tanks overbrengen. Grote afstanden hoefden ze daarvoor niet te overbruggen; de gemiddelde snelheid van de gepantserde gevaartes was drie kilometer per uur. Bovendien kwam meer dan de helft van de tanks de eerste dag al vast te zitten in de diepe inslagkraters.

Voor Haig waren de enorme verliezen aan de eigen kant alleen maar een bewijs dat het Duitse front op instorten stond: de verliezen van de Duitsers moesten minstens zo groot zijn als die van de Britten. Enig bewijs daarvoor had hij niet. Haig kwam, zoals bekend, zelf niet aan het front. Het was, zo vond hij, zijn plicht zich daar niet te vertonen. Hij werd ziek van het zien van doden en gewonden. Overigens kon hij zwaar teleurgesteld zijn als hij hoorde dat Britse verliezen op zeker moment laag waren; dat betekende,

met zijn logica, dat ook de Duitsers weinig slachtoffers te betreuren hadden!

Toch heeft zijn onverzettelijke houding, die van 'niet over mijn lijk, maar dan toch wel over die van mijn mannen' er mede voor gezorgd dat het Duitse voorjaaroffensief van 1918 tot staan gebracht kon worden. Een aanval die echt een wanhoopsdaad was. De Duitsers waren uitgeput door de Engelse blokkade en volledig door hun reserves heen. Toen de vaart uit het offensief was, stortte het Duitse front in: de nieuwe stellingen waren nauwelijks ingericht om te verdedigen en het moreel bij de legerleiding en de troepen was geknakt. De komst van de Amerikanen deed de rest.

Haig is maar een van de hoofdpersonen in *Verzet en eendracht*. Hochschild gebruikt de belevenissen van een groot aantal Britten, generaals, ministers, suffragettes, vakbondsleiders, pacifisten, oorlogspropagandisten, (vermeende) deserteurs en dienstweigeraars tijdens de oorlog om zijn geschiedenis van de Grote Oorlog te vertellen. Daardoor is het wel een Brits verhaal geworden; de Duitsers, Fransen, Belgen en de andere betrokken volken zijn figuren in zijn relaas. En één ding is voor hem ook duidelijk: Duitsland is de hoofdschuldige van deze oorlog. Toch spaart Hochschild de Engelse legerleiding en de regering in Londen niet. Het kortzichtige optreden van Haig en zijn voorganger George French, de haatcampagnes van Rudyard Kipling, de onverzoenlijke taal van Lloyd George, de oorlogspropaganda, de persbreidel en doodvonnissen voor desertie, alles komt ter sprake. Fascinerend zijn de tegengestelde levens van French (tot 1915 bevelhebber van de British Expeditionary Force in Frankrijk) en zijn zus, Charlotte Despard (suffragette, socialiste en pacifiste). French werd na zijn gedwongen vertrek uit

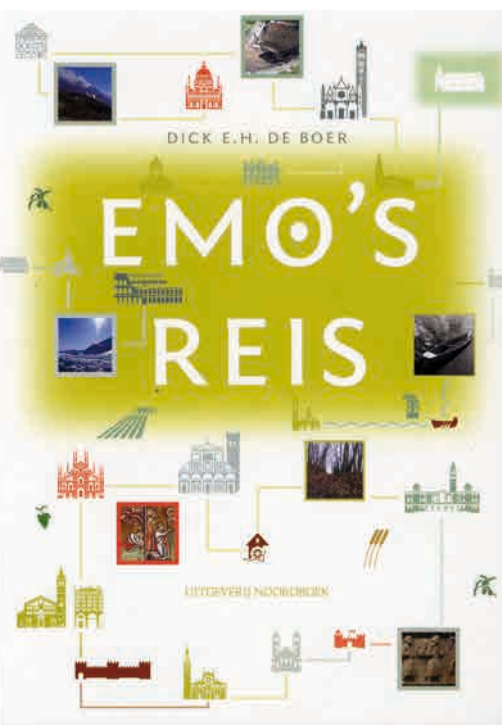

Adam Hochschild
Verzet en eendracht

DE GROTE OORLOG, 1914-1918

M

Meulenhoff

**'Het is een negentiende-
eeuwse mythe dat de
middeleeuwer nog geloofde
dat de aarde plat was'**

Frankrijk hoofd van de strijdkrachten in Groot-Brittannië en moest later het Britse gezag handhaven in het naar onafhankelijkheid strevende Ierland. Hij wilde dat doen zoals hij ook het Boerenverzet in Zuid-Afrika bedwongen had: met contraguerrilla en concentratiekampen. Zijn zus zette zich in voor de Ierse zaak. Terwijl hij zich na de oorlog terugtrok in Zuid-Frankrijk, vestigde zij zich in de Ierse Republiek en ondersteunde daar tot op hoge leeftijd in het geheim de ondergrondse IRA. In de oorlog had French al het contact met zijn zus verbroken.

Hans Pols

Dick E.H. de Boer, *Emo's reis*
(Uitgeverij Noordboek, Leeuwarden 2012), 496 blz., € 29,95.

Op 9 november 1211 vertrok abt Emo van het kleine Friese Nijeklooster naar Rome. Te voet. Emo moet naar Rome omdat hij een conflict heeft met de bisschop van Münster over het bezit van het kerkje in Wierum. Emo krijgt zijn zin. De pauselijke bureaucratie zorgde er weliswaar voor dat hij twee maanden in Rome moest blijven voordat er een beslissing genomen werd, maar het lange wachten was de moeite waard. Het kerkje bleef in bezit van het Nijeklooster. Ruim een half jaar later, op 6 juli 1212 is Emo terug in Friesland.

Dick de Boer, emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis in Groningen, reconstrueerde de reis. Dat leidde tot dit boek, dat ruim een half jaar geleden verschenen is en inmiddels al aan de derde druk toe is. Volledig terecht, want het is een prachtboek.

Die reconstructie deed De Boer aan de hand van wat Emo jaren later zelf opschreef in zijn *Kroniek van Bloemhof*. Daarin noemt de abt een aantal plaatsen waar hij tijdens zijn reis overnacht heeft. Daarnaast gebruikte De Boer zijn kennis van doorgaande routes in de middeleeuwen en verder onder meer het verslag van de reis die koning Filips II Augustus in 1191 maakte van Rome terug naar Frankrijk en de kroniek van Albrecht van Stade uit omstreeks 1250. De Boer vertelt dat de middeleeuwer gemiddeld 30 tot 45 km per dag aflegde. Dat deed Emo ook. Slapen deed hij meestal in kloosters, bij voorkeur die van zijn eigen orde. En passant legt De Boer uit dat de middeleeuwer al lang wist dat de aarde rond was. Het is een negentiende-eeuwse mythe dat de middeleeuwer nog geloofde dat de aarde plat was.

De heenreis ging over Groningen, Mönchengladbach, Zuid-Limburg, België, Bourgondië, de Alpen, de Po-vlakte, Lucca en Viterbo naar Rome. De terugreis over Zwitserland, Basel, Straatsburg, langs de Rijn omhoog en dan via Münster terug. De Boer beschrijft de 241 dagen dat Emo onderweg is zo nauwgezet mogelijk; iedere dag beslaat een of twee pagina's. De Boer vertelt wat Emo gezien kan hebben en wat wij daarvan nog kunnen zien. En dat is nog behoorlijk veel, blijkt steeds weer. De eerste helft van de dertiende eeuw was een bewogen periode. Er waren conflicten tussen pausen en keizers. 'Superpaus' Innocentius III kwam in conflict met keizer Otto IV. En later in die eeuw kwam paus Innocentius IV in conflict met keizer Frederik II, 'il Stupor Mundi', 'de Verbazing der Wereld' van die tijd. Frederik II en Otto IV vochten om de Duitse keizerskroon. Het is ook de tijd van de kinderkrusttochten en van ketterse bewegingen als de Waldenzen. Emo krijgt van veel van die gebeurtenissen iets mee op zijn reis. Het is toch vreemd om je te realiseren dat Emo acht eeuwen geleden door je geboorteplaats is gewandeld. Op weg van Heinsberg naar St. Gerlach bij Valkenburg passeerde hij Gangelt en Brunssum. De Boer noemt Gangelt een 'schatkistje'. Ik ben er tientallen keren geweest, maar ik moet blijkbaar weer een keer terug. Dat geldt overigens voor veel plaatsen die De Boer beschrijft. Want hij weet precies waar je moet kijken. Het boek is fantastisch uitgegeven, met tientallen illustraties en foto's. Zoals al gezegd, een prachtboek. Dan vergeef je de schrijver kleine onduidelijkheden (Filips II Augustus of Philips II Augustus) en foutjes (in 1141 vertrok de kapelaan van de bisschop van Troyes naar Rome om in 1301 terug te keren) heel graag.

Wim Rongen ■

Flip je geschiedenisles

Differentiëren met behulp van screencasts

Sinds twee jaar is er in het onderwijs sprake van een digitale hype: *Flipping the Classroom*.¹ Nieuwsgierig geworden door bijvoorbeeld de Khan Academy ben ik daar in 2010 ook mee gaan experimenteren en de resultaten overtroffen al mijn verwachtingen.

Jelmer Evers is docent geschiedenis op UniC in Utrecht. Hij blogt op *Bits and History* en voor *hetkind.org*.

► *Flipping the Classroom*. The Economist. 17 sept. 2011.

► Jelmer Evers. *Is 'Flipping the Classroom' zinvol?* Bits and History. 23 okt. 2011. Kevin Makice. *Flipping the Classroom Requires More Than Video*. Wired.com. 13 apr. 2012.

► Aaron Sams en Jonathan Bergman. *How the Flipped Classroom Was Born*. The Daily Riff. 12 Jan. 2011.

Wat is Flipping the Classroom precies? In zijn meest elementaire vorm is het de instructie online aanbieden als huiswerk zodat leerlingen in de les met 'huiswerk'-opdrachten aan de gang gaan onder begeleiding van de docent. Op deze manier kun je leerlingen beter helpen als ze ergens tegenaan lopen, tenminste dat is de gedachte. Er is kritiek op de Khan Academy en Flipping the Classroom omdat de nadruk nog steeds ligt op directe instructie. Daarnaast bestaat de angst dat online instructies leraren zouden kunnen gaan vervangen.² Geen van beide beweringen is gelukkig waar.

Voordat Khan populair werd timmerden twee docenten uit Amerika hier ook al mee aan de weg: Aaron Sams en Jonathan Bergman. Zij stonden aan de wieg van de hele 'Flip'-beweging.³ Het concept is uiteindelijk populair geworden door Salman Khan en de Khan Academy. Deze voormalige bankier nam voor zijn nichtjes filmpjes op over allerlei bèta-onderwerpen om hen zo te helpen met school. Die filmpjes werden enorm populair onder scholieren over de hele wereld. Zo populair

dat hij besloot om een stichting op te richten zodat hij zich fulltime met onderwijs bezig kon houden. Inmiddels is deze Khan Academy een begrip geworden en is er naast de filmpjes een adaptief leersysteem in ontwikkeling.

Consumptieve houding

Het geschiedenisexamen van vorig jaar was voor mij de eerste aanzet om met Flipping the Classroom te gaan experimenteren. Op UniC kunnen leerlingen redelijk zelfstandig werken. Er is één klassikaal lesuur ingeroosterd en daarbuiten begeleid ik leerlingen al dan niet individueel in de groep (het leer-domein). Alle leerlingen werken met een laptop en vullen hun tijd zelfstandig in. Dat klassikale uur is dus kostbaar en moet zinvol worden ingezet. Als ik een presentatie geef dan is meteen een groot gedeelte van die tijd voorbij. Dat is op zich niet zo erg, maar leerlingen hadden een redelijk consumptieve houding in dat uur. De gruwel van elke docent. Ze zouden dan juist heel actief met geschiedenis aan het werk moeten zijn. Dat moest anders kunnen. Vandaar dat ik online video's ben gaan inzetten.

Illustratie **Hanneke van Broekhoven**.

Er zijn heel veel manieren om die video's te maken. Door te experimenteren kwam ik uit bij een *workflow* die bij me paste. Ik nam als experiment een gewone klassikale les op met een draadloze microfoon en *screencast* software. Daarmee kun je je scherm opnemen. In dit geval gebruikte ik een PowerPoint-presentatie die ik het jaar daarvoor al had gemaakt. Het resultaat was te rommelig omdat het geluid van de les te horen was, maar de leerlingen waren erg enthousiast dat ze de les terug konden kijken. Kort daarna ben ik complete lessen apart gaan opnemen.

Daar bestaan verschillende middelen voor. Het begint natuurlijk met lesmateriaal. Dat kan van alles zijn: een PowerPoint, Prezi, PDF, Word, etc. Zeker als het materiaal al is gemaakt kun je met relatief weinig extra werk je lessen gaan 'flippen'. Om het jezelf heel makkelijk te maken kun je jezelf opnemen met een camera voor een (smart)bord. Een opname van een computerscherm levert het beste resultaat op. Daar heb je *screencast*-software voor nodig.

Er zijn goede gratis programma's als *Screenr*, *Screenbird* en *Screencast-o-matic*. Hiermee kun je korte filmpjes opnemen, maar helaas nog niet bewerken. De beperking bij deze gratis tools zit met name in de lengte en het aantal filmpjes die je kunt bewaren. Je kunt wel altijd de filmpjes downloaden of exporteren naar YouTube.

'De angst bestaat dat online instructies leraren gaan vervangen. Dat is gelukkig niet waar'

Voor goede filmpjes die je langer wilt gebruiken is nabewerken vaak wel nodig. Als je een *screencast* hebt gedownload dan kan dat via *Microsoft Moviemaker* voor Windows of *iMovie* voor de Mac. Bevalt screencasting goed, dan is de stap naar professionele software snel gemaakt. *Camtasia* (Win/Mac) en *Screenflow* (Mac) bevatten alle functionaliteit die je nodig hebt: opnemen, video en geluid bewerken, animaties invoegen, zoomen en overgangen zijn de belangrijkste. Ik kan inmiddels niet meer zonder Camtasia.

Kostbare opslagruimte

Leerlingen moeten natuurlijk ook de filmpjes kunnen vinden. De meest logische plek is YouTube, inmiddels een fantastische bron voor educatief materiaal. Vimeo is ook een goed alternatief. Op deze manier hoeft je als docent geen kostbare opslagruimte te regelen en met een afspeellijst kun je hele onderwerpen bundelen. Als de filmpjes openbaar zijn dan is het ook direct beschikbaar voor alle geïnteresseerde leerlingen. Zo is er voor geschiedenis inmiddels ook materiaal beschikbaar van andere collega's. Joost van Oort heeft op zijn

'Natuurlijk vertel ik nog veel verhalen en leg ik ook nog klassikaal uit'

YouTube kanaal (jortgeschiedenis) inmiddels bijna alle kenmerkende aspecten uitgebreid behandeld. Ik gebruik deze ook in mijn les. Ik blijf zeker ook films maken, maar filmpjes van collega's vormen ook een goede basis. Maar hoe zet je de video's in? Ik maak het onderscheid tussen de 'simpele flip', de 'complexe flip' en 'voorbij de flip'. Waar de meeste mensen aan denken bij Flipping the Classroom is de 'simpele flip'. De leerlingen kijken thuis de video en maken in de klas opdrachten uit het werkboek en doen eventueel andere werkvormen die je hebt bedacht. Op deze manier begeleid je leerlingen bij

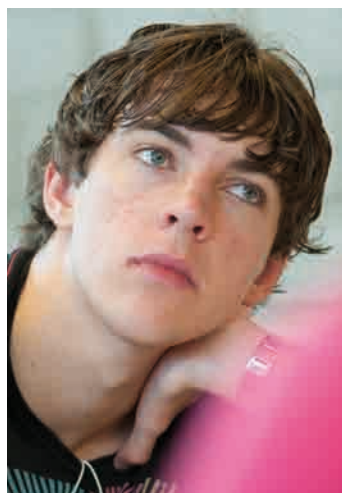
hun werk en kun je ze helpen als ze ergens tegenaan lopen. Niet heel spannend en je kunt je afvragen of het al die energie waard is. Misschien ter afwisseling, maar daar zit de didactische meerwaarde niet in.

Bij de 'complexe flip' komt de meerwaarde van video meer tot zijn recht. Leerlingen kijken thuis de video en in de les kunnen ze meerdere activiteiten doen die aansluiten bij hun leerbehoeften, differentiatie in de les. Om dat in goede banen te leiden kun je toetsresultaten, observaties en formatieve online toetsen gebruiken. Dat laatste kan ook onderdeel zijn van het huiswerk of als opstartactiviteit van de les. Naast de quizfunctionaliteit van een ELO (Elektronische Leeromgeving) is Socrative hiervoor een laagdrempelige applicatie. Met Socrative kunnen leerlingen met behulp van laptop, smartphone of tablet zelfstandig een quiz maken en stemmen op antwoorden.

Leerlingen kunnen in de les aan de slag met activiteiten die bij hen passen. Je kunt een klas opdelen in bijvoorbeeld vier groepen. Allereerst is er de 'remedial' groep, deze groep moet zich vooral richten op de basiskennis. Ik gebruik daarvoor onder andere simpele hulpvragen, tijdlijnenopdrachten en Quizlet. Dit is een *flashcard* website om leerlingen te laten oefenen met feiten. Daarnaast is er een 'standaard' groep. Deze leerlingen kunnen aan de slag met

FOTO: SHUTTERSTOCK

toepassingsvragen, conceptmaps, casestudies en bijvoorbeeld een nep Facebook-profiel over de dekolonisatieoorlog van de Vietnam tegen Frankrijk. De 'extra' groep maakt complexere open onderzoekopdrachten of een *Document Based Question* (DBQ). De 'zelfstandige' groep komt zelf met voorstellen hoe ze hun lessen willen vormgeven, dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een zelfstandig onderzoek.

Voorbij de flip

Uiteindelijk kom ik steeds meer uit bij wat ik 'voorbij de flip' noem. Feedback kun je ook inspreken en ook leerlingen kunnen screencasts gebruiken voor hun werk. Het allerbelangrijkste is echter het maken van keuzes. Door de instructie online te plaatsen wordt het steeds meer mogelijk voor leerlingen om keuzes te maken in hun leerproces. Daarnaast wordt het voor docenten makkelijker om leerlingen één op één te begeleiden en tegelijkertijd ook structuur aan te bieden. Ze kunnen onder (soms strikte) begeleiding van een docent door de stof heen. Autonomie van de leerling bevordert het leerproces, zonder dat je als docent afstand doet van je begeleidende en sturende rol.⁴

Met behulp van andere digitale middelen wordt het mogelijk om steeds meer tijd- en plaatsonafhankelijk te leren. Leerlingen maken zelf ad hoc studiegroepen en vragen om feedback op school, maar doen dat nu ook via Twitter en Facebook. Leren vindt zo steeds meer plaats waar en wanneer leerlingen dat ook uitkomt. Social media, YouTube en applicaties als Storify, Anymeeting en nog veel meer, maken dit mogelijk. Paradoxaal genoeg worden de video's daardoor minder belangrijk. Het wel of niet gebruiken van de video's

wordt onderdeel van het keuzeproces. Inmiddels zijn video's niet meer verplicht voor de les, alhoewel ze wel degelijk een meerwaarde kunnen hebben.⁵

Natuurlijk vertel ik nog veel verhalen en leg ik ook nog klassikaal uit. Dat is toch één van de leuke aspecten van het vak. Leerlingen vragen er ook om. Dat laatste is voor mij cruciaal, door de keuze bij de leerlingen te leggen worden ze meer eigenaar en zich bewust van het leerproces. In de praktijk gebruik ik alle vormen van 'geen flip' tot 'voorbij de flip'. Maar hoe meer materiaal er is hoe meer keuzes je kunt maken. Zo zijn de eindexamenthema's steeds meer op eigen invulling gebaseerd omdat er heel veel materiaal beschikbaar is.

Flipping the Classroom is voor mij een enorm geslaagd experiment. Leerlingen reageren erg enthousiast in persoonlijke gesprekken en in leerlingenenquêtes. Daarnaast zie je dat ze een enorme behoefte hebben aan dit soort lesmateriaal en deze manier van leren. Want buiten UniC wordt er ook erg veel gebruik gemaakt van de filmpjes en worden er vragen gesteld via Twitter en YouTube door leerlingen die ik niet persoonlijk ken. Hun enthousiaste reacties zijn zeker ook een reden om het te doen. Lesmateriaal maken en een adaptieve leerlijn ontwerpen is een creatieve uitdaging. Dat maakt het docentschap nog leuker. Flipping the Classroom is daarom een kans, niet alleen voor de leerling, maar ook voor de docent. ■

Meer filmpjes en links zijn te vinden in deze storify
<http://storify.com/jelmerevers/flipping-the-classroom>.

► Hyungshim Jang, Johnmarshall Reeve, and Edward L. Deci. *Engaging Students in Learning Activities: It Is Not Autonomy Support or Structure but Autonomy Support and Structure*. *Journal of Educational Psychology* 102.3 (2010): 588-600

► Ramsey Musallam. *The Effects of Using Screencasting as a Multimedia Pre-Training Tool to Manage the Intrinsic Cognitive Load of Chemical Equilibrium Instruction for Advanced High School Chemistry Students*. Diss. University of San Francisco, 2010 p.101

Een levensgrote spiegel

Ervaringen van een beginnend docent

Madeleine Kievits (22) heeft drie jaar les gegeven in het voortgezet onderwijs. Tegenwoordig volgt zij een Master Theologie en geestelijke verzorging en maakt zij deel uit van de klankbordgroep van de VGN.

Toen ik voor het eerst de klas binnentapte, zat er een levensgrote spiegel op mij te wachten. 28 leerlingen uit havo 3 maakten mij zó bewust van mijzelf. Ze stelden me diepe levensvragen met niets meer dan hun prangende ogen; wie ben jij? Wat wil je van ons en hoe denk je dat te bereiken? Ze fungeerden niet alleen als spiegel voor mijn uiterlijk – hoewel ik maar een jaar of zeven scheel met de meeste leerlingen kan ik hun modegrillen nu al niet meer bijhouden – maar ook voor mijn innerlijk. Geen enkel college bronnenkritiek, Karolingen of Erikson kan je voorbereiden op deze spiegel. Er is echter ook geen college of boek dat je zo veel kan leren als de praktijk. Ik stapte dus zelfbewust door naar mijn bureau, pakte de whiteboard marker en schreef: wat gaan we vandaag doen?

Begrip opbrengen

In 2008 ben ik geschiedenis gaan studeren aan de Universiteit van Utrecht. Op de middelbare school vond ik geschiedenis niet eens het leukste vak, maar de docent was bijzonder inspirerend en geschiedenis leek me het aantrekkelijkste vak om te geven als docent. Niet zozeer bij het vak, maar bij het onderwijs ligt mijn hart. Ik heb voor geschiedenis gekozen omdat je in dat vak bij uitstek leerlingen kunt boeien met verhalen over mensen. Als ik iets belangrijk vind als docent dan is het dat leerlingen begrip leren opbrengen voor elkaar, zowel voor mensen in het heden als het

verleden; dat ze inzicht verwerven in waarom sommige dingen zijn gebeurd – hoe tragisch ook – zoals ze zijn gebeurd. Als je niets weet van de angst voor oorlog naar aanleiding van de loopgravengevechten, de schande van het Verdrag van Versailles of van de economische crisis van het Interbellum, kun je onmogelijk begrip opbrengen voor de massabeweging die op gang kwam na haatzaaiende oproepen van Adolf Hitler. Ik heb heus niet de illusie mijn leerlingen tot zulke kritische mensen op te leiden dat we oorlog kunnen voorkomen, maar ik hoop op z'n minst dat het ze mild zal maken in hun oordeel over een ander.

Onschatbare waarde

Binnen de bachelorsfase aan de universiteit heb ik de educatieve minor gevolgd. Het programma van 30 ECTS (studiebelasting van 20 uur in de week, gedurende één jaar) bereid je voor op een baan in het onderwijs en levert je – met het behalen van je bachelorsdiploma – een tweedegraads lesbevoegdheid op. Het

programma bestaat uit een wekelijks college vakdidactiek, een wekelijks college vakoverstijgende didactiek en twee dagen stage op een middelbare school. Die combinatie van praktijk en theorie heb ik als heel leerzaam ervaren; in de colleges was veel ruimte om (net niet) uit de hand gelopen praktijksituaties met elkaar te bespreken. Op de stageschool had ik een stagebegeleider bij wie ik eerst wat lessen mocht 'afkijken' en die vervolgens achterin de klas ging zitten om mijn lessen te observeren. Vooral het nabespreken van deze lessen was van onschatbare waarde. Mijn begeleider vroeg mij bijvoorbeeld waarom ik voor een bepaalde werkvorm of ordemaatregel gekozen had. Zijn kritische vragen naar het waarom verschaften mij inzicht en reflectie op mijn handelen. In de verhouding met mijn stagebegeleider was ik weer even de leerling. Ik denk dat het goed is als elke docent zich dat blijft realiseren; hoeveel ervaring je ook hebt, je blijft altijd nog ergens leerling.

Karakter

Vanuit de opleiding kregen we de opdracht om één van onze eigen lessen te filmen. Ik vond dat heel spannend omdat ik enerzijds niet wist hoe de leerlingen zouden reageren op de camera en anderzijds omdat je jezelf genadeloos ongecensureerd terugziet! In het beroep van docent sta je nooit uitsluitend als professional voor de klas; je staat er ook als mens. Van de nabespreking van de gefilmde les heb ik veel geleerd over wie ik ben. Zo herkende ik in mijn klassenmanagement mijn behoefte om het mensen naar de zin te maken en ieder het gevoel te geven dat ik hem of haar gezien heb. In het onderwijs is dat simpelweg niet altijd mogelijk en het kan er zelfs toe leiden dat je de groep als geheel te kort doet. In dat opzicht heeft de educatieve minor mij niet alleen begeleid in het ontwikkelen van mijn identiteit als docent, maar is het ook zeer vormend geweest voor mijn karakter als mens. ■

De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865-1965

Nascholing in Utrecht

Op vrijdag 9 november 2012 organiseert het St. Bonifatiuscollege in Utrecht, in samenwerking met de Universiteit Utrecht een nascholing bij het nieuwe examenonderwerp geschiedenis 2013 voor havo en vwo.

Sprekers zijn o.a.:

Bruce Kuklick (University of Pennsylvania),
Rob Kroes (UvA), Ruth Oldenziel (TUE),
Damian Pargas (UU), Willem Post (Clingendael),
Jaap Verheul (UU).

Daarnaast zijn er diverse workshops, met o.a.
Bruce Kuklick, Guido van Rijn, Inge Smolenaars,
Rutger Stoel en Hanneke Tuithof.

Muziek wordt verzorgd door Champagne Charlie.

Het volledige programma en het aanmeldingsformulier zijn te vinden op de website: www.boni.nl/nascholing.

Universiteit Utrecht

Een vereniging met hart voor geschiedenis

We mogen weer terugkijken op een actief verenigingsjaar. Opnieuw is de nodige aandacht besteed aan het nieuwe CE havo-vwo dat vanaf 2015 zal worden afgenomen. In oktober 2011 is de syllabuscommissie begonnen aan de uitwerking van de nieuwe examens en de eerste resultaten hiervan zijn door het CvE onlangs gepubliceerd en bij verschijnen van deze Kleio zijn de eerste voorlichtingsbijeenkomsten hierover gehouden. Er zullen er ongetwijfeld meer volgen. Een ander langlopend project waarbinnen VGN-bestuursleden hebben geparticipeerd was de zogenaamde Lerarenregistratie. In februari 2012 is deze registratie officieel van start gegaan. Voorlopig lijkt de aandacht van de gemiddelde docent

voor dit fenomeen gering. We zijn verheugd dat de samenwerking met het KNHG dit jaar tot een mooi en geslaagd initiatief heeft geleid, namelijk een gezamenlijk voorjaarscongres op 30 maart j.l. onder de uitdagende titel 'Het mondiaal perspectief in onderwijs en onderzoek'. De opkomst was bemoedigend en de reacties waren zeer positief. Wie weet wordt dit een interessante traditie met een blijvende samenwerking tussen VGN en KNHG.

Ook de diverse VGN-commissies hebben van zich laten horen. De Havo/vwo-commissie heeft veel energie gestoken in de organisatie van de jaarlijkse regionale eindexamenbesprekingen. Ook heeft men zich gestort op het lastige probleem van het niveauonderscheid tussen havo en vwo met het oog op de examens. De resultaten hiervan vindt u ongetwijfeld in een van de volgende Kleio's. De Vmbo-commissie heeft zorgvuldig geluisterd naar kritische geluiden uit het veld over de eindexamens vmbo. Dit heeft geleid tot een doortimmerde lijst met verbeterpunten. De voorstellen tot wijziging zijn doorgegeven aan het CvE met het verzoek hiertoe een syllabuscommissie in te stellen. De laatste jaren ging de aandacht van het VGN-bestuur vooral uit naar de ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs. Het is goed om te zien dat onze vereniging een zeer zelfstandig opererende (in de positieve betekenis!) PABO-commissie binnen haar gelederen heeft. In de loop der jaren heeft deze commissie een indrukwekkend netwerk opgebouwd waarbinnen de belangen van het geschiedenisonderwijs voor Pabo's en primair onderwijs ruimschoots aandacht krijgen. De

studiedag 'Tijd voor de tijdvakken' was inspirerend en wie nog steeds niet is geabonneerd op de nieuwsbrief 'Historie Gesignaleerd' heeft het echt aan zich zelf te wijten niet op de hoogte te zijn van alle actuele wetenswaardigheden binnen ons vakgebied. Het optreden van de Vavo-commissie (volwassenonderwijs) was dit jaar - deels vanwege onderbezetting - wat bescheiden. Dit neemt niet weg dat men heeft geprobeerd aandacht te vragen voor een in bepaalde opzichten ondergewaardeerde positie van de Vavo-eindexamenkandidaten. Waarom kunnen deze leerlingen geen rol spelen bij de versnelde correctie (WOLF-registratie) en daarbij meewegen in het vaststellen van de N-norm? Vanuit Cito en CvE bleek weinig gehoor voor deze klacht. Het VGN-bestuur is voornemens om hier opnieuw aandacht voor te vragen.

De VGN is financieel en ook wat betreft ledenaantal en samenstelling een gezonde vereniging. Dat neemt echter niet weg dan onze vereniging - met oog voor de toekomst - haar activiteiten nog meer onder de aandacht zal moeten brengen van geschiedenisstudenten en jonge collega's. Wat dat betreft heeft de commissie Lerarenopleidingen het nodige werk verzet. Al enige tijd is een klankbordgroep actief bestaande uit jonge docenten geschiedenis. Het VGN-bestuur is onder de indruk van het enthousiasme en we zijn voornemens hier meer ruimte voor te bieden. Mogelijk zal dit leiden tot vorming van een nieuwe VGN-commissie bestaande uit jonge geschiedeniscollega's en studenten van de lerarenopleidingen. Op deze wijze hopen we hun inbreng een relevante plek te geven binnen de VGN. De didactiekcommissie verzorgde vorig najaar weer een geslaagde didactiekconferentie in Vught. Ten slotte, maar niet op de laatste plaats,

FOTO: SASKIA LELIEVELD

uit het bestuur haar waardering voor het vele werk van de Kleio-redactie. Het aantal nummers is teruggebracht naar 7 per jaar (was 8), maar we hebben niet de indruk dat dit ten koste is gegaan van de kwaliteit. Integendeel. Veel aandacht het afgelopen jaar voor een aantal nieuwe rubrieken waarbij toepassing in de klas centraal stond. Aanvullend didactisch materiaal werd aangeboden via de vernieuwde website. Dat zal de leden niet zijn ontgaan naar wij hopen.

Dit verenigingsjaar nemen we afscheid van enkele bestuursleden. Ondergetekende draagt de voorzittershamer over aan bestuurslid Ton van der Schans. Ton ziet dit evenwel als een tijdelijke job. We zijn dus nog op zoek naar een nieuwe voorzitter. Ook Wendy Hinke verlaat na zeven jaar het bestuur. We zijn haar dankbaar voor het vele werk dat zij als secretaris van de VGN heeft verricht. Wendy blijft actief lid van de VGN binnen de havo/vwo-commissie en trekt de kar wat betreft de regionale besprekingen. Gelukkig kunnen we ook een nieuw bestuurslid verwelkomen in de persoon van Hellen Jansen. Zij was al geruime tijd actief voor de havo/vwo-commissie. Ik eindig met een persoonlijke noot: het was mij een genoegen om zeven jaar actief te zijn als VGN-bestuurder en ik wil allen bedanken voor het vele werk en een inspirerende collegialiteit. De VGN is en blijft een fantastisch vereniging met hart voor het (geschiedenis)onderwijs! ■

Maas van Egdom, voorzitter

Jaarrede ter gelegenheid van de jaarlijkse algemene ledenvergadering VGN op 30 maart 2012.

Rechtop zo die gaat

Waarom is de mens ooit rechtop gaan lopen? Sinds kort weten de onderzoekers het zeker. We lopen rechtop vanwege onze spullen. Om in veiligheid te kunnen brengen wat we hebben. Biologen¹ bestudeerden het moment waarop apen op twee benen verder gingen: dat was wanneer er iets te halen viel dat schaars was. Dat gaf onze voorouders het duwtje om rechtop te gaan lopen. Dan heb je namelijk je handen vrij om iets mee te nemen.

Spullen: blijkbaar zijn we genetisch gecodeerd om ervan te houden. Om ze te verzamelen. Of het nou een voorraad shampoo is, een dozijn vrolijk gekleurde snelhechters, een zeefdruk, een boek, een lippenstift of een espressomachine. Binnen is binnen. Met spullen voelen we ons veilig. Ondertussen liggen alleen al op mijn bureau misschien wel 200 hebbedingetjes waar ik eigenlijk iets mee zou moeten, maar alleen al het denken aan opruimen zorgt ervoor dat ik in mijn bed wil gaan liggen met de dekens over mijn hoofd. Tot twee jaar geleden 'ging het nog'. Maar sinds ik voor de klas sta is er een niet eerder vertoonde tsunami van spullen over me heen gekomen. Methodeboeken, werkboeken, stapels toetsen, magistercodes, po's, oefenmateriaal, whiteboardstiften, dvd's. Wat gooi ik weg en wat bewaar ik? En waar dan?

'Sinds ik voor de klas sta is er een niet eerder vertoonde tsunami van spullen over me heen gekomen'

Uit onvermogen tot daadkrachtig spullenmanagement, sleep ik al mijn schoolgerelateerde spullen heen en weer van school naar huis en vice versa. En ik ben niet de enige met spullenstress. Ik zie collega's door de gangen rennen met in beide handen een tas, stapels werk onder de armen en een koffiebekertje tussen de lippen geklemd. Oké: we gingen rechtop lopen om onze schaarse bezittingen in onze handen te vervoeren. Maar daar redden we het nu niet meer mee. We zijn toe aan een volgende stap in de evolutie. We moeten ook onze voeten vrijmaken. Als de mens ooit leert vliegen, dan is dat aan de subsoort 'leraar' te danken. ■

FOTO: HANS HORDIJK

Edith van Gameren is freelance journalist en tekstschrijver en volgt de educatieve master in Leiden.

► 'Chimpanzee carrying behaviour and the origins of human bipedality' - Susana Carvalho e.a.; *Current Biology*, Volume 22, Issue 6, R180-R181, 20 March 2012.

Raad de Histopicto!

Vraag: Tijdens welke Spelen werd deze foto gemaakt en waaraan kun je dat zien?

Stuur uw oplossing voor 1 juli 2012 naar redactie@vgnkleio.nl onder vermelding van 'histopicto kleio 3'. Inzenden kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

Op de foto in Kleio 1 zag u hoe op 15 mei 1940 de capitulatie van Nederland werd getekend. Overigens stond de school niet in Rotterdam, maar in Rijsoord, waar wij door veel oplettende lezers op werden gewezen. De winnaar is Raymond de Kreek uit ... Rijsoord. Gefeliciteerd!

Visvangst

In de monumentale Rijksbetonningloods, centraal gelegen aan de oude binnenhaven van Zoutkamp, is het Visserijmuseum gevestigd. Het museum biedt een overzicht van de geschiedenis van de Zoutkampse visserij. De geur van vis, teer, hout en diesel voeren de bezoeker terug naar het verleden. Naast deze vaste tentoonstelling is er een bijzondere tentoonstelling over verschillende vistechnieken en een thema-expositie 'Van beurtvaart tot visserij', over beurtvaartschepen die werden omgebouwd tot vissersboten. *Het Visserijmuseum is gevestigd aan het Reitdiep in Zoutkamp (Gr) en is geopend tot en met 31 oktober 2012.*

Paard & Ruiter

In deze bijzondere dubbeltentoonstelling worden twee culturen onder de loep genomen, namelijk de Griekse cultuur en de cultuur van de stepperuiters uit Mongolië, een nomadisch volk in Centraal Azië. Het Griekse deel van de tentoonstelling toont de opkomst en het gebruik van het paard als rijdier en statussymbool grofweg vanaf het Troje van Homerus tot en met Alexander de Grote. Het Mongoolse deel toont recent opgegraven archeologische vondsten afkomstig uit rotsgraven in Mongolië. Deze vondsten uit de zevende tot veertiende eeuw na Chr. zijn uitzonderlijk goed bewaard gebleven. Te zien zijn muziekinstrumenten, kleding, wapens en uiteraard zadels en paardentuig. *Paard & Ruiter – Van Homerus tot Djenghis Khan. In de Griekse wereld (1300-350 v.Chr.) en op de steppe van Mongolië (600-1400 na Chr.) is te zien tot en met 16 september 2012 in het Allard Pierson Museum in Amsterdam.*

Blauw nijlpaard

Met ingang van het schooljaar 2012-2013 biedt het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden het basisonderwijs drie nieuwe Egypte-programma's. Voor in de klas is er een 'projectweek-pakket Egypte' (groep 1-8). Bij projectweken of themadagen over het oude Egypte kunnen scholen voortaan met alle groepen tegelijk in het museum terecht. Tijdens de nieuwe 'Museumles Egypte' (groep 5-7) neemt een blauw Egyptisch nijlpaard de leerlingen mee op een interactieve zoektocht door de museumzalen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij www.rmo.nl/onderwijs

Plano's

Plano's, affiches of aanplakbiljetten uit vroeger tijd, geven veel informatie over vier eeuwen (cultuur)geschiedenis, maar zijn bijzonder kwetsbaar. 24.000 Plano's uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek zijn daarom gedigitaliseerd en sinds kort online te bekijken op de website van het Geheugen van Nederland. Afkondigingen door de overheid, roerende gelegenheidsgedichten, vileine spotprenten en prachtige topografische kaarten zijn nu voor iedereen te bewonderen.

www.geheugenvannederland.nl

De Russenoorlog op Texel

Het eiland Texel was de Tweede Wereldoorlog redelijk rustig doorgekomen. Maar in april 1945 kwam daar verandering in. Een groep van 800 Georgische krijgsgevangenen is op Texel in dienst van het Duitse leger. Zij krijgen opdracht om naar Arnhem te gaan om te vechten tegen de geallieerden. "We besloten dat het beter voor ons was om ons op Texel dood te vechten", vertelt een van de overlevende Georgiërs. De Georgische Opstand op Texel begint succesvol maar heeft verreikende gevolgen gehad, ook voor de bevolking van Texel. Het Duitse leger stuurde een grote legermacht naar het eiland om de opstand de kop in te drukken. Honderden Duitsers, Georgiërs en Texelaars komen om. Van deze gebeurtenis is een documentaire gemaakt, en sinds kort is er ook een website: www.derussenoorlog.nl Deze biedt een fascinerend kijkje in dit verhaal. Het is chronologisch geordend en bevat veel filmfragmenten.

Schilderachtig

Topstukken van wereldberoemde impressionisten uit de collectie van het Staatsmuseum de Hermitage St.-Petersburg worden in Amsterdam tentoongesteld. Werken van Monet, Renoir, Sisley en Pissarro zijn te zien samen met stukken van andere invloedrijke schilders uit de tweede helft van de negentiende eeuw zoals Delacroix en Gérôme. Het contrast tussen de verschillende kunststromingen is een belangrijk aspect van de tentoonstelling. Zo wordt de 'sensatie' van het impressionisme zichtbaar en concreet; de stroming zou een nieuw tijdperk inluiden.

Van 16 juni 2012 tot en met 13 januari 2013 toont de Hermitage Amsterdam de tentoonstelling *Impressionisme: sensatie & inspiratie*.

Papieren luxe

Het Rijksmuseum toont dertig Japanse prenten waarop luxe, fijnzinnigheid, technische perfectie, expressiviteit en mooie Japanse vrouwen centraal staan. De prenten zijn geselecteerd uit twee schenkingen van in totaal 580 prenten. Een deel bestaat uit een bijzondere verzameling 'suri-mono prenten', prenten die op duur papier met fraaie gouden en zilveren versieringen werden gedrukt en als exclusief geschenk werden weggegeven aan vrienden en relaties. Het andere deel van de tentoonstelling bestaat uit prenten met klassieke afbeeldingen van luxueus geklede Japanse vrouwen uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

De tentoonstelling *Luxe op papier* is tot 9 juli te zien in het Rijksmuseum in Amsterdam.

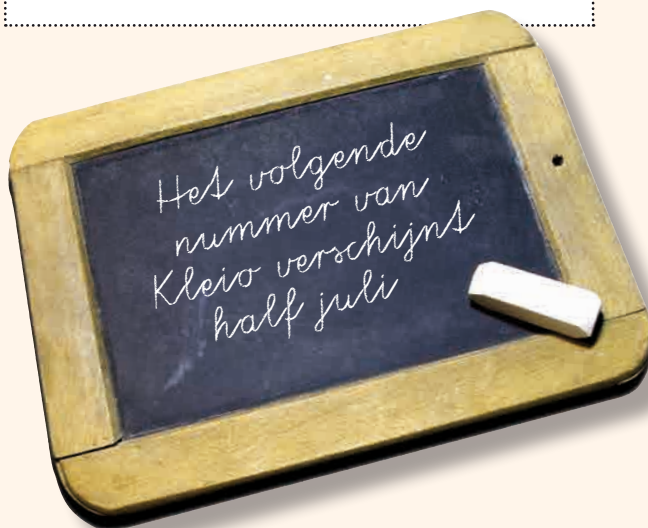
Platform voor jonge historici

Essentieel voor een aanstormend historicus is het schrijven van werkstukken, essays en scripties.

Deze teksten worden meestal slechts door één docent gelezen alvorens ze roemloos in de prullenbak verdwijnen of, in het beste geval, kortstondig dienst doen als onderzetter, kladblok of pakpapier voor een boterham oude kaas.

Een groep enthousiaste jonge historici heeft daarom het platform JongeHistorici.nl opgericht. Hiermee kan een veel breder publiek profiteren van de mooiste publicaties. De digitale uitgeverij Jonge Historici Schrijven Geschiedenis (JHSG) maakt goed geschreven stukken over interessante onderwerpen openbaar op het internet. Geschiedenisliefhebbers, docenten, scholieren, beroepshistorici en andere geïnteresseerden vinden in het fonds een breed spectrum aan historische onderwerpen aantreffen. De publicaties zijn te vinden op www.jhsg.nl.

Geschiedenisdag

vrijdag 5 oktober 2012

Keynote sprekers:

Prof. dr. Adam Fairclough

dr. Chris Quispel

Verder:

lezingen, workshops
en informatiemarkt.

Ga naar:

www.iclon.nl/geschiedenisdag

De Verenigde Staten en hun federale overheid
1865 - 1965

ICLON

Universiteit Leiden

Universiteit Leiden. Universiteit om te ontdekken.

**Politiek
maak je zelf!**

Polderen voor beginners

Hoe leg je jongeren uit hoe de parlementaire democratie werkt? Zonder te vervallen in een saaie les over staatsrecht? Het lespakket Polderen voor beginners van de Tweede Kamer biedt uitkomst.

Met het lespakket 'Polderen voor beginners' en de website www.jongerenkamer.nl kunnen leerlingen ervaren hoe democratie werkt en kunnen ze zelf in groepjes aan de slag.

Ze ontdekken op welke manier zij hun plannen voor elkaar kunnen krijgen. Wat moeten ze doen om hun voorstel in de praktijk uit te kunnen voeren?

Bij het lespakket ligt de nadruk op samenwerken, bondgenoten zoeken en compromissen sluiten. De leerlingen leren op een interactieve manier wat democratie inhoudt en hoe de politiek werkt.

Meer informatie over het lespakket is te vinden op www.jongerenkamer.nl. Hier is het ook mogelijk het lespakket te bestellen of te downloaden. Mail voor vragen naar redactie@jongerenkamer.nl of bel met 070 318 3040.

Tweede Kamer
DER STATEN-GENERAAL